

Diss.
B-911

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti ajaloo õppetool

Andres Kärssin

**MAARAHVAKÄSITLUS BALTISAKSA
NÄDALAKIRJAS "DAS INLAND" (1836-1863)**

Magistritöö

Juhendaja: prof. Tiit Rosenberg

Tartu 1998

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS	3
2. INLANDI LOOMINE, ISELOOMUSTUS JA LÕPP	8
3. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMI KUS 1836-1843	20
4. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMI KUS 1844-1849	34
5. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMI KUS 1850-1857	49
6. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMI KUS 1858-1863	65
7. INLANDI MAARAHVAKÄSITLUSE PÕHITEEMAD JA NENDE ARENG	82
8. KOKKUVÕTE	97
9. ZUSAMMENFASSUNG	100
10. KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	103

1. SISSEJUHATUS

Baltisaksa ajakirjanduse lugu on Eesti ajaloo teaduses leidnud vähest tähelepanu, enam on tegeletud omakeelse ajakirjanduse uurimisega. Ometi on ajakirjandus valdkond, mis ühendab oma mitmekesisuses küllaldaselt võimalusi ajaloo teaduse erinevatele uurimissuundadele. Trükimeedia on samaväärne allikas kui mistahes muu, samuti võimaldab ajakirjanduslike väljaannete enamasti korrapärane ilmumissagedus fikseerida erinevate nähtuste ajalist järjepidevust ning sellega kaasnevaid sisulisi muudatusi uurimisobjektis. Samuti saab ajastu ajaloolist üldtausta tundes tundes hinnata ajakirjanduse ja selle häälekandjate rolli ja ajakohasust ühiskondlike protsesside osana ning mõjutajana.

Baltisaksa nädalakiri "Inland" ilmus ajal, kui Vene riigis ning selle Läänemere äärsetes saksa provintsid - Eestimaal, Liivimaal ja Kuramaal - toimuv muutis seni käibinud ühiskondlikke väärtusi, hoiakuid ja suhteid niivõrd, et maarahva, baltisakslaste ja venelaste vahelises kolmiku suhtes tasakaalu saavutamiseks jaotusid ümber proportsioonid. 19. sajandi teisel kolmandikul annab "Inlandi" vaatenurk maarahvast oma ajale vastava pildi - see on eripalgeline, kuid võimaldab teha üldistusi ja järeldusi talurahva käsitlemisel ning eristada selle teema kirjutistes erinevaid arengutendentse nädalakirja veergudel.

Antud magistr töö põhiosas jaotatakse "Inlandi" 28 ilmumisaastat neljaks perioodiks. Nimetatud jaotus tulenes esialgselt maarahva teema käsitlemise aktiivsuse n-ö tõusudest ja langustest nädalakirjas - see tähendab, et teatud ajahetkedel pöörati "Inlandis" Läänemere provintside kõige madalamale seisusele rohkem tähelepanu. Võib öelda, et osaliselt lähtub see nelikjaotus ka provintsidel toimunud olulistest ühiskondlikest sündmustest ning muutustest, need oleks iseenesest headeks piirmärkideks. Üheks perioodide dateerimise võimaluseks oleks vaadelda nädalakirja 10 peatoimetaja ametisolekuaegu, sel juhul saaks rääkida kahest pikemast ajavahemikust, mil "Inlandi" tüüri juures domineeris üks isik. Kuigi see nelikjaotus on arusaadavalt subjektiivne, annab ta magistr tööle raamistiku ja võimaldab võrrelda erinevaid perioode. Samuti on seepärast perioodide dateeringutega pealkirjastatud magistr töö põhiteemat puudutavad peatükid, nende pealkirjastamine antud perioodidel käsitletud olulise esiletoomise näol väitekirja autori arvates hästi ei õnnestu.

“Inlandi” nelja perioodi vältel on vaatluse all muutused maarahva käsitlemises selle peaaegu ühe inimpõlve pikkuse aja jooksul. Magistritöös peatutakse erinevate mõtteleeride arvamustel ning nendevahelisel väitlusel, uurides samaaegselt ajaloolis-kultuurilist ning ühiskondlik-poliitilist tausta, mis sundis maarahva-teemaga just nii tegelema nagu “Inlandis” jutuks oli. Samuti kohtab teemasid, mis hoolimata oma maarahva-kesksusest erinevatel põhjustel nädalakirja ei jõudnud. Töös on seoseid otsides üritatud leida punkte, mille abil võiks võimaluse korral rekonstrueerida ka ärkamisajale eelnevat maarahva rahvusteadvuse teket - see interpretatsioon pole mingil juhul absoluutne.

Antud magistritöös lähtutakse peamiselt “Inlandi” esilehekülje pikematest artiklitest ehk nn tiitellugudest. Hiljem, nädalakirja rõhuastuse muutudes, on juurde võetud ka teise ja kolmanda bloki artiklid. Selline valik on tingitud soovist peatuda eelkõige sisukama analüüsiga, ja miks mitte ka teaduslikematel, käsitlustel kui kroonikalistel infonuppudel.

Uurimuse eesmärgiks oli põhjalikumalt tundma õppida kultuurilooliselt huvitavat ja olulist allikat¹, mis annaks võimaluse laiemalt interpreteerida “Inlandi” kui baltisaksa ajakirjanduse toonase olulise esindaja rolli nii maarahva teema arutamisel kui ka provintside valitseva atmosfääri taustal üldse. Kirjutaja proovib laiendada Eesti ajalooteaduse senikäibivat “Inlandi”-retseptsiooni omapoolsete tähelepanekutega, mis peaksid täpsustama nädalakirja tekke- ja lõppemiselugu ning heitma valgust asjaoludele, mis on seni varju jäänud.

Käsitledes maarahva-teemat “Inlandis” soovitakse jääda sotsiaalajaloo raamidesse, hõlmates antud väitekirjas nii maarahva seesmisi ja vaimseid kui ka tema väliseid, tegudesse transformeerunud muutusi, mida mõjutas valitsev olustik. See kõik kajastub “Inlandi” autorite prisma kaudu, kes toonaste Läänemere provintside avaliku arvamuse esindajatena liikusid ka ajavooluga erineval viisil kaasa.

Mõiste “maarahvas” all mõeldakse käesolevas töös Läänemere provintside seisusliku ühiskonna alumist kihti, mis moodustas elanikkonnast enamuse ning polnud saksakeelne. Seega käib maarahvas eestlastest ja Liivimaa ning Kuramaa lätlastest põlisrahva kohta ning seda kasutatakse üldistavalt, sest põhimõttelist erinevust provintside baltisakslaste ja talupojarahva vahelistes suhetes polnud.

(Liivimaad asustasid nii eestlased kui lätlased.) Küll aga saab mõne näite puhul nimetada konkreetset rahvust, sest nii on ka tollased autorid ise oma tekstides kirjutanud.

“Inlandi” nelja perioodi vaatlevates peatükkides esinevaid mõisteid “rahvas” ja “rahvus” kasutatakse vastavalt tollaste autorite sõnapruugile ja nägemusele. Väitekirja autor eelistab rahvuslusteoorias A. D. Smithi etnitsistlikku lähenemist, tehes seega vahet rahvusel kui avaliku massikultuuri, ajaloolise territooriumi ja legaalsete õiguste ühisusel ning selle eelkäijal etnosel kui ajaloolisel kultuuriühisusel.² Maarahva ärkamisaja eelset “Inlandi” proovitakse ka vaadata eelmainitud teooria valguses, kirjeldamaks nn loodud rahvuse nagu eestlased tuginemist etnilisele tuumale.

Ainsana on nimetatud teemal põhjalikumalt kirjutanud 1992. aastal läbi kahe “Vikerkaare” numbri Tarvi Talv, kelle artiklid olid ka käesoleva töö kirjutamise ajendiks. Talv on lähemalt peatunud “baltlastest literaatide” eestlasekäsitusel ja selle muutumisel nädalakirja ilmumisperioodil lähtudes eelkõige imagoloogilisest, mitte niivõrd kultuurilis-ajaloolisest aspektist. Sellest tulenevalt jaotab ta uurimuses eestlasi puudutava informatsiooni temaatiliselt maarahva füüsis, moraali, vaimsust, religioossust ja ühiskondlikku asendit puudutavatesse alajaotustesse. Talv annab edasi tüüpilisi baltisakslaste mõtteavaldusi ja ei peatu diskussioonidel eestlaste ümber.³ Talve uurimustulemused on olnud toeks ka antud magistritöö kirjutamisel.

“Inlandi” on ajakirjana väga põhjalikult iseloomustanud baltisaksa ajakirjanduse üldises kontekstis August von Bulmerincq⁴, kes kirjutas veel nädalakirja ilmumisajal artikli “Baltische Presse”, kus põhitählepanu keskendub “Inlandile”. Bulmerincq annab põhjaliku ülevaate nädalakirja ülesehitusest ja artiklitest valdkondade järgi. Samuti peatub autor “Inlandi” eksisteerimisprobleemidel ja erinevate toimetajate panusel nädalakirja vedamises, see ülevaade on kirjutatud teadlikult katsena innustada ja toetada nädalakirja selle kiratsemises. Bulmerincqi “Inlandi”-käsitlus ületab sisult hilisemaid suhteliselt põgusaid ülevaateid.

---

¹ Oluline on märkida, et antud magistritöös ei käsitleta teaduslikult spetsiifilisi filoloogia- ja folkloorialaseid kirjutisi maarahva kohta, välja arvatud nende teemade sotsiaalne aspekt.

² Smith, A. D. Euroopa rahvus või rahvuste Euroopa. - Akadeemia 3 (1996), lk 484-485.

³ Talv, T. Eestlaste-käsitlus baltisaksa nädalakirjas “Das Inland” 1836-1863. - Vikerkaar 11-12 (1992), lk 59-64; 57-62.

⁴ Bulmerincq, A. v. Baltische Presse. - Baltische Monatschrift 1 (1862), S. 48-99.

Asjatundlikuim tollase olustiku tundja Eestis Ea Jansen⁵ peatub oma kirjutises eelkõige "Inlandi" asutamisel ja annab ülevaate nädalakirja ülesehitusest ja sisust. Jansen jätab puutumata "Inlandi" pahupoole - toimetamispuudused ja kriisi - , mis varjutas ajakirja hilisemat olemislugu.

"Inlandist" on samuti kirjutanud baltisaksa ajakirjanduse ülevaadetes Friedrich Koch⁶ ja Jürgen von Hehn⁷. Koch on 1939. aasta artiklis "Inlandi" tekkeloost kirjutades viidanud konfliktile, mille tagajärjel arvatavasti pidi balti ajakirjandusturul ajaleht "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" oma koha loovutama nädalakirjale "Inland". Käesolevas magistritöös proovitakse muude allikate toetusel sedagi teemat avada. Hehn kirjeldab lühidalt "Inlandi" tekkelugu, rõhutades selle konkurendi "Provinzialblatti" mittevastavust ajastu trendile tegeleda kodumaa ajalooga.

Väga põgusalt mainib nädalakirja "Inland" ära ka Tiit Matsulevitš⁸, kes ainsana nimetatud autoritest on ära toonud "Inlandi" trükiarvu (300 eksemplari). Matsulevitš on ka ainuke eestlasest ajakirjanduse ringkonna esindaja, kes kirjutanud baltisaksa ajakirjanduse ajaloost.

Andmeid "Inlandi" peatoimetajate tööperioodide pikkuse kohta leiab Johannes von Eckardt⁹, E. Annuse¹⁰ ja Eduard Winkelmanni¹¹ raamatutest. Kuigi need andmed on osaliselt vastukäivad (sellest lähemalt allpool), saab siiski nende abil piiritleda juba eelpoolmainitud "Inlandi" perioode, mil kujundas nädalakirja nägu üks peatoimetaja või siis toimetajate kollektiiv.

Eesti ajalookirjutuses ning kirjanduse ajaloos on "Inlandi" eelkõige seotud Kreutzwaldi nimega¹², kelle kaastööd ilmusid nädalakirjas selle algperioodil ning mõningate artiklitega, mis käsitlevad eestlaste tulevikuväljavaateid ning nende

---

⁵ Jansen, E. Baltisaksa ajakirjanduse areng XVII-XIX sajandil. - Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed (XVII sajandist XX sajandini). Koost. J. Peegel. Tartu/Tallinn 1994, lk 268-300.

⁶ Koch, F. Die Anfänge des baltischen Zeitungswesens. - Rigasche Rundschau 258 (1939), S. 12-13.

⁷ Hehn, J. v. Vom baltendeutschen Zeitschriftenwesen. - Deutschtum im Ausland. Stuttgart 1939, S. 330-338.

⁸ Matsulevitš, T. Baltisaksa ajakirjanduse arengust XIX sajandi keskpaigani. - Eesti ajakirjanduse ajaloost V. Koost. K. Aru. Tartu 1987, lk 89-106.

⁹ Eckardt, J. v. Beiträge zur Geschichte des deutsch-baltischen Zeitungswesens (Schriften zur Geschichte des Zeitungswesens). Ludwigshafen/Rhein [1929].

¹⁰ Annus, E. Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675-1940. Tallinn 1993.

¹¹ Bibliotheca Livoniae Historica. Systematisches Verzeichnis der Quellen und Hilfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands. Koost. Ed. Winkelmann. Berlin 1878.

¹² Näiteks on Gustav Suits avaldanud Eesti Teaduste Akadeemia Aastaraamatus artikli "Kreutzwaldi kaastööst "Inlandis" ja ta sekeldustest amativõimudega 1843. aastal." (Tartu 1940).

saksastamisküsimust. Ea Jansen¹³ on oma selleteemalistes kirjutistes näidetena kasutanud kõige enam nimetatud "Inlandi" artikleid, teised autorid¹⁴ on seda vähem teinud.

Eesti ajalookirjutuses ja ajakirjanduse ajaloos omab "Inland" positiivset mainet, kuna ta on heaks allikaks erinevate valdkondade uurijatele. Samuti seostatakse nädalakirja tema asutaja Bunge nimega, kes oli silmapaistev teadlane ning kelle vedamisel liikus "Inland" tõusuteed. Ajakirja "kuldaeg" on varjutanud kriisiaja, mis "Inlandi" ilmumisperioodi pikkust vaadates polnudki nii lühike, ka pole teistest nädalakirja toimetajatest palju juttu olnud. Veel rõhutatakse näiteks ka "Inlandi" rolli eestlaste enda poolt loodud ajakirjanduskultuuri väljakujunemisel.¹⁵

Baltisaksa ajalookirjutuses on "Inland" samuti positiivne suurus, eelkõige ta ilmumise algperioodil. Samas mõõndakse nädalakirja raskusi ja probleeme toimetamisvaldkonnas. "Inlandi" nähakse jadas "Provinzialblatt"- "Inland"- "Baltische Monatschrift", kus igal ajastul koos selle vaimu ja omapäraga oli nn oma häälekandja. "Inlandi"-aeg oli sellise lähenemise puhul mõõdukas ja kodumaauurimuslik. Tajuda on "Inlandile" teatud missiooni omistamist provintside kultuuripärandi kandjana ning ülemiste seisuste ühendajana venestamise ja maarahva ärkamisaja eelõhtul; see lähenemine on tajutav näiteks 1939. aastal.¹⁶

Antud magistritöö rõhuasetust silmas pidades on peamiseks allikmaterjaliks nädalakirja "Inland" register ning aastakäigud 1836-1863. Lisaks sellele on saadud huvitavat materjali "Inlandi" kohta F. R. Kreutzwaldi publitseeritud kirjavahetusest.¹⁷

---

¹³ Jansen, E. Faehlmanni aeg. - Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1988-1993. Tartu 1995, lk 37-60; Veel kord ärkamisaja kultuurimurrangust. - Keel ja kirjandus 5-6 (1993), lk 293-303 ja 344-357; Die nicht-deutsche Komponente. - Sozialgeschichte der baltischen Deutschen. Hrsg. v. W. Schlau. Köln 1997, S. 232-243.

¹⁴ Lukas, L. Võõra motiiv baltisaksa kirjanduses. - Akadeemia 11 (1997), lk 2322-2343; Undusk, J. Adressaat ja keel baltisaksa kirjaruumis. - Uurimusi keelest, kirjandusest ja kultuurist. Acta Collegii Humaniorum Estoniensis 2 (1995), lk 112-125.

¹⁵ Vrdl. Talv, T. Eestlaste-käsitlus.

¹⁶ Vrdl. Koch, F. Anfänge; Hehn, J.v. Vom baltendeutschen Zeitschriftenwesen.

¹⁷ Fr.R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele 1847-1866. Toim. E.Ertis jt. Tallinn 1956; Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853-1897. Toim. E. Jansen jt. Tallinn 1953.

2. INLANDI LOOMINE, ISELOOMUSTUS JA LÕPP

“Das Inland. Ein Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curländische Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur” oli 1836. aastal Tartus ilmumist alustanud kolmele Balti provintsile suunatud üldkultuuriline ja populaarteaduslik üks kord nädalas ilmuv ajakiri. “Inlandi” tiraaž ulatus 300 eksemplarini.¹⁸ Nädalakirja esimeses numbris ilmus konkreetne, tervet lehte läbiv programm, mis määratles üksikasjalikult “Inlandi” suunitluse ning käsitletavat valdkonnad koos alajaotustega. Esitatud plaan oli mõeldud nii kaastööliste kui ka lugejate informeerimiseks ning “haritud publikule” üleskutseks “seda patriootilist ettevõtmist” toetada.

Juhtkirjalise pöördumise rõhutatult aateline suund ärgitab instinktiivset ning harjumuslikku isamaa-armastust sellisteks tegudeks muutma, mis suudaks konkureerida saksa suguvendade sarnaste algatustega.¹⁹ E. Jansen leiab, et üleskutse pidamaks sammu riigisakslastega on järjekordne näide Saksamaa vaimuelu mõjust Balti ajakirjandusele.²⁰ Teisest küljest tundub “Inlandi” väljaandjate rõhuasetus teadlikumale ärksusele ja patriotismile olevat mingil määral soovina toimida Balti vaikelu äratuskellana ning samuti provintside ja seisuste ühendajana²¹. Teaduslik ning ka ajakirjanduslik potentsiaal (ülikool, literaadid) oli olemas, mis täitnuks tugeva tsensuuri mõjul või ka aktiivsuse puudumisel tekkinud tühiku. Ilmselt arvasid nii ka “Inlandi” ellukutsujad. T. Talv arvab, et kuigi liberaalsed haritlased moodustasid Läänemere kubermangude sakslaste hulgas 19. sajandi esimese veerandi lõpus tõenäoliselt umbes seitsmendiku - nii lubavad oletada toonaste saksakeelsete vabameelsete väljaannete valdavalt paarisajanumbrised trükiarvud - oli nende ühiskondlik ja kultuuriline mõjukus tänu sotsiaalsele ning praktilisele aktiivsusele tunduvalt suurem.²²

“Inlandi” käivitajate soov järgida Saksamaa analoogseid eeskujusid oli igati progressiivne, kuid samas ka piisavalt keerukas. Trükimeedia arenguga 19. sajandi keskpaigas välja kujunenud inimese uus suhe teda ümbritsevasse reflekteerus Euroopa südames teisiti kui Venemaa Balti provintsid. Kodanliku kultuuri ja poliitika

¹⁸ Matsulevitš. T. Baltisaksa ajakirjanduse arengust, lk 102.

¹⁹ Einleitendes Vorwort über den Zweck und Plan dieser Zeitschrift. - Inland 1 (1836), Sp. 1-2.

²⁰ Jansen, E. Baltisaksa ajakirjanduse areng, lk 284.

²¹ Bulmerincq, A.v. Baltische Presse, S. 52.

arengus on tähtis rahvusliku ajakirjanduse (Zeitschriftenwesen) teke, sel oli laiem haare kui endistel lugemisringidel. Lugejaskond laienes hoogsalt väljaspoole valgustusajakirjade ning klassikalis-romantiliste kirjandusajakirjade seatud piire. Poliitilised ajakirjad, kirjanduslikud meelelahutusajakirjad, poliitilis-kultuurilised ning satiirilised ajakirjad, lugematu arv erialaajakirju ning lõpuks ka pereajakirjad tõid 19. sajandi keskel Saksamaa ajakirjaturule mitmekesisuse ja uue sotsiaalse suhtumise ühiskonda. Need uued ajakirjad olid meelelahutuslikud, kirjanduslikud, informatiivsed (loodusest, vöörastest maadest, ajaloost) ning hoopiski mitte apoliitilised, vaid eelkõige liberaalsed, rahvuslikud, integratiivsed.²³

Selle tekkiva väikekodanliku massikultuuri taustal saab vaadelda ka "Inlandi", millele algselt plaaniti saksa analoogide kvaliteeti. Juba nädalakirja nimest tulenevalt (Inland, s.k. kodumaa) võib märgata konkreetset suunitletust. "Inlandiga" ei püütud Venemaad tutvustada Euroopale nagu mõne muu Venemaa piirides elavate sakslaste poolt üllitatava väljaande abil²⁴, vaid ta ülesandeks oli Venemaa saksa Läänemereprovintside mineviku ja oleviku täpsem tundmaõppimine ning haritud publiku plaanipärane isamaauurimuslik valgustamine ning tulevaste uurijate tarbeks materjali kogumine usaldusväärsetest allikatest.²⁵

"Inlandi" sisu jagunes valdkonniti neljaks suureks rubriigiks: 1) ajalugu, 2) geograafia ja statistika, 3) kirjandus ja kunst, 4) korrespondentide teated ning eriteemalised lühilood (Miscellen). Ajaloo alla kuulus 11 alajaotust: poliitiline ajalugu, muistised, kultuuri-, kombe-, kunsti- ja kirjandus-, kiriku-, õigusajalugu, diplomaatia, numismaatika ja heraldika, genealoogia, biograafiad. Geograafia ja statistika alla kuulus 8 alajaotust: geograafilised ning topograafilised kirjeldused, etnograafia, rahvaarv, maakasutus, tööstus ja kaubandus, krediidindus, finants- ning politseistatistika, konstitutsioon ja administratsioon. Kirjandusrubriiki kuulusid kirjanduskriitika ja -statistika, kunstialaste artiklite avaldamine ning haridus- ja teadusprobleemide tutvustamine. Korrespondents pidi haarama provintside päevakroonika, tähelepanuväärsed sündmused, samuti tutvustama muutusi

---

²² Talv, T. Eestlaste-käsitus. - Vikerkaar 11 (1992), lk 61.

²³ Th. Nipperday. Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat. München 1991, S. 592-593.

²⁴ Jansen, E. Baltisaksa ajakirjanduse areng, lk. 282.

²⁵ Einleitendes Vorwort über den Zweck und Plan dieser Zeitschrift. - Inland 1 (1836), Sp. 3.

seadusandluses ning avalikus elus. Varia alla mahtus muu statistiline ning maiskonnalooline lühiteave.²⁶

“Inland” distantseerus poliitiliste küsimuste käsitlemisest oma veergudel, samuti suhtuti reservatsiooniga poleemiliste artiklite äratrükkimisse. Nädalakirja loojad soovisid olla mitmekülgsed ning hoida teaduslikku joont, mis ei kalduks pedantlikku õpetamise, ja vältida triviaalset. Piirangud seati ka kaastööde mahule - artikli pikkuseks pidi olema maksimaalselt üks trükipoogen ning ta pidi ära mahtuma kolme-nelja ajakirja numbrisse. Kaastööde autorid pidid olema “Inlandi” toimetajatele teada, autori anonüümseks jäämise soov leheveergudel ei takistanud artikli ilmumist.²⁷ Tagantjärele on keeruline paljusid “Inlandi” kaastöölisi identifitseerida, kuna artiklid on signeerimata, puuduvad isegi initsiaalid.

“Inlandi” ühe numbri artikliteosa koosnes tavaliselt kolmest-neljast kaastööst või nende järjeloost läbi mitme numbri. Sellele lisandus kroonikaosa, mis sisaldas erinevaid alajaotusi koolikroonika ning nekroloogideni välja. (“Correspondenznachrichten, Repertorium der Tageschronik und Miscellen”.) “Inlandi” ilmumisaaja esimesse kahte kolmandikku (kuni 1852) langes ka kirjanduslike ning pedagoogiliste lisade (“Intelligenzblatt”, “Literärische Beilage”, “Pädagogische Beilage”) üllitamine koos nädalakirjaga.

“Inlandile” lisatud kroonikaosa varustas sõnumitega korrespondentide võrk kolmest kubermangust. Nädalakirja toimetuse oli esindatud Tartus, Tallinnas, Riias ja Jelgavas. “Korrespondentide sõnumite hulgalise avaldamise tõttu sarnaneb “Inland” mõneti ajalehega, seda enam, et uudised olid tihti üsna värsked, vahel vaid mõni päev vanad.”²⁸ Väitekirja autori arvates on just see populaarteadusliku ajakirja ja ajalehe sümbioos üheks põhjuseks, miks “Inland” pärast läbielatuid eksistentsiaalseid tõuse ja mõõnasid 1863. aastal hingusele läks. Nädalakirja tugev start muutus peagi hoolimata mitmetest reanimatsioonikatsetest vaevlemiseks baltisaksa ajakirjandusturul.

Programmist lähtuv suunitletus “haritud publikule” rõhutas osalist elitaarsust, kuid samas ei tahetud langeda erinevate teadusharude kitsastesse piiridesse. Seega oli kriteeriumiks haridus; nädalakirja lugajate hulka võiks siis arvestada haritud seisused ehk õpetlased, arstid, vaimulikud, ametnikud, juristid jne. Deklareeritud apoliitilisus,

---

²⁶ Samas, Sp. 3-9.

²⁷ Samas, Sp. 9-11.

²⁸ Jansen, E. Baltisaksa ajakirjanduse areng, lk 286.

mida pidevalt "Inlandi" toimetajad rõhutasid, piiritles nädalakirja liberaalsusest hoolimata neutraalse teemaderingi, millest kirjutamine ei toonud probleeme, kuid ei pruukinud lugejale tunduda nii atraktiivsena. Erinevate teemakäsitluste puhul suurema teaduslikkuse lootjaile jäi "Inlandis" pakutav liiga pealispindseks. "Inland" on fenomen, mis sattus täitma tühimikku, mis eelnes balti liberaalse poliitilise publitsistika hoogsale kerkimisele möödunud sajandi kuuekümnendate aastate algul. Euroopa reaalsus jõudis Läänemereprovintssidesse nihkega ning ümbertöötatud kujul. "Inland" jäi oma esialgse ajakirja formaadiga ajast maha ning ei vastanud uutele nõudmistele.²⁹ G. v. Pistohlkorsi poolne "Inlandi"- stiili (ilmselt hilisema stiili) võrdlus uue tekkinud balti poliitilise ajakirjanduse taustal saksa perekonnalehega "Gartenlaube" (der gemächlicher Stil der *Gartenlaube*)³⁰ mõjub eriti kontrastselt. 1859. aastal Riias ilmumist alustanud ajakirjaga "Baltische Monatschrift" (eeskujuks "Preussische Jahrbücher") ei tasuks "Inlandi" võrdlema hakata,³¹ kuna väljaannete ülesehitus, ilmumissagedus ja suunitlus olid erinevad. "Inland" täitis ligi ühe inimpõlve pikkuselt kestnud ilmumisaja jooksul oma programmilist funktsiooni ja oli 19. sajandi keskpaiga ümber ainuke kolme provintsi haarav ajakiri, temas leidub piisavalt kultuuriajaloolist materjali, mis pole sugugi väheoluline.

"Inlandi" ilmumine kuulus aega, mil põhikohaga professionaalsed ajakirjanikud polnud veel välja tõrjunud nn kohakaaslusega töötajaid. Enamus toimetajatest oli akadeemilised ja promoveerunud. "Inlandi" esimeseks toimetajaks oli 1836-43 Friedrich Georg von Bunge³² (1802-1897), õigusteadlane ja ajaloolane, Balti eraõiguse kodifitseerija ning baltisaksa professionaalse ajalooteaduse rajaja. Tollal oli Bunge provintsiaalõiguse professor Tartu Ülikoolis. Kaastoimetajateks olid pedagoog ja ajaloolane, toonane kubermangukooli direktor Carl Eduard von Napiersky³³ (1793-1864) Riias ning jurist ja ajaloolane, toonane Viru ja Järva maakohtu sekretär Carl Julius Albert Paucker³⁴ (1798-1856) Tallinnas. Selle kolmiku eemaldudes "Inlandi" tüüri juurest samaväärset toimetust moodustada ei suudetud.

²⁹ Wittram, R. Liberalismus baltischer Literaten. - Abhandlungen des Herder-Instituts. Bd. IV. Heft 9. Riga 1932, S. 7.

³⁰ Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Hrsg. von G. v. Pistohlkors. Berlin 1994, S. 375.

³¹ Wittram, Liberalismus, S. 55.

³² EBL, I, lk 63-65.

³³ EBL, III, lk 334-335.

³⁴ DBBL, S. 583.

T. Talv kirjutab, et “olukorras, kus päevakajaliste ühiskondlik-poliitiliste küsimustega tegelemiseks ei pidanud kasutama enam kohustuslikku (pool)teaduslikku vormi, minetas “Inland” ka oma senise olulise koha liberaalse baltlaskonna käsituste väljendajana ja kujundajana.³⁵ Kahtlemata polnud see ainus põhjus, miks “Inland” oma populaarsuse kaotas ning ilmumise lõpetas. Nädalakirja allakäiku põhjustavad tegurid oleksid nii välised, “Inlandi” väljaandjate poolt mittemõjutatavad, kui ka sisesed, mida oleks saanud ajakirja käekäigu huvides reguleerida. Läänemere provintsidest valitsev üldine atmosfäär fikseeris raamistiku, mille piires sai “Inland” tegutseda, samuti ühiskondliku suhtumise ajakirja. Töö toimetuse köögipoolel ja sealsed probleemid olid võimalikud ajakirja efektiivsuse õõnestajad seestpoolt.

Oma ambivalentuses sisaldas “Inland” võimalikku avatuse ja suletuse mõistete vastuolu. Ta oli populaarteaduslik väljaanne - seega mitte määratud kitsale, suletud lugejaringile nagu mõni teaduslik ajakiri. Sellele lisandus veel aktuaalsete uudiste tooja ning juhtunust teavitaja funktsioon. Samas oli “Inland” juba programmiselt määratud “haritud publikumile”, mis siiski piiras baltisakslastest lugejaskonna. Veel eemaldus “Inland” poliitikast ning seoses sellega ka selleteemalisest väitlusest oma veergudel. Selline poliitkavälisus on omane jällegi teaduslikule väljaandele. Taotletud apoliitilisus ja osalemine ühiskondlikes diskussioonides piiratud määral sattus vastuollu eespool mainitud ajakirjanduse ajastuomase ning üldise politiseerumisega, mis toimus lugeja huvides. Hilisem katse kuuekümnendate algul eemalduda oma kapseldumisest jäi hiljaks ja potentsiaalseid tellijaid juurde ei võitnud.

“Inlandi” tekkeloost on kirjutatud mitmeti. J. v. Hehni väitel oli Bunge poolne “Inlandi” asutamine teadlik vastukäik Baltimaade esimese poliitilise publitsisti Garlieb Helwig Merkeli³⁶ (1769-1856) poolt üksteist aastat³⁷ toimetatud ajalehele “Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland”.³⁸ Bunge heitnud Merkelile ette, et tolle toimetamise ajal on “Provinzialblatti” sisu märgatavalt muutunud. Lehes ilmuvat

³⁵ Talv, T. Eestlaste-käsitlus. - Vikerraar 12 (1992), lk 61.

³⁶ DBBL, S. 509-510.

³⁷ Ajalehe rajas 1823. aastal K.G. Sonntag nime all “Ostsee-Provinzen-Blatt”. Pärast Sonntagi surma 1827 asus toimetajakohale G.H. Merkel, kes 1828 muutis lehe nime “Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland”iks, mis suleti võimude poolt 1838. aastal. Siinkohal peab märkima ka seda, et kogumikus “Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed” (Tallinn 1994) on ilmselt ekslikult nimetatud seda lehte nimega “Provinzialblatt für Liv- und Estland” (lk 279).

³⁸ Hehn, J. v. Vom baltendeutschen Zeitschriftenwesen, S. 331.

“üldkasulikud artiklid, nurinad, laitused, ettepanekud jne”. Igatahes polevat “Provinzialblatt” ajaloolaste ja statistikute jaoks sama oluline kui varem. Merkeli arvates jälle ei tundvat Bunge nii publiku kui ka oma teaduslikku loomu harituse vajadusi. Nii tõi Bunge teaduslikke eesmärke silmas pidades 1836. aastal ajakirjandusturule “Inlandi”, mis “oleks isegi siis “Provinzialblatti” enda varju jätnud, kui see poleks kõrgema käsu kohaselt 1838. aastal pidanud oma ilmumist lõpetama”.³⁹

Selles kontekstis annab huvitavat infot K. Vaitsenberg-Schwetje uurimistöö⁴⁰, kus vaagitakse “Provinzialblatti” sulgemispõhjuseid. Vaitsenberg-Schwetje järeldab, et “lehe sulgemise otseseks põhjuseks ja tõukeks oli Napiersky⁴¹ ja Merkeli vaheline konflikt, mis oli nii poliitilist kui isiklikku laadi. Tegemist oli kahe erineva põlvkonna esindajaga oma erinevate poliitiliste programmidega. Napiersky kartis, et Merkeli pidevad pahandused kubermanguvõimudega kahjustavad ka tema positsiooni.”⁴² Oma kirjas haridusminister Sergej Uvarovile⁴³ (1786-1855) 1838. aasta sügisel peab Napiersky “Provinzialblatti” toimetamist kergemeelseks ja lehe iseloomu kahjulikuks. Ta kritiseeris publitsiteeti, mis andis publikule voli olla “kohtunik üksikisikute või isegi autoriteetide ja riigiametnike käitumise üle”.⁴⁴

Eelnevat silmas pidades võib oletada, et Napiersky tegutsemises mängis kõige muu kõrval märkimisväärsset osa ka motiiv kaotada noore “Inlandi” kõrvalt konfliktne, kuid siiski provintsidest etableerunud konkurent. Mõlemad lehed levisid kõigis Läänemere provintsidest ning jagasid paratamatult ühtsamat turuosa.

Huvitav on Napiersky kirjas Uvarovile väljakirjutised negatiivsete näidetega just aastatest 1836-38, see on ajast, mil “Provinzialblatti” kõrval ilmus paralleelselt “Inland”. “Need olid artiklid, mis: 1. olid põhjustanud tsiviilvõimude rahulolematuse; 2. olid tekitanud kiriklikes ringkondades meelepaha; 3. olid püüdnud “mõjutada üliõpilasi”; 4. olid esile kutsunud teiste lehtede negatiivse reaktsiooni; 5. sisaldasid Napiersky väite järgi väärinformatsiooni.”⁴⁵

---

³⁹ Koch, Fr. Anfänge, S. 13.

⁴⁰ Vaitsenberg-Schwetje, K. Ajalehe “Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland” tegevusest. Tsensuuriprobleemid ja kaastöölised. Diplomitöö, juh. S. Vahre. TÜ Eesti ajaloo õppetool. Tartu 1992.

⁴¹ Carl Eduard Napiersky, kes oli tollal Riia üksiktsensor ning samuti “Inlandi” kaastoimetaja.

⁴² Vaitsenberg-Schwetje, K. Ajalehe “Provinzialblatt” tegevusest, lk 53.

⁴³ Enciklopedičeskij slovar'. T. XXXIV. S. Peterburg 1902, s. 419-420.

⁴⁴ Tsiteeritud Vaitsenberg-Schwetje järgi, lk 47. (Venemaa Ajalooarhiiv Peterburis, F 772, N1, T 1126, lk 1-5)

⁴⁵ Samas, lk 48.

Merkel oli "Provinzialblattis" avalikkuse ette toonud alkoholi liigtarbimisega seotud Liivimaa talupoja vaesumise ning kritiseeris mõisate viinapõletamist, avaldanud teateid kroonu- ja muudest maksudest, mille avaldamine hiljem keelati. Samuti andis Merkel infot sinoditel arutatu kohta provintsiaalkonsistooriumi loata. Lisaks kirjeldas ta tudengite joomapidusid ülikooli asutamispäeva tähistamiseks ning võrdles Liivimaa haridusolusid Preisimaa omadega, mis hariduse omandamist ei soodustavat.⁴⁶

Lisaks eelkirjutatule on "Inlandi" asutamisega seoses mainitud teisi motiive, mis ei välista Bunge/Napiersky ja Merkeli vahelise konfrontatsiooni tulemusel tekkinud asjaolusid ning võivad nendega ka seotud olla. 19. sajandi esimesel poolel olid Tartul olemas eeldused olla vaimuelu keskus. Hoolimata Nikolai I aegsest politseirežiimi tsensuurist või siis just sellest tulenevalt, võis 30ndail aastail ülikooli ringkondades märgata mõnesugust elavnemist.⁴⁷ Erinevad autorid möönavad, et nimetatud aktiivsus jäi ülikooli suhteliselt kitsastesse piiridesse ja keskendus teaduslik-kultuurilisele temaatikale.⁴⁸ 1831. aastal loodi erinevate teadusalade esindajate poolt nn teaduslik vestlusring ("wissenschaftlicher Unterhaltungs-Cirkel"), mis kogunes regulaarselt iga nelja nädala tagant mõne liikme kodus ning kus peeti üldhuvitavaid ülevaatlikke ettekandeid erinevatest teadusvaldkondadest, seejuures ei kaldutud liigsesse erialaspetsiifikasse. Ürituse korraldajal ja võõrustajal oli õigus kutsuda külalisi. Nii võis vestlusringi kokku tulla oma 40 inimest, kes olid "haritud seisustest" (Gäste aus den gebildeten Ständen).⁴⁹ Teadusliku vestlusringi tegevusega oli seotud 1833-36 ilmunud ajakirja "Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst Russlands" (Tartu aastaraamatud) väljaandmine. Samuti tuli sellest ringist idee hakata välja andma "Inlandi".

Vaadeldes Bunge ja Merkeli erinevatel ajakirjanduslikel kontseptsioonidel (teaduslikkus *versus* praktilisus) põhinevat vastuolu, on võimalik analüüsida ka "Inlandi" ilmunislugu ja ta kurba lõppu. Tänapäeva vaatepunktist lähtudes on kirjutaja arvates tähelepanuväärne Merkeli märkus selle kohta, et Bunge ei tundvat publiku ega ka iseenda vajadusi. Ilmselt teadis Bunge teadusajakirjandusele suunatud grupi vajadusi, kuid see ei langenud kokku muu publiku, kes oli ka "Inlandi"

---

⁴⁶ Samas, lk 48-49.

⁴⁷ Lepik, M. Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest. Tartu 1938, lk 10.

⁴⁸ Samas, lk 10; Nirk, E. Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus. Tallinn 1968, lk 104.

lugeja, soovidega, mis väljendus teist liiki ajakirjade, millest on juba juttu olnud, lugemises. Alates valgustusajast telliti ja loeti näiteks Saksamaal kõige rohkem poliitilise sisuga ajakirju. Olles pikka aega ainuke ja omalaadne väljaanne Venemaa Läänemere provintside, oli sellest sõltuvalt ka "Inlandi" potentsiaalne lugejaskond eripalgeline. Samuti oli tegemist ajajärguga, mil toimus ajakirja võimaliku tellija psühholoogiline emantsipatsioon - ka Balti provintsid said osa laienevatest muutustest vaimuelu, ühiskondlike nähtuste, tehnika ja majanduse vallas, mis mõjutasid neis ümberkorraldustes osalenuid.

Teiseks oluliseks punktiks siin on tõsiasi, et Merkel oli professionaalne ajakirjanik, kes elatas ennast lehe tegemisest, Bunge seevastu tegutses põhikohaga ülikoolis. Merkeli jaoks oli ajaleht kaup, mida tuli osavalt müüa,⁵⁰ sellega kaasnes sobitumine turu vajadustega. "Inlandi" ei asutatud ilmselgelt majanduslikel eesmärkidel. (Kuigi "Provinzialblatti" kõrvaldamist silmas pidades võib siiski tajuda konkurentsi ka sel tasandil).

Üritaks "Inlandi" vaadelda raamis, mille piirjooned on pärit Jürgen Habermasi käsitlusest kodanliku ühiskonna avalikkuse struktuuri kohta.⁵¹ Katse võib tunduda ebaoluline, kuna Habermasi uurimus juurneb peamiselt valgustusajas ning näitab poliitilise avalikkuse põlvnemist kirjanduslikust avalikkusest. Kuid samas võiks selle raami taustalt püüda leida mõningaid ühendavaid lülisid, mis aitaksid interpreteerida "Inlandi" tekke- ja olemislugu ning samuti pakkuda võimalikke ajakirja ilmumise lõpetamise põhjusi.

Habermas fikseerib astmeliselt (poliitilise) avalikkuse tekkimise.⁵² Ükskõik kui erinev on laudkonna, salongi, seltsi või muu ühenduse kooslus, suhtlemisstiil, temaatiline orientatsioon, nad on organiseerunud diskussiooniks ning neil on mõned ühised institutsioonilised kriteeriumid. Kõigepealt on teatud ringkonnal tekkinud vajadus ühiskondlikult suhelda. Tartus pakkus aktiivsematele ja ärksamatele ülikooli juures tegutsevatele inimestele selleks võimaluse teaduslik vestlusring. Salongis, seltsis institutsionaliseerub idee publikumist, tekib vajadus laiema tribüüni järele, et oma arvamusi levitada. Tartu vestlusringist sai alguse ka mõte nädalikirjast "Inland",

---

⁴⁹ Inland 2 (1838), Sp. 29-30.

⁵⁰ Vaitsenberg-Schwetje, K. Ajalehe "Provinzialblatt" tegevusest. Lk 26.

⁵¹ Habermas, J. Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Neuwied u. Berlin 1965.

⁵² Samas, S. 47-48.

mis oma ajaloolise ning kodumaaurimisliku suunitlusega omas teaduslikumaid ambitsioone kui ilmuv "Provinzialblatt". Raske on hinnata toonaste kooskäijate tegelemist ainult kultuurilis-teadusliku teemaringiga, võib oletada, et selles seltskonnas peatuti eravestluste tasemel ka valitsevate olude arutamisel *resp* kritiseerimisel

Diskussioon publikumi hulgas võimaldab osutamist probleemidele, milles varem küsitavusi polnud. (Varem oli see kiriklike ning riiklike autoriteetide interpretatsioonimonopol.) Kirjanduslikud teosed, üleüldse kunstiteosed, on infokandjad, mis loodud turu tarbeks ja mida ka turu kaudu vahendatakse: kaubana muutuvad nad põhimõtteliselt kõigile kättesaadavaks. Selles punktis eemaldub "Inland" Habermasi raamist, milles on näha avalikkuse järk-järgulist politiseerumist. "Inland" oli juba programmiliselt apoliitiline. Kuigi ka liberaalses "Inlandis" esineb eriarvamusi, näiteks maarahvakäsitluses, püütakse hoida teaduslikku joont ja jäetakse tähelepanuta see, millest kirjutamisel oleks võidud ära teenida võimude ebasoosing. Tuleb möönda "Inlandi" püüet muganduda turuga viiekümnendate aastate keskpaiku, kui rõhuasetus langes algselt tähtsustatud artiklite osast nädalakirja uudiste ja korrespondentsi rubriigile, kuid lõppkokkuvõttes see katse ebaõnnestus.

Seesama protsess, mis muudab kultuuri kaubaks ning selle seeläbi üldse diskussioonivõimeliseks kultuuriks, viib põhimõttelise publikumi avatuseni. Habermasi skeemis oleks nädalakiri olnud organiks, mis saab esindada mitmesuguseid vaateid ning vajaduse korral neid ka kaitsta. Probleemid "Inlandi" identifikatsiooniga - tahtis olla nii üks kui ka teine - tekitasid rahulolematust nii tõsisemate teaduslike artiklite pooldajate kui ka mitmekülgse päevakajalise info lootjate hulgas. Nii võiks näiteks tuua L. Arbusowi arvamuse "Inlandi" ilmumise lõpetamise kohta, kus seisab, "et kui "Inland" alustas aritmeetikaraamatute jm. retsenseerimist, siis peletas see varsti eemale ta viimased lugejad ja tellijad".⁵³ "Avatud" Läänemere provintside publikul oli võimalus ka enne balti poliitilise pressi teket valida kohalikul ajakirjandusturul "Inlandi" kõrvale saksa erinevaid väljaandeid ning siinseid ajalehti.

Habermasi skeemi saab võrrelda "Inlandi" kaasaegsete arvamusega nädalakirja kohta. Huvitavat informatsiooni "Inlandi" eluraskustest annab Friedrich Reinhold

---

⁵³ Arbusow, L. Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurland. 4. Auflage. Riga 1918, S. 309.

Kreutzwaldi⁵⁴ (1803-1882) kirjavahetus arst Woldermar Schultzi⁵⁵ (1822-1874) ja vene akadeemiku Franz Anton Schiefneriga⁵⁶ (1817-1879). See erakirjades leiduv teave täiendab nädalakirjas eneses leiduvat infot oma eksisteerimisprobleemide kohta.

Nii kirjutab Kreutzwald vahetult pärast 1853. aasta lõpus ilmnenu "Inlandi" ilmumiskirjuse (teade nädalakirja ilmumise lõppemisest) Schultzile 4. jaanuaril 1854 kirja, kus toob esile mitmeid põhjuseid, mis mõjutasid nädalakirja eksistentsi. Viidatakse sellele, et 17 ilmumisaasta jooksul on ajakirja tegijatel kõik isamaaline huvi kadunud ning ka Kreutzwaldi enda pingutused, et "tardunud kolossi sisse vähemalt mingit näilistki elu tuua", on tühja jooksnud. Varemalt, Laakmanni kirjastamise ajal, kui Kreutzwald "Inlandi" kaastöölisena prieksemlari sai, maksis ta ikkagi nädalakirja tellimisraha (6 rubla) sel kujul, et subventsioneeris kahe inimese aastatellimuse poolt hinda. Isegi sel kujul ei õnnestunud tal ühte "kompanjoni" kauem kinni pidada kui üks aasta. "Inlandi" ei tellitud hoolimata Kreutzwaldi püüdest kaasa aidata, kuna "leht" ei pakkuvat kõige pisematki huvi.⁵⁷

Kreutzwald vihjab inimeste huvipuudusele ja piiratusele. Osa kõrgemast seisusest ei pidavat "oma au vääriliseks" lugeda peale "Rigasche Zeitung" või "Dörptsche Zeitung" veel mõnda "kodumaist" lehte. Ta toob näite Võrumaalt, kus aadli ning linnakodanike klubid tellivad poliitiliste lehtede kõrval saksa pildi-, perekonna-, moe- ja naljaajakirju mitmetes eksemplarides, kuid "Inlandi" ei taha ükski lugeda."⁵⁸

1860. aasta lõpus ilmub "Inlandis" kirjastajapoolne teade, et ajakirja järgneval aastal enam sama toimetuskooresseisuga edasi ei tehta. Tuleb uus toimetaja H. Eisenschmidt.⁵⁹ Ilmselt on enne seda teadet levinud jutud "Inlandi" taaskordsest hinguseleminekust. (See oleks juba teine kord ilmumisaaja jooksul.) Schiefner kirjutab Kreutzwaldile, et "peatselt oleme kõik suurtel matustel. Vaene 25-aastane "Inland" kantakse kalmistule. Hoolimata ajakirja ja üksikute toimetuste kõigist puudustest on see ikkagi halb ajamärk, et kõik sellisest Balti provintside keskorganist tagasi tõmbuvad. Kuulsin kedagi Tartu meest siin isegi kinnitavat, et see määrab end, kes

---

⁵⁴ EBL, II, lk 231-235.

⁵⁵ 1856-1858 ŌESI sekretär, osadel andmetel 1854-1857 "Inlandi" toimetaja.

⁵⁶ EBL täiendusköide, lk 293.

⁵⁷ Kreutzwald W. Schultzile (14.I. 1854). Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk 428-429.

⁵⁸ Samas, lk 429.

⁵⁹ Inland 45 (1860), Sp. 1-2.

“Inlandile” midagi saadab. (...) Kuid arvatavasti ei seisa see mees üksi, vaid tal on veel õige palju mõttevendi. Emajõe kaldal peab nii mõnigi asi selle sõna mitmes tähenduses mäda olema.”⁶⁰

Ilmselt ei aidanud ka uue peatoimetaja tulek 1861. aastal “Inlandi” tema agoonias, kuigi ajakirja tellijate arv olevat kasvanud. Schiefneri mõistukõnest ilmnevad “Inlandi” kaugenemine tollasest ajavaimust ning samuti peatoimetaja Eisenschmidt kesisemad võimed. “Rauta-seppä arvab ise valmis saavat; aga ajad on möödas, kui Sampo taoti, ja see sepp ei näi Ilmarinen olevat.”⁶¹ Ka Kreutzwald on sellega nõus: “”Inlandi” Raudsepp pole Ilmarinen, ma kardan, et kevadine kitsikus tuleb küllaltki ruttu; näikse nagu ei oleks tal peaaegu mingit toetust. Ajakiri olevat rohkesti abonente juurde võitnud, sest paljud E[isenschmidt] endised õpilased, kes ajakirjast iial pole hoolinud, tellisid nüüd armastusest toimetaja vastu, et temale seeläbi head teha.”⁶²

Sama, 1861. aasta suvel jõudis “Inlandi” toimetajatoolele asetäitjana tööle ka C. E. A. Körber, kelle isik viis Kreutzwaldi kaastööst loobumiseni nädalakirjas. “..., kuid põrunud Körberi õnnetu toimetamise juures pean ma südametunnistuseasjaks ajakirjale mitte midagi saata. Ei tule härra Laakmann varsti paremale arusaamisele ega muuda toimetuse koosseisu, siis uinutab härra Körber küll varsti “Inlandi” nagu endise Tartu “Postimehe” igavesti magama⁶³. Juba tema eelkäija Eisenschmidt paistis ajakirja tendentsi silmast kaotanud olevat, aga härra Körberi tulekuga läks hullumaja päriselt lahti.”⁶⁴ Tundub, et sel ajal lahkus peale Kreutzwaldi ajakirja juurest veel teisigi, nimelt neid, kes “Inlandi” majanduslikult toetasid. “Körber-Eisenschmidt valitsemise ajal lasus issanda käsi “Inlandil” raskesti, sest kõige paremad jõud, kes siin-seal olid oma veeringutega kaasa aidanud, peletati minema.”⁶⁵

Schiefner näib lootvat “Inlandi” viimaselt toimetajalt C. Fr. O. Hechelilt enamat kui eelnevatelt, sest ajakirjas oli märgata teatud suunamuutust. “Kuid tundub siiski, et “Inland” nüüd jälle veidi elavamaks muutub. Poleemilised artiklid aitasid

⁶⁰ Schiefner Kreutzwaldile (17.11.1860). Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk 179.

⁶¹ Schiefner Kreutzwaldile (13.02.1861), lk 194.

⁶² Kreutzwald Schiefnerile (21.02.1861), lk 197.

⁶³ Alates 1858. aastast toimetas “algupärase iseloomuga” emeeritus Körber Tartus ilmunud “Tallorahwa Postimeest”, mis lõpetas ilmunise 1859.

⁶⁴ Kreutzwald Schiefnerile (6.09.1861). Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk 221.

⁶⁵ Kreutzwald Schiefnerile (20.12.1861). Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk 234.

omalt poolt selleks kaasa ja prof. Bulmerincq⁶⁶ näib Hechelit toetavat. Kõigist kannatustest hoolimata, mida ajakiri on läbi teinud, peab teda juba tema nime pärast püsti hoidma.”⁶⁷

“Inlandi” viimased, mõned virelemisaegadel tegutsenud toimetajad on esimese nädalakirja toimetaja Bunge hiilgusega võrreldes täiesti tundmatud suurused. Vähetuntud toimetajate kiire vahetumine ning ametialane ebapädevus oli ka üheks põhjuseks, miks “Inland” ilmumise lõpetas. Samas ei välista nädalakirja nõrkus huvitavate ja oluliste artiklite sattumist sinna, nii võib “Inlandi” eksisteerimise erinavates faasides leida huvipakkuvaid kirjutisi ka käesoleva töö jaoks.

Vaadeldes Kreutzwaldi kirjavahetust toleaeagsete erinevate vaimuinimestega, paistab silma, et “Inland” oli teatud ringkonnale sümboliks. Nende hulk polnud kuigi suur, sest nad ei suutnud ajakirja hääbumist takistada. Samas kehastas see grupp nn bungelikku publikumi, kes tundis oma kodumaa vastu tavapärasest rohkem huvi ning püüdis oma kirjutistes säilitada mingitki teaduslikkust. Sellele 19. sajandi keskpaiga ümber elanud ning tegutsenud generatsioonile oli “Inland” oluliseks tribüüniks.

---

⁶⁶ Bulmerincq, August M. (1822-1890), jurist, Tartu Ülikooli professor. 1862 “Inlandi” lähem kaastööline.

⁶⁷ Schiefner Kreutzwaldile (11.06.1862). Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk 273.

3. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMIKUS 1836-1843

Esimese perioodi "Inlandis" saaks piiritleda aastatega 1836-1843. Antud ajavahemik ulatub "Inlandi" käivitamisest kuni teatud vormilise muutuseni ajakirjas, mil 1842 aasta algul hakkas "Inlandi" kõrval ilmuma F. G. von Bunge eestvõttel käivitatud teaduslik seeria "Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands". "Inlandi" kajastada jäid pärast seda ümberkorraldust päevakroonika, biograafilised teated ning lühemad artiklid. Seoses muutusega piirati ajakirja esialgset tiitlit ning ta ilmus järgneva kahe aasta jooksul pealkirjastatult "Das Inland. Eine Wochenschrift für Tagesgeschichte Liv-, Esth- und Curlands". Suuremad ajaloolised, statistilised ja geograafiaalased "jääva väärtusega" artiklid, tõlked ja uurimused ilmusid pealkirja all "Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands".⁶⁸ "Inlandi" esimene periood langeb kokku ka ajakirja esimese toimetaja F. G. v. Bunge ametiajaga, mis ulatus 1843⁶⁹ aastani.

Kaheaastaline muudatuseaeg "Inlandi" struktuuris antud käsitletulemust ei mõjuta, sest nagu juba mainitud, oli toonane "Inland" mahult väiksem ja seetõttu ta esialgne programmiline funktsioon piiratud.

Nimetatud ajajärgule (1836-1843) oli iseloomulik küllalt range tsensuur.⁷⁰ 1838 suleti G. Merkeli ajaleht "Provinzialblatt für Liv-, Est- und Kurland". Pärast "Provinzialblatti" sulgemist jäi "Inland" 1839 ainukeseks sarnase profiiliga väljaandeks Läänemere provintsides. 1840 hakkas pastor David Wendt (1784-1848) Riias välja andma lehte "Blätter für Stadt und Land", mis oli koos "Inlandiga" nii Liivimaa kui ka naaberprovintside igapäevasündmuste ja kroonika peamisi kajastajaid.⁷¹ Ka Bunge lahkumine "Inlandi" toimetaja kohalt oli seotud Liivimaa päevapoliitiliste küsimustega. Kuigi ta ise põhjendab oma eemaldumist ajakirjast elukoha muutmisega⁷², on siiski teada, et Bungele sai saatuslikuks nn Ulmanni-afäär,

⁶⁸ Ankündigung. - Inland 50 (1841), Sp. 793-794.

⁶⁹ Kogumikus "Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed" (lk 284) E. Janseni artiklis ekslikult mainitud 1848.

⁷⁰ Näiteks nõudis tsensuur toimetajatelt autorite avaldamist, anonüümse artikli avaldamise korral langes kogu vastutus väljaande toimetajale. (Vaata Lemke, M. Nikolajevskie zandarmõ i literatura 1826-1855 gg. S-Peterburg 1909, s 58-59.)

⁷¹ Beise, Th. Vorwort. - Inland 1 (1844), Sp. 3-4.

⁷² Inland 1 (1844), Sp. 1-2.

mile tõttu ta tagandati Tartu ülikooli professori kohalt ja määrati keisri käsul Kaasani ülikooli professoriks.⁷³

Ajakirja "Inland" artiklite teemaderingi mõjutasid 19. sajandi 30ndate lõpu ja 40ndate alguse olulised ühiskondlikud sündmused ja nähtused. Üheks algpunktiks erinevate käsitluste puhul saaks asetada 1819. aasta Liivimaa talurahvaseaduse ning sellele järgnenud kümnenditel juhtunu vaatluse, mis valmistas ette "Inlandi" veergudel toimunud diskussiooni. 30ndate lõpul väljendati üha tihedamalt ja avalikumalt arvamust, et 1819. aasta talurahvaseadus ei vasta ootustele. Sellises rahulolematuse situatsioonis oli vaja ainult mõnd välist tegurit, et agraarküsimus ja sellega kaasnev vaidlus käivitada. Ajendiks said 1840. ja 1841. aasta ikaldused, mis olid seotud tekkivate talurahvarahutustega ja kirikupoliitiliste segadustega, kuigi viimane polnud küll probleemsete agraarolude otsene tulemus.⁷⁴ Esimesel perioodil jäi "Inlandis" põhjalikumalt käsitlemata talupoegade usuvahetuse, väljarändamise ja talurahvarahutuste teema, mis oleks oma tähtsusest seda väärinud. Kroonikaosas oli küll erinevaid teateid ja nupukesti, kuid see ei sisaldanud ulatuslikumat analüüsi. Tihti aga mainiti esilehekülgede uurimuslikes artiklites ilmastikunähtusi ning nende tagajärgede otsest mõju maa elanikele ning nendega seotud protsessidele.

Õpetatud Eesti Seltsi asutamine 1838. aastal on otseselt seotud "Inlandiga". Seltsi põhikirja autoriks oli "Inlandi" toimetaja F. G. v. Bunge ning osaliselt on kattuvad mõlema - nii ajakirja kui ka ÕESI - peaesmärgid. "Inlandi" pealkirjas kajastus juba ta suunitus, ta oli ajaloo, geograafia, statistika ja kirjanduse ajakiri, mis tegeles laia teemadevaldkonnaga, millesse kuulus ka kohalikesse rahvastesse puutuv. ÕESI ülesandeks oli Eesti rahva eelloo, keele, kirjanduse ning maa uurimine.⁷⁵

Tõenäoliselt oli tookord "Inlandis" esinenud arvamuste suureks mõjutajaks ka koolielu käsitleva temaatika esile kerkimine Läänemere provintssides. 1840. aastal võeti Liivimaa maapäeva poolt vastu talurahvakoolide kontrollimise ja juhtimise korraldus, varem oli asutatud sellised nimekad haridusasutused nagu Ataste vallakooliõpetajate seminar (1837) ja J. Cimze seminar (1839). Samuti haarasid tähelepanu talurahva harimiseks valmistatud trükised oma heade ning halbade külgedega.

⁷³ Engelhardt, R. v. Die Deutsche Universität Dorpat. Reval 1933, S. 90; Diederichs, H. Georg Friedrich von Bunge. - Baltische Monatsschrift 44 (1897), S. 373-374.

⁷⁴ Staël von Holstein, R. Baron: Baron Hamilkar von Fölkersahm. Riga 1907, S. 13.

Vaadeldavas ajavahemikus leiab "Inlandi" veergudelt kaastöid, mis puudutavad peamiselt põlisrahva - see on eestlaste ja lätlaste - majanduslikku ning hariduslikku olukorda. Mõlemad valdkonnad on omavahel tihedalt seotud ja mõjutavad teineteist, mõlemad võivad olla nii teineteisele eelduseks kui ka teineteisest lähtuvaks tulemuseks. Nende omavahelise seotuse rõhutamise võib tänapäeval tunduda triviaalne, kuid tollase väitluse aine ja argumendina esinenud näited hariduse ja majanduse vallast on piisavalt tõsiseltvõetavad, tajumaks uue kvalitatiivse tasandi tekkimist diskussioonis. Õigemini oli see vast hoopis teatud hädavajaduste teadvustamine. Provintsidest prevaleerisid endiselt religioossus ja konservatiivsus, kuid need hakkasid tasapisi teed andma ajavaimust innustatud praktilistele, majanduse tugevnemisega tekkivatele suhetele ning uuendusvajadustele maal.

1836-1843 käsitlustes jagunevad kirjutiste autorid (juhul, kui nad on identifitseeritavad, st kasutavad signeerimiseks initsiaalide asemel oma nime)⁷⁵ maailmavaate, tausta ja päritolu järgi traditsiooniliselt konservatiivsete ja liberaalsete vaadete esindajaks. Kindlasti peab siinkohal lisama, et mainitud jagunemine pole mingil juhul absoluutne, vaid pigemini tinglik ja igat kirjutajat ei saa määratleda kitsalt selle kaksikjaotuse põhjal. Samuti oleks võimalik antud jagunemise ikkagi hõlpsasti piiri pidada ka erinevate põlvkondade vaheliseks piiriks - esimeste sünniaasta jääks 18. sajandisse ja teiste oma 19. sajandisse, kuid ka siin tuleb ettevaatlik olla.

Konservatiivide suhtumist maarahva harimisse ja kooliküsimusse tasuks vaadelda maanõunik Heinrich August von Bocki (1771-1863) artikli "Patriotische Gedanken" näitel. Tähelepanuväärne on pealkiri, kus adjektiiv näitab selgelt, lähtudes baltisaksluse senisest kõnepruugist, millist suunitlust on oodata. Teksti alguses defineeritakse veelkord nn vanameelsetest seisukohtadest lähtudes Läänemere provintside baltisaksa kontekst: "Kõik need iseärasused [asend, keel, sisemine struktuur, seadusandlus A. K.] rajanevad ajaloolisel alusel, tungivad nii sügavale siseellu, kannavad nii mõningaid ilusaid vilju, et suursugused ja targad Venemaa monarhid, eelkõige meie armastatud praegu valitsev keiser, on neid alati tunnustanud, säästnud ja nende eest hoolitsenud, seetõttu pole nad senini üldisel kujul alla

---

⁷⁵ Statut der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Dorpat 1839, S 3.

⁷⁶ "Inlandi" toimetajad teadsid autorite nimesid, anonüümseid kaastöid ei avaldatud.

käinud”.⁷⁷ Sama moodi pealkirjastatud artikli avaldab Bock “Inlandis” üheksa aastat hiljemgi (1845).

Sarnase mõtteviisi esindajad leidsid, et 1819. aasta talurahvaseadusega on kehtestatud täiesti piisav koolikorraldus. Kihelkonnakoolid täidavad kõik vajadused ja õpetajate seminarid pole mõttekad. Talupoegadele on haridust vaja piiratud määral, st et piisab ainult lugemise õpetamisest, kirjanduse tutvustamist ei peetud vajalikuks. Peamiseks oli jumalasõna tundmaõppimine, kuna seeläbi saavutatakse meeleülendus ja õnn. Oma igapäevatööks vajaliku õpib talumees praktikas paremini kui mõne õpetatud mehe abiga. Liigsete teadmiste hulk rikuks ta kõlblikkuse nii oma kui ka teisteks ametiteks.⁷⁸ Talupoeg vajab pärast pärisorjuse kaotamist siiski ka tasakaalu vana ja äraproovitud isaliku kasvatusena.⁷⁹ Viimane oleks ilmselt metafoor mõisniku sekkumise ja miks mitte ka ihunuhtluse kohta.

Vastandlikul seisukohal on valgustusmeelne seltskond, kes nõuab reguleeritud koolikorraldust ning talupoegade põhjalikku ja süstemaatilist harimist. Aadel ei pea piirduma ainult talupoegade vabastamisega, vaid muretsema ka ta vaimse arengu pärast. Haridustööd peab tegema järjekindlalt, tulemust pole vaja oodata kahe aasta, vaid kahe generatsiooni pärast.⁸⁰ Estofiilne pastor ning tollane koolide revident Heinrich Georg von Jannau⁸¹ (1789-1869) leiab, et vähese hariduse tõttu pole talupojad teadlikud ennast väärikustama ning seetõttu jäävad neil paljud eelised kasutamata - see on ka nende vaesuse põhjus.⁸²

Samas on aga ka valgustumeelsete hulgas erinevat suhtumist maarahvasse. Nii kiidetakse lätlasti kui intellektuaalset, tugeva religioosset haridusega rahvast. Nad saavad ruttu aru, neil on hea mälu, nad pürgivad pärast vabakssaamist aktiivselt paremuse suunas. Lätlane oskab oma väheseid kirjanduslikke abivahendeid oskuslikult kasutada.⁸³ See aga ei välista kriitikat koolide olukorra suhtes, kus reaalsus

⁷⁷ Patriotische Gedanken. - Inland 18 (1836), Sp. 289.

⁷⁸ Samas, Sp. 294-295.

⁷⁹ Einrede, die Verarmung der Livländischen Bauern betreffend. - Inland 32 (1837), Sp. 540-541.

⁸⁰ Über Bauerverhältnisse in den Ostseeprovinzen. - Inland 20 (1838), Sp. 306-308.

⁸¹ Selgelt herderlike mõjutustega, (v. Undusk, J. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdoohi printsiip. - Keel ja Kirjandus 11 (1995), lk 753-756) püüdleb ühise eesti kirjakeele poole 1828 kirjutatud teoses “Ueber die Grund- und Ursprache der der Ehsten und die Mittel zu einer allgemeinen ehstnischen Schriftsprache zu gelangen”, mis avaldati ajakirjas Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache.

⁸² Einige Bemerkungen über die Ursachen der Armuth unserer Nationalen - Inland 35 (1837), Sp. 587-588.

⁸³ Einiges über den Mangel an Bildungsmitteln bei den Letten. - Inland 19 (1836), Sp. 318-319.

nägi teisti välja kui seadus paberil, ja parema hariduse ning õppevahendite nõuet. Huvitav on teatud esteetiline nüanss antud artiklis. Nimelt leiab autor, et seni lätlaste hulgas käibiv aabits on oma välimusest nii eemaletõukav, et see last sugugi õppima ei innusta. Sealt siis uue aabitsa vajadus, mis oleks rohkem seletav, samuti poleks siis vaja Uut Testamenti lugema õpetamiseks kasutada.⁸⁴

1836-1841 aastatel eestlastest ja lätlastest "Inlandis" kirjutanud autorid suhtuvad sõltumata maailmavaatelistest mõjutustest ja eelistustest talupoegadesse kui seisusesse sarnaselt. Kas rõhudes uuendustele või siis eelistades vanade väärtuste kestvust, jõutakse ikka ühte alguspunkti, millele apelleerides saab põhjendada oma vaateid. See on maarahva asend baltisaksa üldises sotsiaalses kultuurilis-poliitilises maailmapildis. See maailmapilt kattus üleüldiselt levinud aadliseisusest valitsejakihi omaga, mis oli Euroopas levinud keskajast 18. sajandi lõpuni ja kus talupoeg oli aadli "alam" oma ühepoolse õigusetusega. Sellised talupojapildid ja -mõisted olid ühelt poolt pärit antiiksest filosoofiast ja kirjandusest, teiselt poolt aga Uuest ja Vanast Testamendist. Aristoteleslik inimeste eraldamine valitsevateks ja teenivateks, suursugusteks ja käsitsitöötavateks kestis erakordselt pikka aega. Aadlipoolne talupoegade poliitiline eemalejätmine ning sotsiaalne lugupidamatus olid kestvad ja neid anti kirjanduslikult läbi aegade edasi, kuna valitsev kord põhines edaspidigi talupoegade alandlikkusel ning teenistusel.⁸⁵ Kui Euroopas toimunud ühiskondlikud muutused hakkasid devalveerima senikäibivat talupojakäsitust, siis Balti provintsidest polnud erilist muutust märgata - baltisakslus oli kaugenemas oma Saksa emamaa sakslusest. Ühiskonna seisuslikku ülesehitusprintsipi püüti siinmail mugandada uute demokratiseerimistendentsidega ehk siis vana moodi jätkata.

Märkused selle kohta, et talupoegkond on alles inimkonna lapseas, et nende vaim pole veel ärganud, et pool Liivimaa elanikkonnast tukub,⁸⁶ fikseerivad harilikult ajakirja kaastööliste veendumuse enda kuuluvusest nende hulka, kes siis vastavalt on inimkonna arenguga kaasas käinud, vaimult suured ning tegutsejad liivimaalased. Endastmõistetav seisuslik erinevus ei seganud ülemal muret tundmast alama olukorra pärast ning seda ka soodustamast või suunamast oma vajadustest lähtudes, kuid

---

⁸⁴ Samas, Sp. 319.

⁸⁵ Conze, W: Bauer, Bauernstand, Bauerntum. - Geschichtliche Grundbegriffe. Bd. I. 4. Aufl. Hrsg. von Otto Brunner u. a. Stuttgart 1992, S. 408-409.

⁸⁶ Über die Bauerverhältnisse. - Inland 20 (1838), Sp. 308; 35 (1837), Sp. 590.

talupoegade edasine arengusuund oli tollaste mallide kohaselt valdavalt sirgjooneline samatasandiline liikumine, mis ei saanud lõikuda kõrgema seisuse omaga.

Talupoja tulevikuperspektiivi ettemääratus ja seisuslik järjepidevus ei tekitanud "Inlandi" algusaastate numbrites suuremaid erimeelsusi, sest "kogu maailmas pole talupojale määratud teadlaseks saada ...".⁸⁷ Väidetakse, et maarahval on vähe vajadusi, nad on piisavalt jõukad, et muretseda endale soojad riided ja tervisliku koostisega leib söömiseks. Kuna sakslastel on rohkem võimalusi, siis on neil ka rohkem vajadusi (allpool on näha, et sakslastel Läänemere provintsidest võimalusi oli, see hakkas Saksamaalt sisserännanutele kohe silma). Talupoeg on noorest peale kindlale tööle määratud - seega on ta võimalused kitsad ja karjäär ette teada. See on hea, kuna kõik teed, mis võiksid eksitada, on talupoja õnneks suletud. Ülimaks tipuks ja saavutuseks on taluperemeheks saamine.⁸⁸

Stabiilsus, millega kirjeldatakse talupoja elu ja tulevikku, võib mõjuda isegi siiralt. Mõtteviis, et valitseval kihil on raske, kuna nad peavad oma varandust haldama ja korraldama ning et alamal kihil on kerge, isegi idülliline elu, kuna nood ei pea millegi eest muretsema - ja nii kogu aeg ja igavesti - ,oli ilmselt baltisakslaste seas levinud. Kuid samas on eelmises lõigus tajutav juba eelpool mainitud baltisaksa seisuseühiskonnale omane endastmõistetavus valitseva ja allutatud kihi eksisteerimise ettemääratud järjepidevusest. Teistmoodi küsimust, küsimust ühiskondlike rollide uue jaotumise järele moderniseerimisprotsessi käivitades, ei püstitatud, kuna nii lihtsalt ei osatud küsida. Küll sai "lapseas" põlisrahvusi edendada külakooli ja religiooni abil. Loomulikult polnud välistatud erandite esinemine ja maarahva eemaldumine oma talupoeglikust ettemääratusest ning uude seisusesse üleminekust. "Geenius murrab endale alati teed, talent peaaegu alati."⁸⁹ Niisiis õnnestus oma madalast seisusest eemalduda heade vaimsete võimete abil. Maarahva püüdlustes kõrgemale olid eeskujuks sakslased ning mõisa majapidamine, kuna muud järgimisväärset, mida oli võimalik oma silmaga näha, lihtsalt polnud.⁹⁰

1836-41 peatuti haridusküsimuse kõrval ka talupoegade majanduslikul olukorral. Otsiti vastust küsimusele: kas talupoeg on vaene? See küsimus paistis

---

⁸⁷ Einige Bemerkungen. - Inland 35 (1837), Sp. 588.

⁸⁸ Die Bettler der Ostseeprovinzen, insbesondere Curlands. - Inland 47 (1836), Sp. 771.

⁸⁹ Über die Bauerverhältnisse. - Inland 20 (1838), Sp. 309.

⁹⁰ Einiges über den Mangel. - Inland 19 (1836), Sp. 819; Patriotische Gedanken. - Inland 18 (1836), Sp. 294.

olevat aktuaalne, kuna sel teemal jätkus pikemaid kirjutisi "Inlandi" aastakäikudesse 1837 ja 1838. Samas on ajalehe toimetus märkinud 1838. aastal, et paari artiklit ei saanud väliste takistuste tõttu varem avaldada⁹¹. "Väliste takistuste" olemuse kohta on raske midagi täpset lisada, oletada võib keskväimu sekkumist. "Inlandi" asutamisest peale oli tegu esimese suure väitlusega ajakirjas, kus autorid kirjutasid teineteisele vastu. Asjale lisab kaalukust veel seegi, et üks kaastöö võis ilmuda läbi mitme numbri.

Erinevalt suhtuti talupoegade vaesusesse ja selle põhjustesse. Enamik kirjutajaist leidis, et maarahva elujärg pole kiita, mõne üksiku arvates oli aga tegu põhjendamatu kurtmisega. Viimased leidsid, et kuigi Liivimaa taluperemeestele on majanduslikult halvasi mõjunud viimaste aastate ikaldused, on siiski sulaste - palju arvukam elanikekiht - elutingimused head. Enne talupoegade vabastamist olla maal söödud halba ja tuleohtlikku leiba ja seljas kantud kaltse. Nüüdseks on pilt muutunud, toodetakse rohkem ja see on sulaskihile kasulik.⁹²

Poleemika vallandasid Merkeli "Provinzialblattis" (27/1837) ilmunud Fr. R. Kreutzwaldi artikkel talurahva vaesumise kohta⁹³ ja "Inlandis" trükitud artikkel Saaremaa talurahva abipankadest.⁹⁴ Talupoegade vaesuse põhjuseid interpreteeriti erinevalt, siin pörkusid erinevad maailmavaated nagu ka haridusküsimustest kirjutades. Eriarvamused tekkisid selles, kas nimetatud põhjused ei ole hoopiski tagajärjed, mis tekkinud muudel, varjatumatel ajenditel. Nii nimetas maanõunik A. v. Bock kõigepealt puudulikku maaviljelussüsteemi: kolmeväljasüsteem on aegunud ning ebaefektiivne. Samuti on põllumajanduse kriisile kaasa aidanud viimaste aastate arvukad ikaldused. Kritiseerides ka joomakirge ning viinapõletamist leiab Bock siiski, et viin pole veel kedagi vaeseks teinud, küll aga talupojale moraalselt ja füüsiliselt mõjunud. Autor on veendunud, et kui talupoeg õpib vabadusse mõistlikult suhtuma, siis saab ta aru, et harib oma maad enda heaolu nimel ning ei kurna seda ebamajanduslikult ega rända seejärel mujale. Veel arvab Bock, et mõis peab olema antud olukorras tasakaalustaja rollis⁹⁵.

⁹¹ Über die Bauerverhältnisse in den Ostseeprovinzen. - Inland 20 (1838), Sp. 305.

⁹² Noch Einiges über die Verarmung der Bauern in Livland. - Inland 25 (1838), Sp. 385-387.

⁹³ Jansen, E. Baltisaksa ajakirjanduse areng, lk 280.

⁹⁴ Zur Geschichte der Bauer-Hülfsbanken auf der Insel Oesel. - Inland 28 (1837), Sp. 472-478.

⁹⁵ Einrede, die Verarmung der Livländischen Bauern betreffend. - Inland 32 (1837), Sp. 537-538.

Esimeses kirjutises kerkisid üles sellised märksõnad nagu aegunud maaviljelus, alkohol, talupoja lühinägelikkus tuleviku suhtes, ringi rändamine, ebasoodne ilmastik. Sellele lisandus veel H. G. v. Jannau mõte, et talupoegade vaesumise põhjuseks olevat teatud eksistentsiaalne ebakindlus ja segadus - inimestel pole kindlat tööd ja tegevust ning seetõttu pole talupoja vaim kuulekalt ärganud.⁹⁶ Kuigi väitluse osapooled võisid detailides olla eriarvamustel, leidis siiski enamik, et talupoegade olukord ei ole kiiduväärt ja nad on viimastel aastatel vaesemaks muutunud.

Huvitav on 1838 aastal "Inlandis" ära toodud kirjutis, mis oli toimetajate sõnul "kaugelt saabunud".⁹⁷ Selles artiklis ei peeta eelneva debati jooksul talupoegade vaesumise põhjustena esitatud pärisorjuse kaotamist, viinakaubandust- ja tarbimist, isaliku korra puudumist üldse mitte nimetamisväärseks. Autor asub vaatlema puuduliku maaviljeluse ja talupoja tulevikumuretuse küsimust. Ta toob poleemikasse uue tasandi, nimelt proovitakse antud punktides argumenteerida talupoja seisukohalt.

Talupõllumajandus ainult tundub olevat langenud, sest võrreldes varasemaga on mõisad ise hoopiski suuri edusamme teinud. Efektiivsuse põhjuseks olid nii mõisnike valgustatus kui ka tarvilikkus muuta isaisade aegset ebaratsionaalset majandamisviisi. Vastasleeri võimalikule küsimusele: miks siis ei jälggi talupoeg mõisa eeskujut? vastab artikli autor omapoolse küsimusega: kuid kas tal on olnud seda võimalik jälgida? Asi pole ainult talupojaseisuse harimatuses. Mõisa alamad ei investeerinud maasse, sest selle saab pärast 3-aastast rendiaega neilt jälle käest ära võtta. Pikemaks ajaks ei rendita maad sellepärast, et talupoeg ei usalda mõisnikku. See on täiesti loomulik, et muidu seadusega reguleeritud suhtes on harimatul osapoolel oma kõhklused võimsama suhtes. Maad ei pruugi võõrandada ainult röövimise eesmärgil, vaid sellepärast, et seda nõuavad uued majandusmeetodid. Seega ei saa väita, et talupoeg on muretu ning pole huvitatud maaharimisest. Samuti on selge see, et antud juhul kaotavad mõlemad, nii väljarentija kui rentnik - kuid selline suhe on paika pandud mõisnike, mitte talupoegade poolt. Talupoja ebakindlus ei innusta teda tööle, vaid pigem laisklema. Ülaltoodu tulemusel on tekkinud ka talupoja rännuhimu.

---

⁹⁶ Einige Bemerkungen. - Inland 35 (1837), Sp. 587-588.

⁹⁷ Über die Bauerverhältnisse. - Inland 20 (1838), Sp. 305.

Autor väidab, et ei jätku ainult rahva harimisest, vaid vaja on ka majanduslikku huvitatust.⁹⁸

Viimasega väljendatud muutuse soovi, seda nii vaimses kui ka majanduslikus sfääris, leiab ka teistelt “Inlandi” autoritelt, kes oma kaastööde lõpuridades on siis kas kaudselt või otse õhutanud reformidele. On pöördutud lugeja poole, et tema otsustaks, on viidatud Maapäevade ja sinodite pädevusele reformide läbiviimisel, on esitatud üleskutseid joonduda võõraste kogemuste (ikka Saksamaa) järgi. 1838. aastal ilmus “Inlandi” lisana õigusteadlase ja tollase Liivimaa maanõuniku Reinhold Johann Ludwig Samson von Himmelstierni⁹⁹ (1778-1858) õigusajalooline töö “Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen, in besonderer Beziehung auf das Herzogthum Livland”. Töö ilmus samal aastal ka raamatuna. Raske on öelda, kas ta oli ajendatud 1837.-38. aasta poleemikast “Inlandis”, kuid ajaliselt sobis see andmerohke uurimus väitluse lõpp-punktiks.

Talurahva õiguslikku seisundit hästi tundes (R. J. L. Samson v. Himmelstiern oli tegev 1804. aasta talurahavaseaduse loomisel ning algatas 1819. aasta Liivimaa talurahva pärisojust vabastamise küsimuse) analüüsib ja piiritleb autor oma töös talupoegade vabakslaskmise eellugu ja käiku. Samson v. Himmelstiern viitab sellele, et just G. H. Merkeli kirglik väljaastumine neljakümne aasta eest oli olulise tähtsusega, kuna just selline väljendusviis sundis ühiskonda pärisorjuse küsimusega tegelema ning teema ei sumbunud ükskõiksusse. Samuti on võimalik “Historischer Versuch’i” eessõnast lugeda, et esialgu polnud seda käsitlust mõeldud nii suurearvuliselt avaldada, kuid seda tehti siiski, et meenutada tänutundega eelnevaid valgustuslikke kirjutisi ning luua piiritletud faktiline tervik tuleviku tarbeks. Oluline on ka märge, et kirjutis on olnud ka “kõrgema koha” sooviks - niisiis on ka riigivõimu paelunud talupojatemaatika.¹⁰⁰

Samson v. Himmelstierni “Historischer Versuch” näitab, kuidas vabakssaanud talupojad asuvad õiguslikult uude riigikodaniku (staatsbürgerlich) ja majanduslikku suhtesse, mis aitab vabaneda mõnestki eelarvamusest talupoegade suhtes. “Nii on tööpoolest seadus loonud talupoja riigikodaniku seisundi nii kindlale ja laiale alusele, et tal pole küll midagi nõuda. Oma materiaalsete huvide eest hoolitsemise kõrval jääb

---

⁹⁸ Samas, Sp. 321-327.

⁹⁹ DBBL, S. 667; EBL, lk 449.

¹⁰⁰ Samson v. Himmelstiern, R. J. L. v. Vorwort. Beilage zum Inland 1838, S. 1-2.

ainult soovida, et hoolimata nähtavatest edusammudest siiski ta moraalne meeleteadlikkus materiaaletega sammu suudaks pidada. Selleks aga ei jätku seadustest ja korraldustest; selle peavad saavutama õpetamine ja kool.”¹⁰¹ Üllatav on usk lühiajaliste rendilepingute (Zeitpachtvertrag) “vabakstegevasse jõudu” Läänemere provintssides, kuid samas asub Samson v. Himmelstiern neljakümne aastal usuvahetusliikumise ajal rendilepingute kriitikute ridadesse.¹⁰²

Ka varem viidati “Inlandis” talupoegade vaesusest väideldes riigi ja talupoja suhtele. Ülal mainitud lühirendid ei mõjuvat talupoegade enesekindlusele hästi, samuti võib mõisnik ajutiselt rohkem võita päeviliste kasutamisega, kuid riigile see kasuks ei tule, vaid ta kaotab hoopiski tugeva talupojaseisuse - “riigivõimu tugevuse ja põhialuse”. Majanduslikku kahju, mida tekitavad üha arvukamaks ja vaesemaks muutuvad päevilised, ei suuda veel katta tõusev industriaalne linnakodanikkond.¹⁰³

Sellise valgustatud absolutismi riik-talupoeg suhte toomine “Inlandi” veergudele oli antud perioodi (1836-1843) saavutuseks. Talupojad, samuti riigi alamad nagu kõik teised, said uues kameralistlikus suhtes varasemast erineva tähenduse ning neid hinnati eelkõige kasulikkuse järgi, mida nad riigile töid. Balti provintssides oli mõistetav keskvaldumise teatud kohmetus: küll proovis riik läbi suruda endale kasulikke reforme, kuid samal ajal suhtus Nikolai I soovivalt ka baltisakslusse kui vene riigiparaadi alustoesse. Samuti on eelnevas märgata muutumise alget linna ja maa vahelkorras. Kuigi Läänemere provintssides jätkus veel mõnda aega agraarühiskonnakeskne areng koos oma seisuslike vaadete ja hoiakuga, on siiski tajutav moderniseerimisprotsessidega kaasaskäiv paratamatu mõtteviisi nihkumine uute eelistustega alusele.

1840. aasta lõpul toimub tajutavalt kvalitatiivne hüpe ka ühe “Inlandi” anonüümse autori kirjutises, kus hoolimata talumajapidamiste puuduste möönmisele peetakse eestlasi eneseteadlikuks rahvaks¹⁰⁴. “Aga kindlasti on raskeim ülesanne lahendatud seeläbi, et eestlased on saavutanud ilma rahvusest loobumiseta, austades kristlikku mõttelaadi, kindla õigusliku olukorra (Rechtszustand) ning asunud aktiivselt püüdlema oma olukorra parandamist. Selle ülesande raskus tuleneb eesti

¹⁰¹ Samas, Sp. 150-152.

¹⁰² Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Hrsg. von G. v. Pistohlkors. Berlin 1994, S. 333.

¹⁰³ Über Bauerverhältnisse. - Inland 21 (1838), Sp. 326.

¹⁰⁴ BLH järgi (lk 70) on kirjutise autoriks A. v. Hueck.

rahva kindla ja energilise iseloomu vaatlusest. Alles kindlustatud alusele põhinedes võib oodata, et kui ta [eesti rahvas A. K.] saavutab eraomandi ja maaomandi, siis on sellele rahvale Euroopa kultuuri omandamine püsiv ja viljakas.”¹⁰⁵

Tsiteeritud lõik pärines artikli “Critische Bemerkungen über die Esthen” lõpust. Sisaldades optimistlikku tulevikuvaadet just rahvusele ja tolle võimalustele, küll mööndustega, võib tunduda autori hoiak ehk liigselt tiivustatuna. Siinkohal peab märkima seda, et antud kaastöö on mõeldud kommentaariks reisikirjanik ning geograaf J. G. Kohli (1808-1878)¹⁰⁶ eestlasekäsitlusele Saksamaal ilmunud ajakirjas “Ausland”. Arvustaja ilmselt tunneb end Kohli ülevaatest puudutatud olevat ning kõneleb oma artiklis “meie eestlastest”¹⁰⁷, otsekui rõhutamaks oma kuulumist kohalikkude konteksti. Jällegi on jõudnud “Inlandi” veergudele arvamused talurahva eluolu üle, seda küll väitluse ühe osapoole kaudu, kuid too kasutab näidetena vastaspoole argumente ja seega on teemaarendus jälgitav.

Kriitik saab J. G. Kohlile ette heita infovaegust ja subjektiivsust, kuna too viibis maal lühikest aega ja jõudis ainult põgusalt ning ühekülgsest eestlaste eluviisi, keele, kommete, iseloomuomadustega tutvuda. Oluline on asjaolu, et Kohl ei ole kohalik, vaid alles 1830. aastal Kuramaale koduõpetajaks tulnud - järelikult on ta ikka veel võõras ka provintsidest end varem sisse seadnud literaatide seas.

“Pilt eesti majapidamisest on *non plus ultra* vaene, räpane, korratu ja vilets ning kogu Euroopas sellist enam pole. Nende külad näevad rahuajal pidevalt nii välja nagu oleks rüüstavad tatarlaste hordid nad maha jätnud. Nende asjandused (Geräthschaften) on nii kohmakad ja töötlemata, et neid võiks pidada ennemini veidrateks looduslikeks moodustisteks kui kunsti produktideks. Nende toit on vilets...”¹⁰⁸ Kohli selline kirjeldus tundus kriitikule ülekohtune, kuid tal tuli ka möönda, et mõnes piirkonnas on elujärg tõesti halb. Valiti ju 1841. aasta talupoegade käärimistest ajendatult Liivimaa aadlikonvendi poolt komisjon, mis pidi tegema ettepanekud agraarseaduste reorganiseerimiseks 1842. aasta veebruarikuu Maapäevaks.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Critische Bemerkungen über die Esthen. - Inland 47 (1840), Sp. 741-742.

¹⁰⁶ ADB, Bd. 16, Leipzig 1882, S. 425-428; DBE, Bd. 6, München 1997, S. 2.

¹⁰⁷ Critische Bemerkungen. - Inland 47 (1840), Sp. 737.

¹⁰⁸ Critische Bemerkungen. - Inland 47 (1840), Sp. 739.

¹⁰⁹ Staël von Holstein, R. Baron, S. 13.

Too algaski sellega, et nimetas elanikkonna üleüldise kasvava vaesumise põhjusena ebakindlust maakasutuses, millest tuleneb halb talumajandamine. "Vajalik olevat osaline tagasipöördumine nende põhimõtete juurde, millega antaks talupoegadele tagasi kaotatud kiindumus maatükki ja sellega armastus korra ning rahu vastu."¹¹⁰ Seega oli umbes kakskümmend aastat väldanud "rahvamajanduslik liberalism" laostanud maarahva ja hädavajalik oli asuda kitsendama mõisnike piiramatut omandiõigust.¹¹¹

J. G Kohli nimega on seotud kirjutiste seeria "Inlandis" 1841. aastal. Kõigepealt ilmus Kohli enda kaastöö Kuramaast¹¹² ja siis sama anonüümse, juba esinenud Kohli-kriitiku analüüs raamatu "Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Cur-, Liv- und Esthland" kohta.

Eeldada võib, et baltisakslastele oli "Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen" tuttav teos, ta oli piisavalt oluline, et mitte jääda märkamatuks lugejaringile Läänemere ääres. Kohli raamat pälvis rohket tähelepanu, miks muidu pühendati "Inlandis" talle kuus järjestikust numbrit - nii pika kaastöö avaldamine oli pretsedent. Kohati tundub, nagu püüaks kriitik baltisakslust rehabiliteerida lükates ümber Kohli n-ö ebatäpseid väiteid oma näidetega, teisalt jälle ollakse raamatu autoriga täiesti nõus ning tehakse pisikesi täpsustusi tolle teksti ükikasjadesse.

J. G. Kohl oli ise täiesti teadlik sellest, et ta ei suuda anda ühtset pilti provintsidest, kuna ta ei tea kõiki detaile - nii kirjutab ta ka oma raamatu sissejuhatuses. Ta kutsub lugejaid üles täiendusi ja parandusi tegema.¹¹³ Sellega on raamatu autor loonud endale soodsa positsiooni kriitikute ees ning tal on võimalik, olles eemalseisja, järgnevalt jätkata: "Kohalik elanik vaatab asjadele teiste silmadega kui ringireisiv võõras. Naabruskonna üksikasju tunneb ta paremini, aga tervikust on tal tihti halvem ülevaade kui tollel [võõral A. K.]. Paljud iseärasused ei ärata tas üldse tähelepanu, kuna nad paistavad talle iga päev täiesti tavalistena ja nii ei huvita teda tihti ebatavaline, samas kui reisija avastab oma teiste, värskete arusaamade abil teravnenud jälgimisvõime kaudu kergemini kontraste ja originaalset varjundit. Lisaks

---

¹¹⁰ Landtagsrezess vom Februar 1842. Tsiteeritud Staël von Holsteini järgi, S. 18.

¹¹¹ Tobien, A. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. Bd. II. Riga 1911, S. 40.

¹¹² J.G. Kohli artikkel "Inlandis" kanti esmakordselt ette Kuramaa Kirjanduse ja Kunsti Seltsi koosolekul 1836. aastal.

¹¹³ Kohl, J. G. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. Bd. I. Dresden/Leipzig 1841. Vorwort, S. VII-VIII.

sellele kuulub kohalik alati mingisugusesse parteisse ning seetõttu haavavad teda tihti võõra erapooletud otsused.”¹¹⁴

Mõningad näited maarahva kohta Kohli raamatust, mida kriitik retsensioonis kasutab, on tuttavad eespoolt käesolevast “Inlandi” 1836-43 käsitlusest. 19. sajandi esimeste kümnendite jooksul ei paista maal olevat midagi muutunud, väljastpoolt tulnutele (nt J. C. Petri, J. G. Seume) jääb silma aadlike suur hulk ning toretsev elulaad.¹¹⁵ Kohli näited sellest, et Liivimaal priisatakse, nauditakse elu ja elatakse teiste töö kulul ning et mõisnikud on “sõltumatud kuningad”¹¹⁶, moodustavad seisusliku ühiskonna pildi, kus sünni järgi on juba jumalikult ettemääratud tulevane elukäik ning kus aadel oli ainsaks poliitiliste õiguste kandjaks. “Rahvuse talendid tukkusid praeguseni ning olid kartlikud sakslaste ees, kes põlgasid lätlast ning arvasid, et teda saab ainult karmusega valitseda ja viinaga kõigeni viia”.¹¹⁷

Viimases võiks tajuda viidet maarahva arengupotentsiaalile ning kasvava emantsipatsiooni võimalusele soodsa ajahetke saabudes. Olemata mingi letto- või estofiil, isegi mitte valgustuspaatosest kantu, vaid pigem lihtsalt moderniseeruva Euroopa esindaja, taunib Kohl mõisnike omavoli. Ka alkoholi liigtarbimist põhjendas Kohl kui talupoegade hädavajalikkude vastumürki valitseja piitsa vastu.¹¹⁸ Tuleb muidugi märkida, et suhteliselt kapseldunud Läänemere provintsidest reisides jäi Kohlile erinevatest rahvustest talurahvast ja nende elustandardist ebaühtlane pilt. Vastandina eestlaste primitiivsusele kirjeldab Kohl kuramaalasi hoopis vastupidiselt - nad on ilusad, heasüdamlikud, pole tahumatud.¹¹⁹ Ilmselt oli taoline drastiline erinevus tingitud sellest, et Kohl tegutses Kuramaal ning oli teistes provintside viibinud põgusalt.

Välismaalasena evis Kohl, nagu ta ka oma raamatus mainis, teist vaatenurka provintsidest toimuvale. Aktiivse ja produktiivse uurijana võttis ta iseendastki mõista sõna “Inlandis” - teist väljundit tookord sellistele artiklitele Läänemereprovintsidest polnudki. Tähtis on see, et ta suutis tekitada “rahurikkuja” ja “sissetungijana” teatud segaduse provintside intellektuaalide ringis, kui ta vaatles näiteks talupojatemaatikat

---

¹¹⁴ Samas, S. VII-VIII.

¹¹⁵ Wittram, R. Das Nationale als europäisches Problem. Göttingen 1954, S. 149-150.

¹¹⁶ Kohl über die Ostseeprovinzen. - Inland 40 (1841), Sp. 635-636.

¹¹⁷ Kohl über die Letten. - Inland 44 (1841), Sp. 700.

¹¹⁸ Kohl, J.G. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen. Bd.II. S. 197.

¹¹⁹ Versuch einer Charakteristi der Landschaft Curlands. - Inland 14 (1841), Sp. 209.

omamoodi, mis ei läinud alati kokku kohalike literaatide või mõisnike arvamusega, kuid mis neid siiski oluliselt puudutas. Tagantjärele saaks ju väita, et kohaliku literaadiseisuse¹²⁰ esindajad, kes olid Saksamaalt Läänemere provintssidesse saabunud juba varem, minetasid sealsete mugavate eluviisidega harjudes varasema, literaadilt eeldatud ärksama meelsuse ja kriitilise suhtumise kohalikku eluollu.

J. G. Kohli "Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen" ilmus Liivimaa valitsejakihi jaoks tundlikul ajal, võib-olla oli ka see üks "Inlandi" veergudel raamatule osaks saanud tähelepanu põhjustest. 40ndate algusega taandus äkitselt senikestnud nn "Liivimaa vaikelu". Huvitav on asjaolu, et 1841. aastal esilekerkinud talurahvatemaatikat hiljem "Inlandi" pikemates esileheartiklites ei kajastatud, kuigi toimuvad sündmused olid eksistentsiaalse tähtsusega kõigile kohalikele elanikele. Välja arvatud artikkel talumaa raharendist, mis kirjutaja, S. von Holsti arvates oleks perspektiivsem ja efektiivsem ning tagaks talupojale kindluse.¹²¹ Ka leidis kroonikarubriigis Fr.R. Kreutzwaldi poolt saadetud nupukesi, kus juttu Võrumaa talurahvast tabanud näljahädast.¹²² Näiteks püüab ta leida praktilisi lahendusi raske olukorra parandamiseks ja tutvustab samblast leivaküpsetamist ning kartulite hoidmist keldris, et nood paremini säiliks.¹²³

Perioodi 1836-43 eestlastesse-lätlastesse puutuvad kirjutised "Inlandis", olid niisiis põhiliselt agraarsel teemal, kus vaadeldi võimalusi inimeste esmaste tarvete rahuldamiseks, mis tagaks teatud stabiilsuse ja muretuma eksistentsi. Loodav kindlus oleks heaks aluseks järgmise sammu tegemiseks.

---

¹²⁰ Mõiste "Literatenstand" W.Lenzi järgi ("Der baltische Literatenstand. Marburg/Lahn 1953).

¹²¹ Die Geldpacht der Bauergrundstücke. - Inland 27 (1841), Sp. 425-431.

¹²² Talurahvaliikumine Eestis 1841.-1842. aastal. Dokumentide kogumik. Toim. A. Traat. Tallinn 1982, lk 8.

¹²³ Inland 22 (1841), Sp. 354-355.

4. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMIKUS 1844-1849

Ajavahemikku 1844-1849 iseloomustas "Inlandi" peatoimetajate sage vahetumine. Teine periood algab Riia õue- ja raekohtu advokaadi ning tuntud kollektsionääri Theodor Beise¹²⁴ (1818-1878) asumisega ajakirja "Inland" peatoimetaja toolile. Beise toimetajaaeg piirdus küll kahe aastaga (1844-45), kuid tal õnnestus veel hiljemgi kahel korral samal ametikohal olla (1853 ning 1859-60). Peale Th. Beiset asus ajakirja toimetuse etteotsa õigusteaduste privaatdotsent Carl Christoph Leopold von Rummel¹²⁵ (1812-1887), kelle tegevus piirdus samuti kahe aastaga. Talle järgnes üheks aastaks ülikooli inglise keele lektor John Dede¹²⁶ (1796-1875). 1849 asus "Inlandi" juhtima pastor Carl Gottlieb Reinthal¹²⁷ (1797-1872), kes oli peatoimetajana tegev kaheksa aastat (1849-54 ja 1856-57) - sama kaua, kui ajakirja üks käivitajatest Fr. G. v. Bunge.

Vaadeldes peatoimetajate biograafilisi andmeid paistab, et "Inland" jätkas oma suunitlust nn ÕESI-meelselt. Nii Reinthal kui ka Beise on seotud seltsiga - esimene on selle asutajaliige ja "Kalevipoja" tõlkija, teine aga seltsi president 1860-61. Samuti olid peatoimetajate programmilised avaldused "Inlandis" tööle asudes, juhul kui nad neid üldse ajakirja veergudel tegid, 1836. aasta programmi toetavad ja sellest lähtuvad, pidades "Inlandi" esialgset suunitlust Läänemere provintside jaoks küllaldaseks.

Nii nagu vaadeldud esimesel perioodil, määrab ka teisel perioodil oluliselt maarahva temaatikat "Inlandis" provintsidest väljakujunenud majandusliku olukorra agraarne taust. Samuti on jutuks talupoegade suhe alkoholiga ning selle tagajärjed. Uue tahuna eespoolt tuttavate temade kõrvale tuleb ajavahemikul 1844-49 "Inlandis" äge väitlus eestlaste tuleviku üle. Eesti rahvuse ja keele kestmise võimalikkusest kirjutavad Hamburgist pärit Tallinna ülemkooliõpetaja Eduard Meyer¹²⁸ (1812-1856) ja teoloog Carl Christian Ulmann¹²⁹ (1793-1871). Tundub, et nende kahe konfrontatsioon eestlaste küsimuses ongi just see, mille tõttu tuntakse ajakirja

---

¹²⁴ DBBL, S. 40; EBL, I, lk 40.

¹²⁵ DBBL, S. 657.

¹²⁶ Levitskij, G. Biografičeskij slovar' professorov i prepodavatelej Imperatorskago Jur'jevskago, byvšago Derptskago, Universiteta za sto let' ego suščestvovanija (1802-1902), T. II, Jur'jev 1903.

¹²⁷ EBL, III, lk 421-422.

¹²⁸ DBBL, S. 514.

“Inland” hiljemgi ja millest “Inlandiga seoses kõneletakse”.¹³⁰ Samuti on Eesti rahvuslik ajalooteadus sellest väitlusest oma ideoloogiaile jõudu ammutanud.

Kuna talupoegade elu-olu jäi ka sellel “Inlandi”-perioodil kirjutistes eestlastest-lätlastest keskseks aineks, siis saab seda valkonda jätkata sarnaselt ajavahemikus 1836-1841 vaetule. Aadli suutmatus leida tõstatunud küsimustele sobivat lahendust ei pärvinud keskvõimu heakskiitu. Pidev vindumine ja vägikaikavedu provintsi poliitikute vahel soodustas talupoegade ebakindlust, küll oli aga mingiks sammuks olukorra tasakaalustamise suunas 1847. aasta Liivimaa erakorralisel maapäeval kinnitatud uue seaduse põhimõtted ning 1849. aastal Nikolai I poolt kinnitatud Liivimaa talurahva seadus. See daatum ei lõpeta ainult “Inlandi” teist perioodi antud käsitluses, vaid sellest ettepoole jäävad ka sajandi neljakümnnendatel aastatel maarahva poolsed manifestatsioonid seisusliku omavoli vastu nii talurahvarahutuste kui ka usuvahetuste näol.

Oma 1845. aasta artiklis talurahva koolikorraldusest Liivimaal¹³¹ defineerib maanõunik ning ülem-kirikueestseisja Karl Axel Christer Bruiningk¹³² (1782-1848) “talupoja” mõiste. Nii võiks nimetada täpselt määratletud iseloomustust talumehest, millest tuleneb tolle seisus ja funktsioon. Huvitav on määratlus selle pärast, et varem pole “Inlandis” sellist definitsiooni esinenud, alati on artiklite kirjutajate meelsust ja suhtumist võinud arvata konteksti järgi ning taustteadmistest baltisaksluse kohta.

“Talupoja kutsumuseks (Bestimmung) on töö, hoolsuse ja osavusega meie emakest maad harida ning temalt [maalt, A. K.] jumala õnnistusega toiduaineid kogu elanikkonnale kätte saada; peale seda enda otsest otstarvet on talupoeg võrdlemisi koormatud enamiku ning raskemate riigikohustustega ja tal on madalaim kodanlik positsioon. Et täita nii raskeid kohustusi ja nii suuri pingutusi oma nii väikeste nõudmiste juures hoolsalt ja rahuldusega, peab talupojale olema selgeks tehtud ta elukutse kõrge vääriskus; ta peab oma kodanlikust positsioonist selgelt teadlik olema, ta peab omama oma ametioskuste täitmiseks vajalikku osavust ning vilumust, tal peab olema jumalale alandlik meelsus ja jumalakartlik süda.”¹³³

---

¹²⁹ EBL, VI, lk 544-545.

¹³⁰ Vt. näiteks L. Lukas. Võõra motiiv, lk 2327; Jansen, E. Baltisaksa ajakirjanduse areng, lk 286; Jansen, E. Veel kord ärkamisaja kultuurimurrangust, lk. 296; Jansen, E. Faehlmanni aeg, lk 46-47.

¹³¹ Einige Mittheilungen über das Landvolk-Schulwesen in Livland. - Inland 40 (1845), Sp. 689-696.

¹³² EBL, I, lk 60.

¹³³ Einige Mittheilungen. - Inland 40 (1845), Sp. 689.

Kuigi Bruiningk oli Merkeli austaja ja radikaal talurahva vabastamise küsimuse asjus, on ka tema visioon maamehe funktsioonist seisusühiskonnale omane. Talupojale pidi ta missiooni - olla ühiskonna toitjakiht - teadvustama rahvakool. Bruiningki definitsioon on talupoega kohustav, õiguste poolele ei jäägi muudkui see, et tal on väärikas amet. Silmas pidades asjaolu, et Bruiningk oli äärmuslane provintsi poliitikute hulgas (radikaalsed vaated talurahva vabastamise küsimuses), siis saab hea pildi maapoliitikute üldisest suhtumisest eestlastesse ja lätlastesse.

Siiski leidis "Inlandi" autorite hulgas ka neid, kelle arvates oli see kõige madalam seisus just piiritut austust vääriv, sest talupojad olid oma adra ja aganaleivaga teatud mõttes selle kehtiva sotsiaalse vahekorra toeks.¹³⁴ Selles võib tajuda kristlikule traditsioonile omast ambivalentsi, kus talupoeg võis omada nii teenindavat positsiooni sotsiaalses hierarhias kui ka olla auväärse toitjakihi esindaja. Talupoja töö ei kujutanud endast ainult käsitöö primitiivsust, vaid kristlik tunnustus talupoegadele kui aluskihile oli ka hinnangulise väärtusega. Ka Martin Lutheri kolme seisuse õpetuse järgi, mis on kahtlematult mõjutanud saksa luterluse konservatiivset ideoloogiat, ei ole kõige alumine kiht (*status oeconomicus*) elukutse-eetiliselt allutatud kahele ülemisele kihile, vaid ka temal on vahetu suhe Jumalaga nagu teistegi elukutsete esindajatel.¹³⁵

Huvitav on kellegi anonüümse kirjutaja rõhumine õigluspriintiibile, mis tundub uudsena baltisaksa maarahvakäsitleluses. See pole ajendatud ainult kristlikust jagamiskohusest ja talupojapildist, vaid on uue turusuhte esiletoomine, kus ei tohiks valitseda harjumuspärasest seisuslikust üleolekust tingitud ebaõiglus. Kirjutaja kurdab, kuivõrd vähe hindavad kõrgemad kihid, ise talurahva toodetu tarbijad, eestlase hoolsuse väärtust. Tööde eest, mis nõuavad teatud oskusi, makstakse liiga vähe - see olevat ka talumehe laiskuse põhjuseks.¹³⁶ Niisiis tuleb esile nõue hinnata vääriliselt oskustööd. Kuigi see töö võis olla mõisniku silmis primitiivne käsitöö nagu ketramine või puulusikate voolimine, nõudis see siiski oskusi, mida valitseval kihil polnud. Tundub, et antud juhul artikli autor ei lähtu tõesti ainult primitiivse käsitöö õilistamisest, vaid püüab juurutada uusi väärtushinnanguid. "See oleks kindel tõend, et Euroopa hariduse vaim on ka meid haaranud, kui palju vähem tasuta välja

¹³⁴ Einiges über den Zustand der Heilkunde und Heilkunst bei den Esthen. - Inland 23 (1845), Sp. 381.

¹³⁵ Landau, P. Luther und die Demokratie. - Martin Luther. Hrsg. von H. Bungert. Schriftenreihe der Universität Regensburg. Bd. 9. Regensburg 1983, S. 94-96.

jagaksime, kuid see-eest selliste tööde eest nagu mainitud (ketramine, voolimine) 4 ja 5 korda rohkem maksta saaksime ...”¹³⁷

Viimati tsiteeritud autor kutsub aadlit üles inimlikkuse ja moraalsuse tõstmisele, mis kergitaks ka talupoja iseteadlikkust.¹³⁸ See tuleks kõigile kasuks, kuna suhtumise muutudes saaks parandada provintides eksisteerivat talupoegade rasket majanduslikku olukorda. Wangenheim von Qualen toob 1845. aastal “Inlandi” mõiste “pauperism”, kus ta esitab ideid talupoegade seisundi parandamiseks. “Pauperismi”, kui tõesti moodsa mõiste¹³⁹ kasutamine konservatiivsetes Läänemereprovintides hakkab eriliselt silma. Ta rõhutab oma eksootilisusega just nimelt seda, mida autor ilmselt on öelda soovinud: suurte elanikekihtide äärmist vaesust. Lisaks oleks see antonüümiks aadli raiskavat elulaadi iseloomustavale mõistele. Taas kuulub Qualen kriitikute hulka, kes pole kohalikud: ta jälgib maarahva olukorda “mitte Läänemereprovintides eluneva mõisniku seisukohalt”.¹⁴⁰

Qualen kritiseerib kõiki seisusi. Jällegi tuleb esile eestlaste joomakalduvus, mis mitte ainult ei suurenda vaesumist, vaid hoopiski pidurdab radikaalseid parandusi.¹⁴¹ Niisiis oleks reformide eelduseks olnud karske talurahvas. Kuid miks eestlased jõid? Selle põhjuseks olid jookide odav hind, põline ja üleüldine agraarsuhe, kus piiratud vabadustega talupoeg oli pärishärra rangel eestkostel ning polnud huvitatud efektiivsest majandamisest.¹⁴² Täiustunud elu nõuded kasvasid pidevalt ning nende rahuldamiseks ei jätkunud enam vahendeid. Tuli hakata vähem raiskama ja rohkem kokku hoidma. Autor pole rahul provintside noore aadligeratsiooni, kellel on halb prantsuse mõju ja kes tahab ilma palju vaeva nägemata kiirelt elada ning palju nautida. Nii kaovad kiirelt säästud ja tekivad võlad - see aga vähendab seisuse moraalsust. Qualen taunib vähese kaptaliga suurte mõisate ostmist. Kuigi seda võimaldas kergesti saadav krediit, kannatas kiire käest kätte liikumise all omanduse väärtus. Samuti olevat tollase puuduliku põllumajanduse

---

¹³⁶ Einiges zur Charakteristik der Esthen. - Inland 17 (1846), Sp. 399.

¹³⁷ Samas, Sp. 399.

¹³⁸ Samas, Sp. 399.

¹³⁹ Mõiste ise kerkis esile 1840ndatel aastatel iseloomustamaks vana, maaomandile põhineva võimu- ja tsunftiseadusliku ühiskonna katkemisele rajanevat eelindustriaalset massilist vaesumist.

¹⁴⁰ Ideen über die Verbesserungen der Bauer-Verhältnisse durch Erbpacht, betrachtet von dem Gesichtspunkte eines nicht in den Ostseeprovinzen ansässigen Gutsbesitzers. - Inland 52 (1845), Sp. 889.

¹⁴¹ Fortsetzung der Ideen über die Verbesserung der Bauerverhältnisse in den Ostseeprovinzen. - Inland 4 (1847), Sp. 65.

olukorra ning teomehe puuduliku vaimse küpsuse tõttu kahjulik rentida mõisaid Eesti ja Läti soost pärinevatele poolsakslastele. Kuid autor ei välista viimast stabiilses situatsioonis.¹⁴³

Ka rüütelkonna sekretär Ernst von Rechenberg-Linten¹⁴⁴ (1788-1858) on nõus sellega, et kõrgemad seisused elavad liialt luksuslikult ning see mõjub halvasti talumeeste heaolule, kuid ta väidab jälle omakorda, et alkoholi ei saavat maarahva vaesuse üheks põhjuseks pidada, sest lätlased olevat pärast pärisorjusest vabastamist hoopiski vähem jooma hakanud.¹⁴⁵ Igatahes oli selle arvamusevahetuse tulemusel jõudnud "Inlandi" veergudele üleskutse kokkuhoidlikkusele ning majanduslikult mõtlejad taunisid avalikult seni seisusühiskonnale omast pillavat elulaadi.

Jälgides baltisakslaste reaktsioone "Inlandis" kriitika kohta, mis saabus väljaspoolt Läänemere provintside piire, on tajutav teatud ebakindlus, mis avaldus eneseõigustustes endale loomulikena tunduvate argumentide abil. Ajakirjas on teavet just suhte kohta Saksamaaga, Vene keskvõimu aktiivset huvi provintside vastu ei kajastata - see on seletatav tsensuuriga. Näiteks valmistasid kohalikele muret Saksamaal aeg-ajalt ilmuvad reiskirjeldused, milles leiduv informatsioon süvendavat Saksamaal käibivaid väärarvamusi provintside kohta. Reisikirjanikud pole kohanendud maal põgusalt viibides kohaliku natuuriga ning on oma hinnangutes subjektiivsed.¹⁴⁶ See motiiv on tuttav juba "Inlandi" esimese perioodi käsitlest. Seekordne reisikirjelduse autor, vabahärra Theodor von Hallberg-Broich, on "kohalikku natuuri" tundmata nimetanud Kuramaa talupoegi aadli "kahejalgsedeks lojusteks", kellel pole isegi kartuleid söömiseks, kuna nad toidavad nendega aadli sigu. Kirjanik iseloomustab aadlit kui talupoegade piinajat, kes ei taha isegi halba leiba anda.¹⁴⁷

Huvitav on Hallberg-Broichi talupojakirjeldus, mis ei lähe kokku seni valitseva nägemusega alates Merkelist ja Petrist kuni eelpoolmainitud Kohlini. Vastandina pruunika naha, mongoliidsete näojoonte ja kõhetu kehaga maarahvale

---

¹⁴² Samas, Sp. 66.

¹⁴³ Samas, Sp. 68.

¹⁴⁴ DBBL, S. 611.

¹⁴⁵ Beleuchtung über den Aufsatz in Nr. 4 des Inlandes "Ideen über die Verbesserung der Bauverhältnisse in den Ostseeprovinzen"- in Beziehung auf die Trunksucht der Letten, wie solche sich in Kurland nach Aufhebung der Leibeigenschaft geäußert. - Inland 16 (1847), Sp. 329-340.

¹⁴⁶ Das neueste Touristik durch baltische Provinzen Rußlands. - Inland 27 (1846), Sp. 633.

¹⁴⁷ Samas, Sp. 631-632.

esinevad selles reisikirjelduses füüsiselt tugevad talumehed, keda, "kui nad poleksid räpased, võiks pidada saksa ürghõimuks."¹⁴⁸

Möödunud sajandi keskpaiku oli siiski härrasrahva maailmapildis valdav tsiviliseerimata räpase talupoja stereotüüp, kes ei tea kultuurist midagi. Kuid see ei takistanud talupojal olemast arenguvõimeline, kui tal oleks selleks soodsamad tingimused. Tänapäeval on isegi jahmatav leida "Inlandist" näiteks selliseid äärmuslikke väiteid nagu oleks eestlased olnud aastaid pesemata, keegi koguni 30 aastat.¹⁴⁹ See väide kummutati ka peatselt ning väideti, et eestlased tavatsevad iga nädal saunas käia. Mõõndi, et leidub päevi, kus eestlane ennast ei pese, aga kas saksad ise paremini teeksid, kui nad varavalgest hilisõhtuni rasket tööd peaksid tegema nii et enda jaoks üldse aega ei jää.¹⁵⁰ Seega sai talurahva kohatine pesematus seotud raske teoorjuse ning mõisniku volist sõltumisega.

Wangenheim von Qualeni eelnimetatud 1845. aasta "Inlandi" kaastöös leiab veelgi huvitavaid mõtteid talupoegade majandusliku olukorra parandamiseks. Õigemini loetleb ta puuduseid, mis halvasid arengut. Nende punkt-punktiline järjestikuline üleslugemine koos võrdlevate kommentaaridega mõjub peaaegu manifestina. Igatahes tundub see olevat muljetavaldavam kui perioodi 1836-43 kriitilised avaldused kolmeväljasüsteemi ning renditingimuste kohta. Kuna Qualeni artikkel ilmus aasta viimases "Inlandis", siis võib oletada, et autor oli mõjutatud just lõppeval aastal maal valitsenud talupoegade katastrofaalsest olukorrast. Nälg, haigused, ikaldus, talupoegade käärimine ja usuvahetus ei saanud märkamata jääda. Qualen mainib talupoja maasuhte reguleerimatust ning nõuab lõppeesmärgina põlis- ja raharendi sisseviimist ilma teotööta ning vaba omandit. Protsess peab olema järjekindel ilma järskude üleminekuteta ning sellega peaksid kaasnema ka edusammud vaimsel tasandil.¹⁵¹ Kui võrrelda neid nõudmisi 1849. aasta Liivimaa talurahvaseadusega, siis seaduse järgi jäi mõinik endiselt kogu maa omanikuks, kuid eraldati mõisa- ja talumaa. Talumaa jäi rendi korras talupoegade kasutada või see

---

¹⁴⁸ Samas, S. 632.

¹⁴⁹ Einiges zur Charakteristik der Esthen. - Inland 17 (1846), Sp. 398.

¹⁵⁰ Bemerkungen zu dem Aufsätze "Einiges zur Charakteristik der Esthen" in Nr. 17. des Inlandes 1846. - Inland 24 (1846), Sp. 566-567.

¹⁵¹ Ideen über die Verbesserung der Bauer-Verhältnisse durch Erbpacht, betrachtet von dem Gesichtspunkte eines nicht in den Ostseeprovinzen ansässigen Gutsbesitzers. - Inland 52 (1845), Sp. 889-900.

müüdi neile päriks. Seadus eelistas raharenti ning teisi rendi liike ei tohtinud enam tõsta.

Teoloog Carl Christian Ulmanni ja Tallinna ülemkooliõpetaja Eduard Meyeri väitluse ajendiks 1845. aasta "Inlandis" saab eesti kirjaviisi reformija Eduard Ahrensi¹⁵² (1803-1863) samal aastal ilmunud raamatukene "Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache. Zur Ehrenrettung des Unterdrückten". Kuigi Ulmanni ja Meyeri mõttevahetus oli osaliselt kantud "Johann Hornungi" meeleolust, kandusid osapoolte arvamused ajakirjas väldanud diskussiooni jooksul laiemale pinnale - vaadeldavale eesti keelele lisandusid veel eesti rahvuse ja kultuuri teema. Samas ei saa ka unustada E. Ahrensi mainitud raamatut, see sobiks ju ka oma tekkeloo taustalt heaks kõrvutuseks "Inlandi" maarahva-temaatikale neljakümnnendate keskpaigas Läänemere provintside. Nimelt olid 1843. aastal ilmunud Ahrensi teedrajavas teoses "Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes" ära toodud uue eesti kirjaviisi ettepanekud, mis eemaldasid senisest käibelolevast saksa ortograafia mõjust. Need ettepanekud pörkusid vastuseisule 1845. aasta sinodil, mis ei pidanud kirikukeele parandamist ajakohaseks. Tekkinud konflikti tulemus oli Ahrensi "Johann Hornung", kus ta kritiseerides keeleuuendaja J. Hornungi (1660-1715) takistajaid, kes kuulutasid kantslist Stahli poolt risustatud eesti keelt,¹⁵³ asus sõjajalale ka enda vaenlastega.

Oluline on teada, et E. Meyer juhatab oma avaartikli "Inlandis" sisse sellega, mis teda üldse "Johann Hornungit" lugema ajendas, nimelt ta tsiteerib Ahrensilt järgnevat lauset: "Kõik vana on visa hingega ja vegeteerib veel praktiliselt edasi, kuigi tast on teoreetiliselt ammu võitu saadud, aga reform peab varem või hiljem toimuma, see on vältimatu"¹⁵⁴. Lause võib erinevalt interpreteerida ning nii on ka Meyeri ja Ulmanni puhul. Meyerile meeldib just see, et sellised sõnad tulevad vaimulikult, kes peaks ju rohkem olema vanaga seotud kui mõni teine, ning et see toimus just provintside olustikku silmas pidades.¹⁵⁵ Tsiteeritud lause aitab paika panna ka piirjooned Eduard Meyeri väidete jälgimiseks järgnevas väitluses Ulmanniga.

1845. aasta diskussioon ei ole pelgalt ühe kohaliku (Ulmann) ja ühe Saksamaalt pärit (Meyer) persooni arvamustevahetus eestlaste teemal. Antud juhul on

---

¹⁵² EBL, I, lk 7-9.

¹⁵³ Ahrens, Ed. Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache. Reval 1845.

¹⁵⁴ Über die jüngst erschienene Schrift des Hrn. Pastors Ahrens zu Kusal. - Inland 28 (1845), Sp. 470.

tegemist millegi laiemaga, millest tuli välja selge erinevus baltisakslase ja tulevase “riigisakslase” vahel. Maarahva teema näitel on võimalik esitada mõttelaadide erinevused nii konkreetsetes provintside kui ka laiemas Euroopa erinevate nähtuste kontekstis.

On teada, et 1851. aastal vahistati E. Meyer sidemete pärast Gottfried Kinkeli ja saksa revolutsioonilise liikumisega ning saadeti Eestimaalt välja.¹⁵⁶ Gottfried Kinkel¹⁵⁷ oli saksa radikaaldemokraat, kes “Bonner Zeitungi” toimetajana hakkas tegutsema revolutsioonilises liikumises. Pärast Preisi teise saadikutekoja laialiminekut osales Baden-Pfalzi ülestõus, mille järel ta võeti vangi ja talle määrati eluaegne vanglakaristus. Saksamaa radikaaldemokraatide sihiks oli üldiste opositsiooniliste eesmärkide kõrval, mida jagati koos liberaalidega, nn miilitsa loomine, võrdne valimisõigus, võrdsed haridusvõimalused, progressiivne tulumaks ja tasakaal “kapitali ja töö vahelises ebakõlas” - see oli juba kindel vastuprogramm liberaalidele.¹⁵⁸ Samuti väljendas 1848. aasta lõpus kinnitatud Saksa rahva põhiseadus püüet kõrvaldada vana sotsiaalkorra seisuslikku hierarhiat ning koos sellega aadli privileege ning feodaalseid suhteid.¹⁵⁹

Raske on öelda, kas Meyer oli ka enne revolutsioonilisi sündmusi Saksamaal radikaalidega ja Kinkeliga seotud. Kinkelit võis ta tundma õppida kasvõi ühiste filoloogiliste huvide kaudu, oli too ju aktiivselt ka selles valdkonnas tegev. Kuid tõenäoliselt ei tekkinud Meyeri selline meelestatus üleöö ja, olles siiski ka tuntud avaliku elu isik¹⁶⁰, see paistis baltisaksa keskkonnas ikkagi silma. Siit ka tema lähenemine Ahrensi raamatule ja sellele järgnev artikkel “Inlandis”, mis tundus estofiilsele Ulmannile vastuvõetamatu.

Ulmann leiab, et eelpool tsiteeritud Ahrensi lause käib ainult eesti keele kohta ja et üldiselt ei pea sugugi uus tõrjuma kõike vana - tõde, ilu ja hea ei saa iialgi vananeda. Tal on reformidest oma nägemus ning ta mängib selle Meyeri vastu kohe välja: “...ja just see on tõelise reformi tunnus, kui segav ja takistav jumala poolt antud

---

¹⁵⁵ Samas, Sp. 470.

¹⁵⁶ Hradetzky, H. Schüler-Verzeichnis des Revalschen Gouvernements-Gymnasium 1805-1890. Reval 1931, S. 10.

¹⁵⁷ DBE, Bd. 5, S. 542.

¹⁵⁸ Nipperdey, Th. Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat. 5. Auflage. München 1991, S. 391.

¹⁵⁹ Fragen an die deutsche Geschichte. Hrsg: Deutscher Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit. Katalog, 19. Auflage. Bonn 1996, S. 89.

tõe ja õiguse tunnetamise ja omaksvõtmise kaudu arengu käigus kõrvale pühitakse, seevastu stabiilsuse, absolutismi (...) tunnus see, kui tahetakse iga hinna eest säilitada moonutatud olukorda, ja omakorda radikaalsuse, võltsi liberalismi ja revolutsiooni tunnus see, kui vana hoopiski kaotades selle asemel uus seatakse, mille on enda jaoks välja mõelnud ennast aja nõudeile vastavaks pidavad vaimuhiiglased.”¹⁶¹

Niisiis oli kumbki osapool oma lähtepunkti arvamuste jälgimiseks “Inlandis” täpsustanud. Kristliku järjepidevuse “õige” liberalismi kandja, tollane Liivimaa koolinõunik C. Ch. Ulmann *versus* revolutsiooniline antifeodaal ja -klerikaal, Tallinna õpetaja Ed. Meyer. Samuti võiks Meyerit taas pidada üheks literaadiseisuse esindajaks, kes ei mugandunud provintsidest valitseva olustikuga ning jäi hoolimata Eestimaal veedetud aastatest ühiskonnakriitiliseks nagu näiteks ka eelmises peatükis mainitud J. G. Kohl. Ka on antud väitlus näiteks, kuidas suhtus suurrahvalik natsionalism perifeersesse rahvakildu, mis oli väheste entusiastide huviobjektiks.

Meyer ei usu eesti keelega tegelemise ja eesti rahvuse tugevdamise mõttekusse, ta arvab, et pastorid tegelevad selle “jõhkralt koheldud rahvaga” kohustusest ja kaastundest, mis käib kaasas nende elukutsest tuleneva osavõtlikkusega. Meyer väidab esiteks, et “ajalugu tunneb ainult kahesuguseid rahvaid, kultuurrahvaid ja (...) rasse; ja see vastandlikkus jääb püsima niikaua, kui püsib ajalugu; nendevahelisel võitlusel rajaneb huvi ajaloo draama vastu.”¹⁶² Ta jätkab sealsamas, et nii nagu vaimul on õigus liha suhtes, on igal kultuurrahval ajalooline õigus rassirahva suhtes. Teiseks väiteks on, et “rassirahvas (*Racenvolk*), kes, olles aastasade pikkuselt kontaktis kultuurrahvaga, ei kaota oma autohtoonset iseloomu, on korrigeerimatu ja ei saa oma hilisematele generatsioonidele paremat õnne soovida kui lagunemine” ning uue taassünni puhul on igatahes hädavajalik ohverdada oma keel.¹⁶³ Ja nii soovib Meyer kujundliku epiteediga mitte pikendada õnnetu rahva surmavõitlust ja lasta tal ise, ilma vägivaldse sekkumiseta, regenereeruda.

Ulmanni arvates on jaotus kultuur- ja rassirahvasteks täiesti õigustamatu. “Rääkides kultuurrahvastest, tunnistab ta (Meyer) sellega erinevusi erinevate rahvaste

---

¹⁶⁰ Pezold, L. v. Schattenrisse aus Revals Vergangenheit. Reval 1901, S. 274.

¹⁶¹ Fragen, welche bei Lesung der Bemerkungen über die jüngst erschienene Schrift des Herrn Pastor's Ahrens “Johann Hornung” ec. ec. (Inland Nr. 28, Sp. 470) sich aufgedrängt haben. - Inland 34 (1845), Sp. 602.

¹⁶² Über die jungst erschienene Schrift - Inland 28 (1845), Sp. 468.

¹⁶³ Samas, S. 472.

vahel. Seda erinevust ei saa ju millegi muu all mõista, kui selle all, mida me nimetame rahvuseks (Nationalität). Kui aga väljend rass ja rassilisus midagi muud tähendama peaks kui rahvus, siis mis see siis on ?”¹⁶⁴ Ulmann ei kõhkle oletamast, et erinevatel rahvastel on erinevus kultuuris, kuid ta pole sellega nõus, et üks rahvas on kultuurivõimeline ning teised pole. Ta arvab, et Meyer peaks tõendama, et eesti rahvust ja keelt säilitades pole võimalik tõelisse kultuuriseisundisse astuda, seda enam, et too ei tunvat eesti keelt ja selle kujundlikkust.¹⁶⁵

Olles mõlemad saksa historismi esindajad, on Meyer ja Ulmann ometigi oma vaadetelt teineteisest kaugel: kumbki on pärit historismi arengu erinevast ajastust, lisaks kuulumine vanuseliselt erinevatesse generatsioonidesse. Just see kaugus iseloomustab 19. sajandi algul Euroopas toimunud muutusi; baltisaksa erikord oma iseärasustes võimendab seda veelgi. Ulmann lähtub herderlikust rahvuse mõistest, milles on olulisel kohal keel ning poeesia. Iga rahvuse ainulaadne individuaalsus on kui omaette funktsioneeriv inimorganism, millele keele kaudu edastatav on elutähtis. Herderi “rahvad” olid kõrgema võimu poolt juhitud ajaloolise üldarengu tegelikud kandjad - siit siis ajaloolisuse komponent.¹⁶⁶

Poliitilised protsessid sajandialguse Saksamaal muudavad väärtushinnanguid ning tugevdavad rahvustunnet. Segane aeg juhatab sisse kaugeleulatavad reformid, mille käigus üritatakse luua liberaalseid institutsioone, mis vastavad saksa traditsioonidele. Sakslaste suhe ajalukku muutus pöördeliselt, samuti ka rahvuse mõiste. Kui Herderi rahvuslus oli oma vaimult veel kosmopoliitiline, siis edaspidi ei olnud rahvuslus enam ühendav side - ta lahutas hoopiski. Samuti sai riik endale uue ülesande, Saksamaa polnud enam kultuuriline, vaid poliitiline suurus. Ta polnud ainult palja võimu, vaid institutsionaalne kõlbluse kehastus.¹⁶⁷ Sellelt pinnalt omandatud suhe rahvusesse ja lisaks hiljem veel vasakdemokraatide ideed mõjutasid Meyeri seisukohta, kui ta väljendas “Inlandis” oma arvamust vaidluses Ulmanniga. Arvatavasti oleks siis ka kogu demokraatiaga kaasaskäiv raamistik kehtinud Meyeri järgi just selle uue, taassündinud eesti rahva kohta, kes oleks ilmselt omaks võtnud

---

¹⁶⁴ Fragen welche bei Lesung der Bemerkung über die jüngst erschienene Schrift des Herrn Pastor's Ahrens "Johann Hornung" ec. ec. (Inland Nr. 28, Sp.470) sich aufgedrängt haben - Inland 35 (1845), Sp. 609.

¹⁶⁵ Samas, S. 609-610

¹⁶⁶ Geschichtliche Grundbegriffe. Bd. 7, S. 316-318.

¹⁶⁷ Iggers, G.G. Deutsche Geschichtswissenschaft. München 1971, S. 57-61.

saksa kõrgema kultuuri ning selle mõjul saksastunud. Meyer nimetab oma tekstis mitmete eesti seltside pingutusi küll hinnatavaks, kuid see olevat siiski Euroopas esinevate analoogste püüdluste peegeldus ja ühtlasi lagunemise sümptoom.¹⁶⁸

Ulmanni kirjutises Meyeri vastu arutletakse teemadel, mida “Inlandis” polnud ammu vaadeldud, nimelt eestlaste tulevikuvõimaluste üle. Huvitav on Ulmanni küsimine eestlaste ja nende hõimukaaslaste, soomlaste, kunagise ühinemise järele. On ju seda võimalust veel hiljemgi arutatud ja isegi soovitavaks peetud. Vaevalt Ulmann seda nii mõtles kui hilisemad generatsioonid (poliitilised, majanduslikud, kultuurilised jne huvid ning lähedus), ta oli hoopis seda meelt, et just ajaloo tulevase arengu teadmatust ei legitimeeri oletusi eestlaste keele ja rahvuse perspektiivituse kohta ning nende vastu tegutsemist.¹⁶⁹ Jälgides järgnevas tsitaadis adjektiivide hierarhiat, näeb taas Ulmanni herderlikku südametunnistust: “...on see kristlik, inimlik, on see poliitiliselt kasulik, välja minna eesti rahvuse ja keele surmamisele, võtta eestlaselt, mis tal on kiriku ja koolina, mis tal on rahvana...”¹⁷⁰

Lisaks eelmainitud reformidefinitsioonile, kus Ulmann taunib radikaalseid muutusi, kahtleb ta veel sakslaste tee õigsuses ja õigluses: “Ons siis hulga (Menge) suund alati õige (on see siis Jumala seadusega enam kooskõlas)...?”¹⁷¹ Ranke koolkonnale, mis siis veel demokraatidest rääkida, polnud see küsimus relevantne, riik oli ju eetiline suurus ning näivat võimuegoismi suurust sai õigustada kõrgete eetiliste huvide järgimisega.¹⁷²

Sellelt aluselt on hea jälgida Meyeri vastuseid Ulmannile, mis nägid trükivalgust “Inlandis”. Antud käsitluse jaoks on huvipakkuvamad just Meyeri edasine arusaam reformidest ja kriitika baltisaksa vaimulike pihta. Ta leiab, et reformid on ikkagi vaimu looming ja peaaegu alati geeniusete (Friedrich II, Peeter I) poolt läbi viidud. Geeniusete on vähe ja nad kuuluvad maakera väheste kultuurrahvaste hulka (indogermaani päritolu Euroopa rahvad). Neil rahvastel on

¹⁶⁸ Über die jungst erschienene Schrift des Hrn. Pastors Ahrens zu Kursal. - Inland 28 (1845), Sp. 473.

¹⁶⁹ E. Jansen on seda interpreteerinud nii: “Ulmann leidis, et saksa hariduse saanud eestlased ja lätlased võivad väga hästi oma rahva juurde tagasi pöörduda ning teda harima hakata.” (Veel kord ärkamisaja kultuurimurrangust. - Keel ja kirjandus 5 (1993), lk 296.). Kuid samas võiks väita, et nii veenvalt Ulmann seda päris ei arvanud, pigem jäi see teatud ebakindla küsimusena õhku rippuma.

¹⁷⁰ Fragen, welche bei Lesung der Bemerkungen über die jüngst erschienene Schrift des Herrn Pastor's Ahrens “Johann Hornung” ec. ec. (Inland Nr. 28, Sp. 470) sich aufgerängt haben. - Inland 35 (1845), Sp. 611.

¹⁷¹ Samas, Sp. 611.

¹⁷² Iggers, G.G. Deutsche Geschichtswissenschaft. S. 19-20.

üldiselt kõigis tegemistes rassi- ehk barbaarsete rahvaste vastu ajalooliselt ja lõplikult õigus. Meyeri arvates on segunemine maailmakultuuriga just parim ja ülim nende, kel endal midagi sellist pole.¹⁷³ Kuna see suurrahvuslik paatos pole uurimuse teemaks, vaid tausta näitlikustamiseks, siis seda analüüsima ei hakata.

Meyer kritiseerib teravalt keskaegset atmosfääri vaimulike hulgas ning kristlik-germaanseid ajaloolasi, kes ülistasid keskaja idüllit, oma märkustes on ta väga irooniline. Kunagi olid alamate klasside vajadused tõepoolest väiksemad, samuti polnud kohustused nii rõhuvad, sest ka ülemklassid elasid lihtsamat ja mitte nii raiskavat elu.¹⁷⁴ “Ei Luther ega Bayle ega ka Lessing polnud kriitikatõrvikut aja vahitornist välja sirutanud. Ja see tõrvik, (...), see pole veel eestlaste käes loitma lõõnud, nad ei tea kahest viimasest mehest absoluutselt midagi, esimesest mõnda, aga igatahes ei tunne nad ta kriitilist külge, kuna nad vaatavad teda kiriku silmadega...”¹⁷⁵ See Meyeri rünnak kohaliku konservatiivse kiriku vastu oli kahtlemata väga karm. Ta süüdistab “keskaegset” vaimulikkonda, kes astus vastu värskele vaimule ja kriitikale, kes mõõtis kõike väiklaste mõõtudega ning asus oma traktaadikestega kunsti ja teaduse vastu tegutsema.¹⁷⁶

Kahjuks ei tea väitekirja autor Meyeri suhtumist samal aastal toimunud massilisse talurahva käärimisse. Vaevalt see ta arvamust eestlaste eneseteadvuse olemasolust ja kultuuri tulevase eksisteerimise võimalusest parandanud oleks. Arvatavasti oleks tema jaoks olnud talurahvast liigutavaks jõuks ühest küljest tolle raske majanduslik olukord ning teisest küljest soov suhet valitseva seisusega endale soodsamaks muuta ehk siis seisused kaotada. Tegelikult peab Meyer isegi provintsid eksisteerivat suhet härra ja teenija vahel ebainimlikuks ja kultiveerimatuks.¹⁷⁷ Kuid maarahva keele ja kultuuri probleem on antud hetkel sekundaarne, võib-olla isegi täiesti tähtsusetu ühiskondliku ülesehituse muutmise võimaluse kõrval.

Ajavahemikus 1844-49 on “Inlandis” maarahvast kirjutades uueks motiiviks kõrtsi kui mitte ainult joogikoha, vaid ka kommunikatsioonipaiga esiletoomine.

¹⁷³ Offenes Sendschreiben an Dr. Carl Chr. Ulmann. - Inland 41 (1845), Sp. 712-713.

¹⁷⁴ Valitsevast olukorrast rääkides kasutab ka Meyer mõistet “pauperism” (ajaliselt on see isegi varem kui eelpoolviidatud Qualen), kuid tema arvates oldi alles teel sinna poole ja ta ei peatu sellel nii põhjalikult kui Qualen.

¹⁷⁵ Samas, S. 716.

¹⁷⁶ Samas, Sp. 716.

¹⁷⁷ Über die jüngst erschienene Schrift des Hrn. Pastor Ahrens zu Kusal. - Inland 28 (1845), Sp. 471.

“Seesama teadaandmise ja teadmiste, vaadete ja tutvuste laiendamise vajadus, mis on kõikides linnades kasiinode ja klubide aluseks, liigutab end ka mõtlevas talupojas, ta tunneb, et isoleerituna ei vasta ta perekonna ülalpidamise nõudmistele; lisaks sellele kohtab ta parimates kõrtsides iga päev kaubavedajaid teistest piirkondadest ja saab teateid kauba- ja sadamalinnadest. Suhtlemine inimestega harib, põllumajandusest ja metsaraiest rääkimine ärgitab parandustele ...”. Need euroopalikud uuendused ei jõua ainult laisemate ja vähemaktiivsete talumeesteni, kes kõrtsis ei käi.¹⁷⁸

Siiani oli kõrts olnud üldiselt teise imidžiga, seal joodi ennast purju, raisati oma väheseid sääste niigi raskes majanduslikus olukorras. Teisest küljest oli aga kõrts mõisnikule soodsaks tuluallikaks ja nii pigistasid “talupoegade eestkostjad” selle moraalsuse aspekti koha pealt silma kinni. Samuti oli varem vastavalt käibivatele konvensioonidele maarahva harijaks peetud kirikut ja kooli. Ka vahepeal lisandunud vennastekogudused erinesid oma olemuses ning vahendatavas teabes tunduvalt kõrtsitoa omast. Lisaks sellele veel aeg-ajalt mainitud mõisa võimalik eeskuju, mis jääks oma loomult kaudseks talupoja eeskujuks ja ajendajaks.

Ilmalik, vahetu, võrdsete osapoolte tasand suhtlemises mõjus siiralt. Hoolimata vahetatava teave teatud subjektiivsusest, sai ikkagi kätte uut ja huvitavat informatsiooni. Ilmselt oligi algul valitsev eelkõige teatud, eriliste ambitsioonideta seltskondlikkus. Ka “Inlandi” autor viitab just linnalikule klubiolemusele, mida võiks ju tõesti interpreteerida kui suhtlemist suhtlemise pärast. Muidugi saaks siin maarahva infovahetuses märgata ka mõningat teadlikkuse alget tajumaks ennast ühe rahva esindajatena ning võimalikku huvi selle avalikuks esitamiseks. Selle sajandi kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel valitsev Karl Deutschi sotsiaalse kommunikatsiooni teooria rahvuse kujunemisest pole võõras ka Eesti ajalooteadusele, kuid pigem on ta siiski üheks võimalikuks seletajaks rahvosluse fenomeni tekkeloos.¹⁷⁹

Võrreldes “Inlandi” teist perioodi esimese perioodiga võib täheldada nihet suhtumises talurahvasse. Kui “Inlandi” algaastail kirjutati küllaltki didaktiliselt haridusprobleemidest ning arutleti maarahva vaesumise üle, siis neljakümnendate keskpaiku hakatakse eestlastele ja lätlastele omistama ka teatud vaimse laienemise

---

¹⁷⁸ Aphoristische Bemerkungen über das Landvolk im Esthnischen Districte Livlands. - Inland 51 (1844), Sp. 816.

võimalust koos sellega kaasaskäiva muu arenguga. Nii olid nad võimelised tegema oskustööd, nad huvitusid mitmekülgsemast teabest, mainiti nende keele mitmekülgust. Samuti võis maarahva olukorda vaadelda mõisniku-talupoja suhte kaudu, just aadli raiskamismentaliteeti kirjeldades ja kritiseerides ilmneb mõjuvamalt alamkihi viletsus ehk siis pauperism.

Sel perioodil tõusis esile ka baltisakslaste enda identifikatsiooniprobleem ning üha enam Saksamaast kaugenemine. Läänemere provintside elanikud distanseerusid Euroopas toimunud revolutsioonilistest sündmustest. Kuigi "Inland" neid otseselt ei kajastanud, räägiti neist vihjamisi, paljuskki end õigustades ja isegi missioonitundega end veel viimasteks õigeteks saklasteks pidades, kui Saksamaa oli läinud libedale tee. "Ja ka üle Saksamaa hõljub perekonnavaimu atmosfäär, milles sisaldub lopsakalt skolastikat ja müstikat; me ei tea, kas seal kuuldavasti ringiliikuv poliitiline taip seisneb enamas, kui hiilgavas doktriinis ja meetrilises ning proosalises retoorikas."¹⁸⁰ Sama baltisaksa autori (keegi "e" või "c") artikkel 1848. aasta "Inlandis" on tähelepanuväärne, samuti sellele ilmunud kriitiline vastukirjutis kelleltki riigisakslaselt. Nimelt üritatatakse "e" poolt luua väga positiivset pilti baltisakslastest võrreldes neid riigisakslastega. Tajutavad on ka artikli eesmärgid – esiteks mõjuda promotsioonina väljapoole koduprovintse, mis arvatavasti ebaõnnestus, kuna Euroopa meelsus oli juba sootuks teine, ning teiseks upitada baltisaksa eneseteadvust, ise samal ajal jaanalinnuna pead liiva alla pistes, mis läks ilmselt osaliselt korda. Muidugi võis autoril ka muid motiive olla, tõenäoliselt ei ole nad nii olulised ja ei välista juba nimetatute olemasolu.¹⁸¹

Nimelt piiritleb autor "e" baltisaksluse taas tuttavalt moel. Baltisakslastel on oma ajaloo tõttu iseloomuomadused, mille pärast nad erinevad Saksamaa sakslastest. Kõik põhineb "magusal valitsemisel hõimu (Volksstamm) üle, kes erineb neist vere, tavade, riietuse ja keele poolest". (Sakslasest kriitik võrdleb baltisakslaste ja maarahva suhet spartalaste suhtega nende helootidega.) Provintsidest valitseb tõeline aristokraatia ning valdavad perekondlikud suhted. Mis on sellele vastu panna nn barbaarsel, piiratud ja ka parandamatul Saksamaal, kus ei mõisteta seda ilusat ja

---

¹⁷⁹ Confino, A. Die Nation als lokale Metapher: Heimat, nationale Zugehörigkeit und das Deutsche Reich 1871-1918. - Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 5 (1996), 421-422.

¹⁸⁰ Über den Charakter der Liv-, Esth- und Kurländer. - Inland 1 (1848), Sp. 1-2.

¹⁸¹ Über den Charakter der Liv-, Esth- und Kurländer. - Inland 1 (1848), Sp. 1-8; Einige Bemerkungen zu dem Aufsatz: Über den Charakter der Liv-, Esth- und Kurländer. - Inland 5 (1848), Sp. 81-87.

aristokraatlikku vaimu? Kõige kummalisem on see, et autor toob baltisakslase olemuse kirjeldamiseks just negatiivseid väärtusi, mis küll ei populariseerinud kõrgeltsündinute hädavajalikku edasiekstseerimist vooruste ja ilu säilitamiseks Euroopas: “Balti provintssides sündinu ei töötavat meelsasti, vaid nautivat parema meelega; ta ei pidavat millekski mõõdukust ja vähenõudlikkust, vaid nõudvat küllust ja ülevoolavust; ta ei kuulavat meelsasti sõna, vaid tundvat end alati ja ainult härraks sündinuna.”¹⁸²

1849. aastal “Inlandi” peatoimetajatoolile asunud pastor Carl Gottlieb Reinthal distantseerib “Inlandi” 1848. aastal Saksamaal toimunud tormilistest sündmustest ja tagajärgedest. Jäädakse ikka edasi oma ajakirja asutamisest peale kehtivate põhimõtete juurde. Silma torkab proklameeritav teadlikult enesekeskne kapseldumisjoon: “...leht ei osuta hoopiski sellele tähelepanu, kui maailm ka kokku kukkuma peaks, kui see just Liivi-, Eesti- või Kuramaal ei juhtu...”¹⁸³ Samas on tajutavad kriisiilmingud “Inlandi” köögipoolel, mis tekitasid peatoimetajas rahutust. Ta möönab, et eelneval aastal eelistati nii mõnigi kord Saksamaa lehti “Inlandile” ja lugejate hulga vähenemine mõjus valusalt.¹⁸⁴ Lugejaid kutsutakse “Inlandi” aktiivselt tellima ja ka kaastööd tegema, kusjuures Reinthal rõhutab just seda, et kriitikud säilitaksid hea stiili ning tooni.

---

¹⁸² Samas.

¹⁸³ Vorwort. - Inland 1 (1849), Sp. 1-2.

¹⁸⁴ Samas, Sp. 1-2.

5. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMIKUS 1850-1857

Kolmanda perioodi "Inlandis" (1850-57) paistab silma ajakirja uusi aastakäike sissejuhatavate eessõnade olulisuse tõus. Varemalt mööndi eessõnades, juhul kui neid üldse oli, esialgse Bunge-liini vankumatut järgimist. Kuid nüüd kerkib rohkem esile "Inlandi" eksiteerimise mõttekuse ja vajalikkuse vaagimine ning enese olemasolu põhjendamine. Eelmise peatüki lõpus viidati "Inlandi" teatud ebakindlusele neljakümnendate lõpul Euroopas hoogustunud sündmuste taustal. Eeldades, et eessõnad kirjutati ikkagi "Inlandi" peatoimetaja poolt, siis on just pastor Reinthal see, kes püüab viiekümnendate algul "Inlandi" sellel ajakirja jaoks keerulisel ajal täpsemalt määratleda ning edasist liikumist suunitleda. Perioodiga 1850-57 on seotud ka mõningad segadused, kuna erinevad allikad annavad peatoimetaja(te) ametiaja kohta erinevaid andmeid.¹⁸⁵ Kuid arvatavasti pole siiski vale näha tol ajal domineerimas Reinthali isikut, kui jälgida "Inlandi" eessõnu nende segaste daatumite taustal kronoloogilises järjekorras.

Kuna maarahva teema on üks osa "Inlandis" trükivalgust näinud kajastatavast teemaderingist, siis on seegi kindlasti mõjutatud ajakirja nn "identiteedikriisist", mis omakorda oli seotud provintside aset leidvate sündmustega ja üldise meelsusega.

1851. aasta eessõnas kutsutakse üles vältima eelarvamusi "Inlandi" suhtes. Viidatakse möödunud kesistele aegadele ning innustatakse parema tuleviku ootel. Huvitav on püüe "Inlandi" uuesti määratleda ehk siis vana definitsiooni meelde tuletada ning ajakohastada - toimetaja kirjutab seda, mida "Inland" olla ei saa ja seda, mida ta meelsasti oleks. "Vastavalt esialgsele määratlusele on temas välistatud kõik teated ajakohastest poliitilistest sündmustest. Meie leht peab jätma jutustamise juhtumitest, mis puudutavad Euroopa riikidesüsteemi, poliitilistele ajalehtedele ning ta teeb seda meelsasti, sest ta tahaks ajal, mil mõned kaldusid oma pilku jumaliku ettemääratuse poolt seatud ringist kaugemale heitma, (...), tahaks sellel haigel ajal

---

¹⁸⁵ E. Annuse "Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675-1940." (1993) järgi oli Reinthal "Inlandi" toimetajaks 1849-58 (20. numbrini); Winkelmanni "Bibliotheca Livoniae Historica" (1878) järgi 1849-52 ja 1854, 1853 oli selleks Th. Beise ning 1855-57 W. Schultz; Joh. v. Eckardt'i "Beiträge zur Geschichte der deutschbaltischen Zeitungswesens" (1929) andmed Reinthali toimetajaaja kohta langevad kokku BLH omadega, ainult 1954 peetakse faktiliselt toimetajaks Schultzzi; EBLi järgi oli Reinthal toimetaja 1849-54 ja 1856-57, kuid Reinthali biograafias pole sees 1853. aastat (arvatavasti toimetajaks Th. Beise), mis Beise biograafias omakorda on; DBBLi järgi oli Reinthal toimetaja 1849-54 ja 56-57.

meelsasti tähelepanu sellele juhtida, mis meid kõigepealt ümbritseb, ta tahaks meile meelsasti koduse elu taas tähtsaks ja armsaks teha ...¹⁸⁶

Need pastor Reinthali sõnad on laiahaardelisemad kui need, milles domineeris veel 1849. aastal muust maailmast kapseldumise soov. Kuigi ka siin tõmmatakse selge õhtumaiselt kristlik-konservatiivne piir, mis eraldab uut vanast, ei õigusta see provintside valitseva olukorra eripärasust muu ilmaga võrreldes, vaid see on üleskutse probleemide arutamiseks ning võimalikuks edasiliikumiseks.

“Inland” ei taha olla rangelt teaduslik ajakiri. Kahetsetakse, et koha peal olev teaduslik potentsiaal, näiteks ülikooli professorite näol, ei võta vaevaks laiemale publikule lihtsamalt kirjutada. Kuid samas ei taha ajakiri olla ka mingi meelelahutusleht selles mõttes nagu seda on ilukirjanduslikud ajakirjad, hommiku- ja õhtulehed. “Inland” ei taha olla edaspidi tüli- ja riialeht. Varematal aastatel toimus selle veergudel nii mõnigi sulesõda, mida hiljem pole enam olnud. Osa lugejaid kurtvat, et “Inland” on seetõttu kaotanud oma elulisuse ja huvitatuse. Samuti ei taha “Inland” olla ühe seisuse leht ning samuti ta ei saa ja ei taha olla kristliku meelekosutuse leht, kuna temas sisalduvad nii paljud maised asjad.¹⁸⁷

Arusaadavalt oli raske kõigile pärikarva olla, kuid teatud vastuolu tekitab väide, et edaspidi tahetakse vältida teravamaid diskussioone ning samas kasutatakse mitmeid kordi “Inlandi” kui kõnesaali (Sprechsaal) kujundit, kus kõikidel on sõnaõigus. Selline alalhoidlik suundumus välistas edaspidi taolise väitluse nagu see oli eelmisel perioodil Ulmanni ning Meyeri vahel oli tekkinud. Uuendusena kerkib esile toonitatud kõigi seisuste võimalus “Inlandi” kasutada. Rõhutati, et “iga seisus austagu teist, sest ükski ei saa ilma teiseta püsida”.¹⁸⁸ Kuid see tolerantne taandus ka kohe vanadesse, seisusliku mõttemalli raamidesse: igaüks piirdugu oma seisusega, kuna kunstlik püüdlus kõrgemale tõusta on “ajalooliselt põhjendatud tingimuste ning Jumala korra vastu”.¹⁸⁹

Samas siiski manitseti omakorda kõrgeltsündinuid oma alamaid lugupidavalt ja hästi kohtlema - aadliku meelsus peab käsikäes käima aadelliku päritoluga. Viimasega jõudis “Inlandi” veergudele ka tükk provintside päevapoliitikat ja see oli ajakirja seisukoht tülitsevate parteide suhtes. “Inland” ei taha ja ei saa meie

¹⁸⁶ Vorwort. - Inland 1 (1851), Sp. 2-3.

¹⁸⁷ Samas, Sp. 3-6.

¹⁸⁸ Vorwort. - Inland 1 (1852), Sp. 4.

provintside aadli huvisid teenida, kuid ta austab aadlit ...”.¹⁹⁰ Nimelt lõppes 1851. aasta novembris Hamilcar von Fölkersahmi¹⁹¹ (1811-1856) ametiaeg Liivimaa maamarssalina. Uutel valimistel sai edukas reformaator Fölkersahm lüüa, temaga koos ühtlasi liberaalid ning suure häälteenamusega osutus valituks vastaspoole, konservatiivse maapartei juht parun Gustav von Nolken¹⁹² (1815-1879). Võimule pääsenud reaktsiooniline suund jätkas taas jäika poliitikat maaküsimuses.¹⁹³

Heaks näiteks kogu “Inlandi” kriisile ning vajadusele end uuesti määratleda on teade ajakirja ilmumise lõpetamise kohta 1853. aastal.¹⁹⁴ Kahe nädala jooksul muutus aga olukord sel määral, et “Inland” sai edaspidigi ilmuda, kuigi ajalooprofessor Friedrich Karl Hermann Kruse¹⁹⁵ (1790-1866) jõudis juba valmis kirjutada südamliku ning lootusrikka järelhüüde ajakirjale. Sealt lähtub, et “Inlandi” seis pole ka varasematel aastatel sugugi kiita olnud: “Ja kuigi “Inlandi”, ainsat üldteaduslikku lehte Läänemere provintsid, tuli korduvalt surnuaiale kanda, tõusis ta alati üles ikka ilusama ja paremana, siis loodan, et seesama juhtub jälle üksikisikute ja võib-olla ka valitsuse toetuse abil ...”¹⁹⁶ Samas numbris teatabki toimetaja Reinthal, et “täiesti ootamatult” tekkinud soodsad olud võimaldavad “Inlandi” üllitamist jätkata.

“Inlandi” kidumise nähtavaks põhjuseks oli raske materiaalne olukord ajakirja väljaandmisel. Tellijate hulk oli väike ning mingit kasu kirjastamine ei toonud.¹⁹⁷ Toimetajad palka ei saanud ning tegutsesid oma põhitöö kõrvalt.¹⁹⁸ Kuna säärane auametlik toimetajatöö pole just eriti ihaldusväärne, siis seletab see vast osaliselt segadust erinevates allikates mainitud toimetajate ametiaegadega.

Kuigi “Inlandi” rõhuasetus langeb nüüd teisele teemadeblokile (uudised ja korrespondents), leidub siiski ka antud käsitlust huvitavaid, olulisi pikemaid esileheküljeartikleid, kus vaadeldakse maarahvast puudutavaid küsimusi ning selle kaudsemaid taustu. Perioodil 1850-57 arutatakse tavapäraselt hariduse ning majandusolude üle, osaliselt esineb seda etnograafiakallakuga artiklites, milliseid

---

¹⁸⁹ Samas, Sp. 4.

¹⁹⁰ Samas, Sp. 4.

¹⁹¹ DBBL, S. 220.

¹⁹² DBBL, S. 550.

¹⁹³ Tobien, A. Die Agrargesetzgebung Livlands. Bd. II, S. 221-222.

¹⁹⁴ Inland 49 (1853), Sp. 1-2.

¹⁹⁵ EBL, II, lk 239.

¹⁹⁶ Mit dem Schlusse dieses Jahres wird das Inland aufhören zu erscheinen. - Inland 51 (1853), Sp. 1063.

¹⁹⁷ Vorwort. - Inland 1 (1854), Sp. 2.

“Inlandis” aeg-ajalt leidus. Hariduse ja kultuuriteemaga oli otseselt seotud ÕESI tollase esimehe Gustav Moritz Santo¹⁹⁹ (1802-1856) tekst eesti rahvusest ja ÕESI suhtest sellega. Santo artikkel on huvitav lüli mitmete põlvkondade ning vaadete esindajate vahel, haarates laiemalt nn maarahva germaniseerimise teema, mis oli osaliselt aktuaalne juba sajandi alguses toimunud diskussioonides ning ka kaasajal. Samuti ilmneb sellest artiklist ka ÕESI enda uus suunavalik.

ÕESI poolne eepose “Kalevipoeg” välja andmise algus 1857. aastal võiks jääda “Inlandi” kolmanda perioodi lõppdaatumiks, samuti juhatataks see kaudselt sisse ka järgnevatel kümnenditel käivituvad ühiskondlikud muutused. 1850.-57. aasta “Inlandis” esinev rahvuse olulisuse või mitteolulisuse täpsem määratlemine uuenenud kultuurilises ja ka riigi globaalmajanduslikus kontekstis oli paratamatu. Just avatud suuna esindajad tajusid oma võimalust ning nägid uut potentsiaali ka maarahvale.

Kuigi “Inlandi” toimetuse oli oma juhtkirjas distantseerunud suurematest ning tulisematest väitlustest, ilmus sellelgi perioodil arvamustevahetusi läbi mitme numbriga, seda ka talurahva küsimuses. 1852. aasta viimases numbris ilmuvad “Inlandis”, küll alles kolmandas teemablokis, “vana lätlase mõtted” läti laste kasvatamisest.²⁰⁰ Mainida tuleb, et need lätlase mõtted olid kellegi poolt ümbertöötatud (pealkirja all märge “frei bearbeitet”). Kirjas leitakse, et arusaamatu on kohaliku pastori soov poisse ja tüdrukuid lugema ning kirjutama õpetada. Nii muutuvad need toas laua taga istudes talutöö jaoks nõrgaks ja pealegi pole põllumehel kirjutamisest midagi kasu. Kurioosselt kõlab väide, et piisab täiesti sellest, kui “ta teab mitu klaasi viina või mitu kappi õlut on triipude abil tahvlile tõmmatud, kui ta tunneb suurt leiutist pügalpulka (...) ja kui ta lõpuks kolm risti märgina teha oskab ...”.²⁰¹ Ja pealegi pole esiisad samuti lugeda ja kirjutada osanud.

Sellele vastukirjutaja kritiseerib vana lätlase kirja argumente ja samuti kirja ümberkohendajat. Õigemini tõuseb küsimus, kas nimetatud kiri on mingi “Inlandi” poolne nali (kunagi olevat toimetuse poolt mingi kelmus tehtud), kas sellesse peab suhtuma tõsiselt või irooniliselt. Asi on just selles “ümbertöötamises”. Kriitik leiab, et ei tohi naeruvääristada hariduse teemat; vanasti ei õppinud lätlased seepärast lugema,

---

¹⁹⁸ Vorwort. - Inland 1 (1855), Sp. 3.

¹⁹⁹ EBLi täiendusköide, lk 291.

²⁰⁰ Gedanken eines alten Letten über die Erziehung der Lettischen Kinder auf dem Lande. - Inland 47 (1852), Sp. 878-890.

²⁰¹ Samas, Sp. 878.

et tookord polnud neil midagi lätikeelset lugeda. Autor rõhub just millelegi kõrgemale ja vaimsemale, mille eelduseks on lugemine ja kirjutamine - selle teadlikkuse poole on maarahvas teel. "See, et lugemisest ja kirjutamisest ei jätku annab tunnistust "vaba ümbertöötuse" olemasolu. Kuid seepärast ei kao lugemine ja kirjutamine, mälu ja mõistuse kujundamine kui talulaste kõrgema arenemise hädavajalik vahend kuhugi."²⁰²

Artikli autor ei välista seega talupoja arenguvõimalust kaugemale kui seda nägid ette provintsidest üldtunnustatud kitsad raamid ning samuti kõrgemate vaimuväärtuste omandamist, ehkki ka tema kasutab maarahva kohta sellist väljendit nagu "see kasulik, põllumajanduse ja karjakasvatusega tegelev inimklass"²⁰³. Kriitikule läheb kõige rohkem korda uuenenud vaimupotentsiaali abil loodud tugev majanduslik alus, millel saab õitseda kogu heaolu. Sellise huvi esipaanile seadmisega - küll kaasa aidates talupoegade olukorrale, mis oli ka tegelikult kõik, ehk siis eelkõige abinõu - tungib Läänemere provintsidesse globaalse mõtlemise suund, mida motiveeris just huvi majanduslikult tugeva riigi järele. See "tugev talupoegkond-tugev riik" suhe on tuttav juba "Inlandi" esimese perioodi käsitlusest, kuid just nüüd asub ta tugevamalt juuri ajama.

Vana lätlase kriitik kõlab oma lõpulõiguses sama revolutsiooniliselt nagu eespool mainitud Ed. Meyer: "Need, kes püüdleval väsimatult uue poole, neid ei saa vana kinni pidada".²⁰⁴ Ka sellele kriitilisele kirjutisele tuli mõni nädal hiljem vastus kelleltki alalhoidlikumate vaadete esindajalt, kes interpreteeris vana lätlase arvamust laste liigse koolitamise kohta kui kartlikkust ja ettevaatust. Kõik uus võib rahva elu liiga kiirelt mõjutada. Võib-olla kardab lätlane kaotada "kõrgemaid loodusande, oma keelt ja tavaid, oma vanasõnu, rahvalaulu, oma rahvust, mida ei saa asendada ühegi vaimse väärtusega".²⁰⁵

Juba eelmainitud suunda tugevale majandusele jätkates avaldab "Inland" valitud lõikudena Kaasani ülikooli poliitökonoomia ja statistika professori Ivan Babsti²⁰⁶ (1824-1881) kõne "Rahvusliku kapitali suurendamise tingimustest", mis

---

²⁰² Auch eine Ansicht. - Inland 4 (1853), Sp. 67.

²⁰³ Samas, Sp. 68.

²⁰⁴ Samas, Sp. 68.

²⁰⁵ Der alte Lette, der Verfasser des Aufsatzes: "Auch eine Ansicht"; und noch ein Dritter. - Inland 10 (1853), Sp. 205.

²⁰⁶ Enciklopedičeskij slovar'. T. 4, Sankt-Peterburg 1891, s. 613.

tõlgiti “Sovremennikust”. Toimetus annab kõnele soosiva hinnangu ning soovitab seda igale lugejale. Tajutav on püüd selle värskendava mõttehooga painutada seisusühiskonna mõttemalle ning asuda vastu rüütelkondade poliitikale. Kõne on kui “ilus eeskuju”, kuidas kasutada teadust elus, “kahjuks on sellised näited meie juures harvad ning seda enam tähelepanu pälvivad vähesed katsed, mida pakub selles suunas meie teaduslik kirjandus”.²⁰⁷ Kuigi Babsti kõne oli üldine ning suunatud kogu Venemaale, tundus ta provintside olustikus kohati väga võimenduvat. Professor kritiseerib puuduvat kommunikatsiooni ning monopolseid üksusi majanduses. Kõige rohkem tuleb võidelda eelarvamustega, igal pool rahvamajanduses on suur vastuseis. Kangestatakse harjumustes ja rutiinis ning tegutsetakse vana seisukorda kaitstes uuenduste ja reformide vastu. Igal pool on vastasseis kahe suure partei vahel: vanameelsete ja rutiinipartei võistleb progressiparteiga (Liivimaal võiks see ju olla Nolcken ja Fölkersahmi vastasseis). Babst kritiseerib kõrgkihi vastuseisu teaduslikkusele: majandusega tegelemine polevat aadellik tegevus, pole raamatupidamist jne. Ta mainib, et halva majandamise tulemusel peab talupoeg sööma sellist leiba, mida Lääne-Euroopas juba alates 17. sajandist enam ei tunta. Riigi heaolu nimel tuleb kapitali mõistlikult koguda ning kokkuhoidlikult kasutada.²⁰⁸

Selline teadlikkuse ja teaduse kaasamine majandusse ning nõnda uute võimaluste loomine mitmesuguste nähtuste arenemiseks on “Inlandi” selle perioodi uus rõhuasetus. Siia valdkonda sobib ka läti ärkamisaja hilisema ideoloogi Krišjānis Valdemārsi²⁰⁹ (1825-1891) artikkel lätlaste ja eestlaste kõlbulikkusest mereasjanduse jaoks. Tookord veel saksapärase nimega Christian Woldemari jõuline sähvatus ilma mingite teistepoolsete “ümbertöötlusteta” ainekku, kus maarahval enne midagi öelda polnud, tunnistas uue kvaliteedi teket nii provintside majandusküsimustes kui ka hüpet kõrgemale nii eestluse kui lätluse võimalustes. Artikli alguses viidatakse kohe majanduse globaalsele aspektile: tulevikus muutub Läänemerel liiklus tihedamaks, varsti valmib ka raudtee, mis toob riigi sisealadelt rannikule kaupa - seega on võimalus minna Euroopa ja ka Ameerika turule. Autor mõõnab kohe sedagi,

---

²⁰⁷ Über einige Bedingungen zur Vermehrung des nationalen Kapitaless. - Inland 44 (1856), Sp. 705.

²⁰⁸ Samas, Sp. 706-709.

²⁰⁹ EBLi täienduskõide, lk 358-359.

et oluline on säilitada kaubanduse transpordimonopol oma riigi kodanikele, välismaalaste kasutamine selleks on tulevikus kulukas.²¹⁰

Odavad meremehed tuleb võtta oma maalt, kuna nende palgad on madalad. Eestlased ja lätlased on juba ajaloost tuntud meresõiduks kõlbulikena. Kuna meresõiduks on vaja mõningaid teoreetilisi teadmisi, siis oleks vaja rajada rannaladele koole, kus saaks õpetada küllaldselt matemaatikat ja geograafiat. Valdemārs loetleb üles ka nende väikekoolide voorused: haldamine ei ole kulukas, kuna rahvastiku tihedus on ebaühtlane, siis saab kooli rajada sinna, kuhu on koondunud rohkem inimesi, linnu on vähe ja sealsed reaalkoolid poleks vaesele maarahvale taskukohased. Lisakse sellele oleks see moraalne, nii saaks vaesemad vanemad võimaluse oma lapse koolitamiseks. Autor kutsub üles heategevusele, et tasuta saaks õppida vaesed, aga andekad lapsed. Vaja pole ainult madruseid, vaid ka kapteneid ning tüürimehi.²¹¹

Peaaegu sarnastest lätlasi ja eestlasi puudutavatest põhjendustest ning ettepanekutest koosneva meresõiduteemalise kirja saadab Valdemārs 1860. aastal ka suurvürst Konstantin Nikolajevitšile, kellelt loodab toetust oma plaanidele. Selles kirjas esineb Valdemārs ka ise lätlasena ja sündinud rannaelanikuna.²¹²

Kui nüüd võrrelda kahe maarahva esindaja - Valdemārsi ja "vana lätlase", eeldusel, et need olid ikka lätlase mõtted - suhtumist laste koolitamisest, siis paistab silma tohutu kontrast. Ei pea alati otsima vanas kinnihoidjaid ja uute mõtete takistajaid konservatiivse baltisaksa aadli hulgast, ka maarahva enda hulgas saab eristada erinevaid generatsioone ning erinevat suhtumist küsimustesse, mis on lahendatavad ka kõige madalama ühiskonnakihi tasemel. Samuti mõjus paljuski kaasa ka eespool mainitud alalhoidlikustunne ning klammerdumine esiisade traditsioonidesse. Loomulikult ei saa siin unustada seda, et Valdemārs oli ikkagi ülikooliharidusega, mis oli sel ajal veel maarahva hulgas harulduseks, kusjuures oluline on ka see, et tema oli õppinud kameraalteadusi, mitte aga meditsiini või teoloogiat, mis oli ka hiljem taluperest pärinejate puhul tavalisem. Eks maal olid kirikuõpetaja ja arst ikka rohkem tuntud kui majandusmehed.

²¹⁰ Über die Befähigung des Letten und Esten zum Seewesen. - Inland 18 (1857), Sp. 289.

²¹¹ Samas, lk 290-295.

²¹² Krišjanis Valdemārs. Lietiškā un privātā sarakste. Red. V. Zelče. Rīga 1997, S. 80.

Oma "Inlandi"-kirjutises jõuab Valdemārs ka aadli suhtumiseni eestlaste ja lätlaste merenduspotentsiaali ning selle võimalikesse tagajärgedesse. "Peale selle tagab ju talupoja vaimne heaolu suuremaid eeliseid maahärrale. Igatahes muutuvad üksikud suhted, ja nad muutuvad tingimata vabade talupoegade suurema jõukuse korral; aga et just maahärra, just aadlik seejuures peab kõikvõimalikku viisi suurema sissetulekuni jõudma, see hakkab silma ... ." ²¹³ Autor pole nõus väitega, et merendusega tõmmatakse maalt ära tööjõulised inimesed. Raudtee ja tööstuse ehitus mõjub rahvastikule palju otsesemalt kui merendus. Ka inimeste linnaminek ei halva maaelu arengut. Maaelu õitsenguks on hädavajalik kasvavad linnad.

Valdemārs asub vastu väitele, et rannaelanikest eestlased ja lätlased olevat loomult nõrgad ja ei jõua merel kõike teha. "Veider nõudmine muuseas, oodata kartulist, aganaleivast, heeringasabast ja veest toituvalt inimlapselt seda, mida teeb igapäevaselt saia, *beefsteak'i* ja angerjaid manustav inglise tööline." ²¹⁴ Selle liialdusega teadvustas autor jälgi kõrgemate kihtide seas käibivaid sterotüüpe maarahva kohta. Probleemid tekkivad sel põhjusel, et lihtsalt ei tunta maad ja inimesi ning nähakse neid mingi juhuslikult saadud subjektiivse teabe valgusel. Rahva tundmaõppimiseks tuleks "palju maad jala käia" ja elamuid külastada. Autor suhtub irooniaga sellesse, miks ei suudeta jalgsi liikuda ning neid väärkujutelmi murda: "Aga see on meie juures maal teostamatu, sest esiteks ei ole see sünnis, teiseks võib seejuures oma saapad ära määrada, kolmandaks võib end meie kliimas külmetada ja neljandaks ei ole paljudes talumajapidamistes ja kõrtsikestes (...) isegi mitte midagi süüa saada võimalik (aga siiski elavad need inimesed "külluslikult ja rõõmsalt"!)" ²¹⁵

Valdemārs taunib seda, et rahvast ei äratata korraliku kooliharidusega, et nood saaksid tundma tsiviliseeritud rahvuste vajadusi ning et neis endis tekiks vajadus suurema tegevuse järele niipea, kui nende "vähesed loomalikud vajadused on rahuldatud". Provintsisides on valdav pidev, "magus tukkumine", mis takistab tööstuse ja kaubanduse hoogustumist. Autor väidab, et tootmise tõusu jaoks jääb väheks ülikooliõpetusest, peamise peavad tegema koolid. ²¹⁶

Perioodil 1850-57 tuleb "Inlandis" globaalmajanduslike mõtteavalduste kõrval jutuks taas raha- ja teorendi vahекord ning selle mõju talupoegade heaolule. See

²¹³ Über die Befähigung des Letten und Esten zum Seewesen. - Inland 19 (1857), Sp. 305.

²¹⁴ Samas, Sp. 309.

²¹⁵ Samas, Sp. 309.

teema on südamelähedane A. v. Bockile, kes püüab jätkuvalt põhjendada teorenti veel puudulike tingimustega raharendi jaoks. Ta leiab, et raharent ei ole talupojale sobiv, kuna tollele oleks näiteks keeruline oma toodanguga turul tegutseda. Nii olevat mõnedki tema raharentnikud teorendile tagasi pöördunud. Bock ei leia selles midagi imelikku, et mõisas teenitakse tööga tasa oma kohustusi. On ju taluperemehel endal ka sulaseid ja tüdrukuid, kes tema heaks ta põldudel töötavad. See on alati nii olnud, et on härrad ja teenijad ning loodusseaduse järgi peab igaüks omale elatise välja teenima.²¹⁷

Teine kogemus rääkis ka sellest, et vaesed talupojad ei jõudnud renti maksta ning ületüldse läks rentimine visalt. Seetõttu oldi sunnitud kasutama teorenti ja vaba tööd segamini ning seitsme aastaga saadi teorendist lahti. Artikli autor väidab, et algul oli mõisnikel kulusid rohkem kui tulusid, kuid neil õnnestus püsida oma veendumustes eelistada raharenti. Nüüd ei kata rendiraha ainult majanduskulusid, vaid saadakse puhast tulu. Kirjutaja väidab, et talupoja kunagised vaesed olud paranevad nüüd aasta-aastalt ning pole mingit põhjust teotöö juurde tagasi pöörduda.²¹⁸

Seega oli tekkimas positiivseid eeskujusid uue rendiviisi kasutamises. Pärast talupoegade vabastamist sisseviidud renditingimused on hakanud kindlustama materiaalselt stabiilsust ning selle kaudu ühtlasi ka mõjutanud muutusi vaimses sfääris. "Rikkus ja vaesus on mõlemad ühesugused moraali vaenlased (...). Seevastu jõukus (Wohlstand) on puu, mille küljes kasvavad ja idanevad kombelisuse, kristlike ning seetõttu just niinimetatud kodanlike vooruste viljad."²¹⁹ Tajutav on "Inlandi" küllaltki pedagoogiline aspekt neis küsimustes. Moraalile ja usule rõhumine kutsub mõisnikke talupoegade heaolu eest hoolitsema, samuti on see soov säilitada mõistlik, ekstsessideta tasakaal mõlema seisuse vahel.

Kirjutises Kuramaa talupoegade olukorrast on oluline märkus, et lapsed oskavad hästi lugeda, nad on esimesed vaat et kogu Euroopas. See olevat kodu teene.²²⁰ Kuigi öeldakse, et läti lapsed on rumalamad, võib siiski oletada, et hoolimata mõningasest kõikumisest oskasid provintside lapsed hästi lugeda. Kui 1820ndate paiku oskas nii 80% Eesti maarahva nooremast generatsioonist lugeda, siis võib

---

²¹⁶ Samas, Sp. 310-314.

²¹⁷ Zeitfragen. - Inland 48 (1853), Sp. 1005-1008.

²¹⁸ Über Knechtwirtschaft. - Inland 25 (1856), Sp. 394-395.

²¹⁹ Zustand der Kurischen Bauern. - Inland 49 (1854), Sp. 811.

²²⁰ Samas, Sp. 809.

oletada, et kolmkümmend aastat hiljem oli laste hulgas see protsent veelgi suurem. Juba valgustuse ajajärgul paistis Läänemere provintside madalaim seisus silma hea lugemisoskusega, kusjuures oluline koht oli kodul, mis paljuski täitis kooli funktsiooni.²²¹

Nagu eelmises lõigus näha, võrdlesid “Inlandi” autorid erinevate provintside elanikke omavahel. Kohati tundub küll nii, et kirjutaja ülistas just selle kandi maarahvast, kust ta ka ise oli pärit või siis oli teenistust saanud. Kuid kui mingit hierarhiat siiski luua, siis kõige halvemini paistis eestlaste käsi käivat. Valdemârs kirjutas, et eestlaste areng on seepärast aeglasem, et nad elavad vaesemates oludes. Lätlased olevat leidnud kiiremini tee uue juurde.²²²

Eestlastel peatub veel oma “Inlandis” 1854-55 avaldatud etnograafilises seerias “Schilderungen des Ehstnischen Volksstammes in der Ostseeländer” Liivimaa kubermangunõunik A. von Tideböhls²²³ (1818-1883). Seegi artikkel oli tõlgitud venekeelsest pressist, nimelt siseministeeriumi ajakirjast. Tideböhl kirjeldab väliselt vaest ja jämedakoelist eestlast vaimult rikka ja mitmekülgsena. Huvitav on märkus, et eestlane kasutab looduse poolt antud häid võimeid harva avalikes suhetes. Kodanlikus elus on ta tagasihoidlik ning truualamlik, ta alistub meelsasti oma ülemusele ning nimetab toda auväärseimate nimedega.²²⁴ Raske on öelda, kas selline teguviis oli ajendatud enesesäilitusinstinktist või hoopiski millestki muust. Maarahva pahena mainib autor ülemäärast viinajoomist. See olevat rahvuslik viga, kuigi see üha enam väheneb. Joomakire halvustamine esineb “Inlandi” sel perioodil näiteks ka artiklis Kuramaa talupoegadest.²²⁵

“Inland” avaldas 1853 aasta algul tollase ÕESI esimehe Gustav Moritz Santo kõne “Mõningad märkused eesti rahvuse kohta ja ÕESI suhtumisest sellesse”, mille too oli pidanud aasta varem ÕESI üldkoosolekul. Kuigi seltsi asutamisest oli möödunud poolteist aastakümnet, tundus, et selle mõte ja iseloom oli osadele

---

²²¹ Vaata Jaak Naber. Volksbildung und Schulen der Esten in Est-und Livland im Zeitalter der Aufklärung. - Aufklärung in den baltischen Provinzen Rußlands. Hrsg. von O.-H. Elias ua. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Bd. 15. Köln/Weimar/Wien 1996, S. 73-94.

²²² Über die Befähigung der Letten und Esten zum Seewesen. - Inland 19 (1857), Sp. 310.

²²³ DBBL, S. 793.

²²⁴ Schilderungen des Ehstnischen Volksstammes in der Ostseeländer. - Inland 3 (1855), Sp. 36-37.

²²⁵ Zustand der Kurischen Bauern. - Inland 49 (1854), Sp. 810.

provintside elanikele segaseks jäänud.²²⁶ Vajadus oma tegevussuundi uuesti teadvustada on sarnane viiekümneandate alguse "Inlandi" vajadusega end uuesti määratleda. Kui ajakirjal oli tookord kriis, siis seltsi tegevust iseloomustaks mitte niivõrd kriis, kuivõrd selle oht. Kuigi väidetavalt järgiti oma tegevuses seltsi asutamise statuudi § 1²²⁷, täpsustab Santo veel kord ÕESI suhtumist eestlastesse. Kuigi selts oli varem välja andnud eestikeelseid kalendreid ja rahvaraamatuid, rõhutab Santo nüüd just seda, et õpetatud seltsina ei jälgita vahetuid praktilisi eesmärke.

Ajaloolise mõtteviisi esindajana, püüab Santo vastata enda poolt väljatoodud küsimustele: kuidas on õigupoolest lugu eesti rahvaga? Kas me võime tõesti rääkida selle rahvuse olemasolust? Mis tähtsus on sel rahval teadusliku uurimise objektina? Kas tal saab üldse mingit tulevikku olla?²²⁸

Tavaliselt on need ülesloetud küsimused eesti ja saksa ajalookirjutuses tihedalt seotud germaniseerimistemaatikaga. Peamiselt viidatakse Horst Garvele ja Heinrich Thimmele, kes on oma kirikuajaloolistes töodes põlisrahva saksastamise-saksastumise teemat põhjalikult vaadelnud.²²⁹ Käesolevas töös võetakse teadmiseks Garve seisukoht, et Santo 1853 aasta artikkel "Inlandis" oli jätk sajandi algusest kestvale nn "germaniseerimisdebatile", kus ühendatakse mõlema osapoole, saksastamispooldajate ja vastaste, argumendid.²³⁰ Prooviks jälgida seda Santo loodud kuldset keskteed ning tema arvamust, mis siis oli ilmselt ka ÕESI seisukoht eestlaste kohta.

Tuleb mõõnda, et eesti rahvus astub meile vastu, kui möödunud aegade ahervare kunagisest väheolulisest ja tagasihoidlikust ehitisest. Eestlastel pole iial olnud õitsvat eelaega. "Eestlased olid enne sakslaste sissetungi küll vaba rahvas, aga nad ei võitnud kokkupõrkes teiste rahvastega võimu, neil polnud võimalust teha midagi ajalooliselt suurt, enne kui nende rahvalik olemasolu hävitati."²³¹

Kõik, mis sissetungijad eestlaste ning nende vanemate juures eest leidsid, oli toorem, halvem, tähtsusetum kui see, mis kaasa toodi. Ja nii vajus allutatud rahvas

---

²²⁶ Einige Bemerkungen über die ehstnische Nationalität und über das Verhältnis der ehstnischen gelehrten Gesellschaft zu derselben. - Inland 2 (1853), Sp. 21-22.

²²⁷ ÕESI eesmärgiks on edendada teadmisi eesti rahva minevikust ja olevikust, keelest ja kirjandusest kui ka eestlaste asustatud maast.

²²⁸ Einige Bemerkungen. - Inland 2 (1853), Sp. 23.

²²⁹ Garve, H. Konfession und Nationalität. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas). Marburg/Lahn 1978; Thimme, H. Kirchr und nationale Frage in Livland während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. (Schriften der Albertus-Universität, Geisteswissenschaftlicher Reihe). Königsberg 1938.

²³⁰ Garve, H. Konfession und Nationalität, S. 98-99.

ühtlasesse orjapõlve, ilma et nad oleks saanud säilitada pärismaist aristokraatiat. “Kus see aga puudub, puudub ka jõud oma rahvaliku keele säilitamiseks. Sellest saab lihtsa elu paljas suhtlemisvahend ning ta muutub, surutud inimühiskonna alumistesse kihtidesse, aegamööda võimetuks olema kõrgema mõttevahetuse vahend.”²³²

Eestlastel pole rahvuslikku iseseisvust ja neil puuduvad kõrgemad ühiskonnakihid. Kuna eestlastena jäävad nad riigi alumiseks seisuseks, põllumeesteks, ja neil pole võimalust arendada rahvuslikku vaimset jõudu, siis kogu nende haridus ja religioosne teadvus on võõras and mitte rahvaliku arengu vili. Kuid siiski võib leida neil inimestel iseloomulikke rahvuslikke iseloomu (Volkscharakter), mis on püsinud läbi aastasade ning mille abil on teistest eristunud. Kuna eestlastel on oma keel, mida saab keelkonnas oma haruna eristada, siis ei tohiks eesti rahvuse eksistentsis kahelda.²³³

Santo mainib, et eestlase kõrgemale tõusmine on võimalik oma rahvust ohverdades. Eestlasena ei saa ta osaleda kõrgemates võis siis haritud ringkondades. Ta emakeel ei saa olla vahendiks kõrgema hariduse saamisel ega ta mõjukuse ning ühiskondliku positsiooni saavutamisel.²³⁴

Niisiis kerkib Santo sõnade kaudu taas esile eestlaste võimaluste surnud ring - olles ühiskonna madalaim kiht, polnud neil vaimu- ja rahvuslikke väärtusi loovat eliiti. Eliidi hulka võis saada saksastumise arvel, mis tähendas ühtlasi eemaldumist oma päritolu seisusest, sellele mingeid rahvuslikke väärtusi loomata ehk siis selle iseseisvuse kõlbulikkusele kaasa aitamata. Küll on eestlastel oma rahvuslik iseloom - tavad, riietus, müüdid - ja ka iseseisev keel - piiratud kommunikatsioonivahend -, kuid need faktorid pigem piiritlesid eksisteerivas reaalsuses eestlaste grupi ning olles lihtsalt tunnusteks, eraldasid omakorda eestlased madalaimaks ühiskonnakihtiks.

Paljuski sarnanevad Santo tekstis esinevad vaated rahvustemaatika kohta eelmises peatükis mainitud Meyeri arusaamadega. Tunda on saksa rahvosluse tõusu mõju.²³⁵ Loodi ajalooideoloogia, milles rahvus leidis eneseõigustust. Sakslaste missiooniks oli tahe kehastada maailmarahvast, kes on vahendajaks rahvaste, aegade

---

²³¹ Samas, Sp. 26.

²³² Einige Bemerkungen über die ehstnische Nationalität und über das Verhältnis der ehstnischen gelehrten Gesellschaft zu derselben. - Inland 3 (1853), Sp. 44.

²³³ Einige Bemerkungen. - Inland 2 (1853), Sp. 23-24.

²³⁴ Einige Bemerkungen. - Inland 3 (1853), Sp. 46.

²³⁵ Ilmselt on siin oma osa ka selles, et mõlemad - nii Santo kui ka Meyer - on pärit Saksamaalt mitte Läänemere provintsidest.

ja kultuuride vahel.²³⁶ Siin tuleb möönda, et hoolimata eelpool mainitud erinevustest baltisakslaste ja riigisakslaste vahel, olid esimesed sama moodi väga teadlikud oma missioonist ja rollist. See johtus juba provintside geograafilisest asendist, oldi ju lääne tsivilisatsiooni “viimane vahipost”. Herderliku rahvuse kui jumaliku isiku rolli sai laiendada rahvusele kui kindlate poliitiliste, kultuuriliste ja kõlbeliste ideede kandjale ning nende eest võitlejale.²³⁷ Konflikt ida ja lääne vahel, rassirahva ja kultuurirahva vahel väljendub ka Santo visoonis ÕESI suhtumisest eesti rahvusesse.

Kuivõrd eesti rahvus üldse mingit tähendust omab teaduslike uuringute jaoks, kui ta ei ole moodustanud ei oma iseseisvat riiki ega pole silma paistnud suurte tegudega teiste rahvaste hulgas ning ei oma üleüldse mingit mõju inimkonna edusammudele?²³⁸ Santo kasutab seltsi tulevikuplaane selgitades kujundlikku maja-allegooriat. Hoolimata sellest, et tagasihoidlik ehitis on nüüd lagunenud, pakub see eesti rahvuse ahervare mõndagi, mis peaks ajaloo uurijale väga huvitav olema. Kuigi tegu on rahvaga, kes asub maailmaajaloos allutatul positsioonil ning pole iialgi kultuurirahvaste ritta astunud ja keda saab etnograafiliselt nimetada rassirahvaks.

ÕESI ülesandeks ongi see kunagi vägivaldselt lõhutud ahervare läbi uurida ning üksikute tükkide kogumise ja uurimisega saada teavet sellest kunagi eksisteerinud ehitisest, enne kui see täielikult kokku vajub.²³⁹

Vaadeldava “Inlandi” perioodi (1850-57) lõpuks hakkas ÕES eemalduma rahvapedagoogilisest tegevusest ning muutus puhtalt akadeemiliseks ühenduseks. Selle tingis eestlaste rahvusliku liikumise tekkimine ja arenemine.²⁴⁰ ÕESI tagasitõmbumist otsesest vahekorrast maarahvaga on raske seletada. Tundub, et praktilisemat aspekti seltsi tegevuses soosisid ÕESI eesti soost asutajaliikmed, järgmine generatsioon polnud sellest enam huvitunud. A. Valton on kirjutanud, et “estofiilsus nagu igasugune humanismi ja tärkava demokraatia avaldus oli iseloomulik oma ajale. Seda ei saa nimetada “võõra” kultuuri teadlikuks äratamiseks. Balti ülikihitides pettunud valgustajad tegid lõpuks - küllalt suure hilinemisega - panuse

---

²³⁶ Lemberg, E. Nationalismus. Bd. I. Reinbek bei Hamburg 1964, S. 180.

²³⁷ Samas, S. 178.

²³⁸ Einige Bemerkungen. - Inland 2 (1853), Sp. 24.

²³⁹ Einige Bemerkungen. - Inland 3 (1853), Sp. 45.

²⁴⁰ Jürjo, I. Das nationale Erwachen der Esten im 19. Jahrhundert - ein Verdienst der deutschbaltischen Aufklärung? - Nordost-Archiv 2 (1995), S. 420.

allasurutud talupoegadele ning ületasid ka keelebarjääri. See oli kodanluse suhe talupojasse.”²⁴¹

Santo allegooria eestlastest kui ahervaremost ning nende tähtsusetust minevikust vastandub faehlmannlikule eestlaste esiajakontseptsioonile. Ärkamisaja ideoloogiale aluse pannud müüt eestlaste muistsest vabaduseajast, mil oldi ka kultuuriliselt hästi arenenud rahvas, põrkub eelmainitud saksa ajaloovaatega. Kuna Santo kõne ilmus “Inlandis” siis, kui too oli saanud ÕESI esimeheks, siis võiks tema ajalookontseptsiooni pidada ka seltsi arvamuseks.

Huvitav on jälgida ÕESI algaastate sisearengut ning sellega kaasnevat suhtumist eestlastesse “Kalevipoja” eepose näol. Friedrich Robert Faehlmann²⁴² (1798-1850) kõneles Kalevipoja legendidest ÕESis juba selle tegevuse algusaastal. Samuti avaldas Jõelähtme pastor Gustav Heinrich Schüdlöffel²⁴³ (1798-1859) 1836. aastal “Inlandis” 32. numbris teisendid Kalevipoja muistendeist. Oma eepose idee pärines soomlastelt. Pärast “Kalevala” esmatrükki 1835-36, tõi Georg Julius Schultz-Bertram²⁴⁴ (1808-1875) raamatu Helsingist Eestisse, kus rahvuseepose mõtte algatajana pidas 1839. aastal kõne ÕESI koosolekul ning propageeris eepose loomist.²⁴⁵ “Kuidas peab nüüd meie Selts ühe täisealiseks kuulutatud, pärisorjusest vabastatud ja ometi oma mittetäisealisuse ja julgusetuse koorma all edasi ägava rahva valgustamist ja vaimset taassündi kõige jõudsamini edendama? Ma arvan, et kahe asja kaudu. Anname rahvale eepose ja ajaloo, ja kõik on võidetud. Teise jaoks on materjali küllalt olemas, esimese jaoks kogugem seda veel.”²⁴⁶

“Kalevipoega” eeposeks luues mõtestati ümber rahvalikke muistendeid ning konstrueeriti fantaasiarikas lugu. Kuna Kalevipoja-ainelised müüdid olid “kunstiliselt primitiivsed” ja “väheväärtuslikud” - nad ei tõusnud isegi tavaliste muinasjuttude tasemele - siis oli eepose puhul oluline just nende lugude ideoloogiline väärtus.²⁴⁷ See on kangelaslugu, mille missiooniks oli rahvustunde tõstmine ning eestlaste kultuurikõlvulikkuse ning elujõu demonstreerimine mitte ainult minevikus, vaid ka

²⁴¹ Valton, A. Rahvustunde vaateid. Tallinn 1997, lk 117.

²⁴² EBLi täienduskõide, lk 58-59.

²⁴³ EBL, III, lk 463-464.

²⁴⁴ EBL, III, lk 462-463.

²⁴⁵ Oinas, F. J. Kalevipoeg kütkeis. Toronto 1979, lk 11-12.

²⁴⁶ Schultz, G. Ein Vortrag über “Kalewipoeg” im Juli 1839 (masinkirjaline järeltrükk). Originaal: G.E.G. Mappe IX. Nr.202.

²⁴⁷ Annist, A. Kalevipoeg kui kunstiteos. (F.R. Kreutzwaldi “Kalevipoeg”. III osa) Tartu 1944, lk 5-10.

olevikus ja tulevikus. A. Annist kirjutab oma “Kalevipoja”-triloogia lõpulõikudes: “Päätetungiva, isikuid ja rahvusi vabastava liberaal-kapitalistliku korra sünnikäärimine oli ikka enam haarand ka meie feodaal-ühiskonna sügavusi. Kuigi seda ennast ehk ei märgatud, selle mõju ja võimalusi aimati ometi. Kuigi veel ähmaselt, hakkas ka siin pessimistliku minevikuromantika asenduma lootusrikka tulevikuromantikaga, nagu Lääne-Euroopas umb. 1830. a. ümber. Kuigi veel segaselt, hakkas Eestigi süngel taevaveerul punetav verine eha muutuma roosiliseks koiduks. Ja see oli aeg, kus vajati uut müüti - mitte ainult muinasvägilasest, vaid ka tulevikkupäästvast rahvusgeeniusest.”²⁴⁸

Kuidas nüüd kõrvutada “Inlandis” avaldatud Santo kõnet ÕESI algaastate optimismiga eestlastele ajaloo ja müüdi loomisel? Viiekümenendate alguse teatud resignatsioon on selgelt tajutav. Ilmselt on tegu ka generatsioonide erinevusega, eesti soost Faehlmanni aktiivsus asendus teistlaadi veendumustega. Kunagi sõpruskonnast sirgunud selts laiendas liikmeskonda ning minetas oma algusaegade hoogsuse. Siiski üllitas selts 1857-61 teadusliku väljaandena eesti ja saksa keeles “Kalevipoja”. Oma kalli hinna tõttu ei jõudnud eepos alguses rahva kätte. Tärkava eesti rahvusliku liikumise tegelastele oli “Kalevipoeg” väga oluliseks märgiks ning heroilise müüdi mõjul hakati mõtlema eestlaste tuleviku üle. Baltisakslased ei tajunud eeposes mingit alget või ideloogilist põhja maarahva rahvuslikule liikumisele, see oli pigem ÕESI poolne kiiduväärt ja humaanne akt jäädvustamaks niigi hääbuvast rahvast kirjanduslik meenutus.

Selline suhtumine, õigemine suhtumise muutumine, hakkab kõige paremini silma Schultz-Bertrami puhul. Ta tulihingeline 1839. aasta kõne ning panus eepose loomiseks tipneb nüüd hoopiski arvamusega, et väikesed rahvused segunevad oma suurte naabritega ning “Kalevipoeg” on sureva rahva luigelaul.²⁴⁹ Sarnaselt Santoga leiab ka Schultz, et järele on jäänud ainult varemed. Soomlastelt ühelt poolt ning Herderilt ja Jacob Grimmilt teiselt poolt tulnud impulss rahvaluule uurimiseks olevat eestlaste juures mõned kümnendid hiljaks jäänud.²⁵⁰

Perioodil 1850-57 jätkub “Inlandis”juba tuttav maarahva temaatika, silma torkavad eestluse-lätluse uued võimalused sekkuda ühiskonna protsessidesse, mis

---

²⁴⁸ Samas, lk 127.

²⁴⁹ Dr. Bertram. Zur Geschichte und zum Verständniß der estnischen Volkspoesie. - Baltische Monatsschrift 2 (1860), S. 433.

teenivad riigi arengu huve. Ilmselt kõige olulisemaks tuleb sel perioodil pidada eestlaste rahvuslikule ideoloogiale mütoloogilise aluse loomist eepose näol.

---

²⁵⁰ Samas, S. 432-433.

6. MAARAHVAKÄSITLUS AJAVAHEMIKUS 1858-1863

Vaadeldava "Inlandi"-käsitluse neljas ehk ühtlasi viimane periood suubub 19. sajandi kuuekümnendatel aastatel Läänemere provintides aset leidnud sündmustiku keerisesse. Erinevate mõjurite kokkusulamine ning nende kas siis otsene või kaudne mõju löid Baltimaades tausta, mis lõpetas võib-olla natuke ootamatultki "Inlandi" ilmumise 1863. aastal.

Perioodil 1858-63 jätkub sarnaselt teise ilmumisperioodiga peatoimetajate sage vahetumine. Ühe pressiorгани sellist ebakindluse ilmingut võinuks näiteks tasakaalustada "Inlandi" kunagise peatoimetaja Th. Beise taasasumine nädalakirja tüüri juurde 1859-60 ning miks mitte ka tema autoriteet²⁵¹, kuid seda paraku ei juhtunud. Selle ajajärgu teistest toimetajatest ei saa rääkida kui silmapaistvatest Balti teadus- ja avaliku elu tegelastest. Teoloog ja koduõpetaja Oskar Carl Ernst Kienitz²⁵² (1815-1859) oli "Inlandi" toimetajaks 1858. aastal, Heinrich Eisenschmidt²⁵³ ja vaimulik Carl Eduard Anton Körber²⁵⁴ (1802-1883) aastal 1861 ja eraõpetaja Carl Friedrich Otto Hechel²⁵⁵ (1819-?) aastatel 1862-63.

Võrreldes teiste peatoimetajatega, võiks siiski viimast nimetada kõige realistlikumaks ja pädevamaks, analüüsivaks "Inlandi" kriisi tol ajahetkel ning tegemaks jõupingutusi ajakirja maine taastamiseks. Isegi Beise (eeldades, et ta kirjutas 1859. aastakäiku sissejuhatava artikli) juhtkiri ei küündinud sellise konkreetsuseni. Jäädes hõljuma teatud abstraktsusesse, väljendab Beise küll tollase ajavaimu ilminguid, mida saaks "Inlandi" kontekstis interpreteerida, kuid ta ei peatu ajakirja virelemise põhjustel, mida Hechel omakorda teeb. Huvitav on nende avalduste, mis olid tegelikult eessõna vormis kirjutatud, pealkirjastamine. Varasema "Vorwort" asemel tulid küllaltki rõhutatud "1859" ning "Das Inland 1862".

Theodor Beise rõhub muutusi täis ajale, kus toimub pidev edasitungimine, aja ja looduse uurimine ning avastatu kiire rakendamine. Raudtee ja telegraaf hõlmasid endas tohutut potentsiaali - ei muutunud mitte ainult ruumilised ja ajalised võimalused, vaid ka vaimsed ning kõlbelised. "See on kui suur, üllas vaatemäng:

---

²⁵¹ Th. Beise oli 1860-61 ÕESI esimees.

²⁵² Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat 1889, S. 249.

²⁵³ Pärit Saksamaalt, alates 1835 õpetaja Krümmeri kasvatusasutuses, eraõpetaja Tartus ja Jelgavas.

²⁵⁴ EBL, II, lk 252-253.

²⁵⁵ Album Academicum, S. 298.

omavahel maadlevad jõud ja võitlevad printsiibid. Maiste ja taevaste jõudude vana võitlus (...) võideldakse lõpuni teaduse põllul ning see sekkub võimsalt rahvuste vaimse ja moraalse elu tülisse, tülisse vaimu ja mateeria vahel...”²⁵⁶ Üha enam tungivat mateeria peale, kuid polevat tarvis karta, et “toores maine aine” lõpuks siiski vaimu ületab. Vaim sunnib religiooni kujul südant.²⁵⁷

Religioossuse ja herderliku humaansuse esiletõstmine 19. sajandi kuuekümnendate algul soovitatavate baltisaksa ühiskonna voorustena on jällegi näide hilinenud suunamuutusest ühiskondlikus teadvuses. Pealegi võib see ka väljendada ainult selle kirjutise autori arvamust ning olla vast ka üheks võimalikuks “Inlandi” populaarsuse vähenemise näiteks.

Carl Hechel mainib oma artiklis juba alguses ausalt, et “Inland” on läbi teinud õitsenguperioodi ning halbade olude tõttu jõudnud obsoleetsesse staadiumisse. Hechel loetleb ka põhjused, mis selle tingisid. “Inlandi” kunagised asutajad ja kaastöölised olid kuulsate teadlaste hulgast, nad olid nii ülikoolis kui ka kogu maal tähtsad mehed. Viimastel aastatel on ajakiri üha enam tähendust kaotanud, selle on tinginud kaastööliste ja väljaandja endapoolne silmatorkav osavõtmatuse “Inlandi” suhtes. “Inland” käis mängupallina käest-kätte, vanadele lugejatele ei sobinud toimetajate vahetus ning ajakirja ebastabiilsus. Samuti on avalik press aastatega teiseks muutunud, iga leht kardab konkurentsi. See, mis “Inlandis” teaduslike artiklite kõrval enne avaliku elu rubriigis ilmus, on saanud päevalehtede pärusmaaks. Hechel mainib ka “Rigasche Zeitung” ja “Baltische Monatsschrifti”- kahe uue ja kvaliteetse pressiorгани - ajakirjandusturule ilmunist. Esimene edastavat väga päevakajalisi uudiseid, teise erapooletu käsitus olevat palju uusi poolehoidjaid võitnud.²⁵⁸

Ilmselt oligi uue olukorra teke baltisaksa ajakirjandusturul üks olulisemaid “Inlandi” järsu lõpu põhjustajaid. “Inlandi” imidži parandamiseks oleks vaja olnud head peatoimetajat ning vaimuringkondade konsolideerumist. 1862 kutsub ka Hans von Kaisersberg üles “Inlandile” uut elujõudu sisse puhuma. Ta teadvustab baltlastele ajakirjanduse olulisust kõigi riigialamate suhtes: “... Venemaal on press iga alama moraalne baromeeter, sellega saab ta end kasvatada poliitiliselt asjatundlikuks

---

²⁵⁶ 1859. Inland 1 (1859), Sp. 1.

²⁵⁷ Samas, Sp. 2.

²⁵⁸ Das Inland 1862. - Inland 1 (1862), Sp. 1-4.

riigikodanikuks, elagu ta siis kas madalas hurtsikus või toredas mõisas”.²⁵⁹ Tundub, et peatoimetaja Carl Hechelst loodetakse palju, kuigi mööndakse samuti ta ülesande keerulisust. 1863. aasta lõpul kirjutab Hechel, et tema ei jätka järgneval aastal “Inlandi” väljaandmist.²⁶⁰ Järgnevas numbris teatatakse, et ajakirja tellimusi vastu ei võeta, kuid aasta viimases numbris on teade, et hoolimata tellimuste mitte vastuvõtmisest, ei tuleks nädalakirja ilmumist lõpetatuks lugeda.²⁶¹

Tavapärase maarahvakäsitlese jätkuna leiab selgi perioodil tee “Inlandi” veergudele agraarküsimus. Lisanduvad mitmed artiklid talupoegade väljarändamisest ning sellega seoses ka usuküsimusest kirjutamine. Seoses “Kalevipoja” väljaandmisega ÕESI poolt tuleb arutlusele maarahva keele temaatika, uue tahuna tõstatub saksakeelse grammatika vajadus ning vaidlus selle ümber. Kuigi “Inlandi” neljas periood langeb juba eestlaste ärkamisaja künnisele, on nädalakirjas veel selgelt märgata baltisaksa konservatiivsema tiiva “muret” üha enam emantsipeeruva maarahva eksistentsi pärast. Teisest küljest ilmnevad ka rahva enesetadvuse suurenedes saavutatud vabaduse realiseerimisel esinevad negatiivsed küljed.

Läänemere provintsidest hoogsalt läbi löönud “Baltische Monatsschrifti” teemakäsitluste kommentaarid jõudsid paratamatult ka “Inlandi” veergudele. Juba eestpoolt tuntud agraarküsimustel kirjutaja August von Bock polnud päri mõiste “proletaarlane” kasutamisega “Baltische Monatsschrifti” maarahva iseloomu kirjeldavas artiklis. Mõistmaks Bocki kriitikupositsiooni, tuleb põgusalt peatuda ka viidatud “Baltische Monatsschrifti” artiklil “Der Proletarier-Charakter der bäuerlichen Ackerbau-Industrie in Liv- und Estland”.²⁶² Samuti lisab see omapoolseid vaateid baltisaksa maarahvakäsitlusele, olles nii mõnes punktis täienduseks “Inlandis” ilmunud arvamustele.

Läänemere provintside mõisad olid Vene riigis hea mainega. Seda vaesemalt paistavad sellelt taustalt silma talumajapidamised, kus pole aastasadu mingeid edusamme tehtud. Eestlaste ja lätlaste eluruumid, tööriistad, nende kombed ja

---

²⁵⁹ Kritische Streifzüge. - Inland 7 (1862), Sp. 100.

²⁶⁰ Inland 50 (1863), Sp. 804.

²⁶¹ Inland 52 (1863), Sp. 835-836.

²⁶² “Baltische Monatsschriftis” on see artikkel signeerimata. P. Pirsko järgi on autoriks H. Krümmer (Seltsid ja ühiskonna mutumine. Talupojathiskonnast rahvusriigini. Toim. E. Jansen ja J. Arukaevu. Tartu-Tallinn 1995, lk. 101) ning E. Janseni järgi Th. Bötticher (Carl Robert Jakobson muutuvast ajast. Tallinn 1987, lk. 27). “Baltische Monatsschrifti” registri koostaja R. Wittram-Hoffmann peab artikli autoriks samuti Krümmerit, S. 52.

harjumused ei anna tunnistust ennast tundvast ning austavast talupojaseisusest, vaid pigem proletariaadiväest²⁶³. Nii meelestatult tegelevad nad ka põllutööga, ette mõeldes ainult ühele päevale ning mitte tulevikule. Proletariaat on tsivilisatsiooni toodang, seda ei esine täiesti kultiveerimata hõimude juures. Ta tekib siis kui tsivilisatsioon lõhestub kolmeks loomupäraseks seisuseks: aristokraatiaks, kodanikeks ja talupoegadeks. Proletariaat pole seisus, vaid kolme seisuse jääde (Abfall).²⁶⁴

Eestlased ja lätlased pole kuue aastasaja jooksul puutudes kokku tsiviliseeritud rahvusega enda seas välja arendanud aadli-, kodaniku- ja talupojakihti ning nad ei suuda ka seda teha, välja arvatud viimati mainitud kiht. Mitte et neil poleks selle tegemiseks jõudu ja loomulikku võimet. Autor toob näiteks soomeugrilastest ungarlased, kellel olid kõik kolm ühiskonnakihti olemas. "Eestlased ja lätlased on halastamatu ajaloo kulgemise poolt mõistetud püsima alumises, talupoegade seisuses."²⁶⁵

Ajaloolise kausaalsuse paratamatuse ehk siis jumaliku ettemääratuse rõhutamine ühiskondlike seisuste jagunemise puhul on provintside konservatiivsematele kirjutajatele omaselt säilinud läbi terve 19. sajandi teise kolmandiku, mil ilmus ka "Inland". Siiski tunnistatakse nii eestlased kui lätlased keelelise päritolu järgi iseseisvaks rahvaks, mis küll kujutavat endast mõõduvat nähtust ning mille kadumine endast suurt õnnetust ei kujuta, sest see rahvas pole läbi ajaloo olnud võimeline ise kultuurseks saama. "...rahvustüüpi enam pole, harilikult kaob see varsti ja täielikult, eriti nende puhul, kes saavad koolis või ülikoolis kõrgema teadusliku hariduse; need pole ei eesti ega läti, vaid hoopis saksa teadlased."²⁶⁶ Eelnev kõlab kui eelmises peatükis tsiteeritud G. M. Santo kõne ÕESis, kus peatuti eesti rahvuse tulevikuväljavaadetele ning eksistentsil sakslaste kõrval või nende osana.

Agraarvaldkonda tagasi laskudes, leidis "Baltische Monatsschrifti" artikli autor, et eestlased on rohkem palgatöölised, sulased või sellelaadsed. Erilist vahet polevat sulasel ja ajutise rendilepingu kasutajal, niikuinii eksisteerisid teo-, loonus- ja raharent segamini. Vabadik olevat ehtne proletaarlane.²⁶⁷ A. Bock pole sellise

²⁶³ "Proletariaat" mõeldud mitte marksistlikus, vaid Vana-Roomas eksisteerinud alamkihi tähenduses.

²⁶⁴ Der Proletarier-Charakter der bäuerlichen Ackerbau-Industrie in Liv- und Estland. Baltische Monatsschrift 2 (1860), S. 101-103.

²⁶⁵ Samas, S. 105.

²⁶⁶ Samas, S. 105.

²⁶⁷ Samas, S. 113.

lähenemisega nõus ning ning heidab autorile ette tollepoolset talupojaseisuse väga ähmast seletust. Tõstatuvad küsimus, kas siis kõik rendilepingud on tehtud proletariaadiga? Samuti kritiseerib Bock seda, et talupojaseisusse on arvestatud ilmselt ainult taluperemehed.²⁶⁸ Rentide kohta arvab Bock taas seda, et teorenti pole mõtekas kaotada, näiteks sobib selline rendiviis raskete aegade puhul (Krimmi sõda, sajandialguse kontinentaalblokaad), "... sest talumehe produktid säilitavad tootja jaoks toiduainetena alati oma väärtuse, küll aga mitte kaubaartiklitena".²⁶⁹

Samal aastal jõudis "Inlandi" agraarkirjutiste ritta ka selline kaastöö, mis kroonis renditemaatika käsitlemise konseravtiivse ühiskonna jaoks küllalt ebameeldiva talupoegade eraomandi nõudega. Signeerimata kirjutise autor on täie teravusega puudutanud baltisaksa maailmavaate valulisi punkte. Samuti on nimetatud kaastöö otseku sümboolseks lõpp-punktiks "Inlandi" veergudel läbi nelja perioodi käsitletud agraarproblemaatikale, kus pea läbi kolme aastakümne on näha astmelist edasiliikumist, mis algas maarahva vabastamisest tekkinud omandussuhtega ning arenes erinevate rendiviiside kaudu eraomandini.

Autor vaatleb eraomandit kui riikliku arengu tähtsat komponenti. On selge, et Euroopaga sammu pidada ja kultuuriliselt mitte maha jääda tahtev Venemaa peab paratamatult kõik oma produktiivsed jõud vallandama. Läänemere provintsid on agraarolud üleminekufaasis, rendisüsteem pidurdab tootmist. Rendimaa üleminek eraomandiks kahjustab mõisnike huve, kuid "riik, mis peab silmas terviku huve, ei tohi end üksikute isikute erihuvidel takistada lasta. (...) keha kärbunud osa tuleb amputeerida, kui sellega päästetakse keha allakäigust ja muudetakse eluterveks".²⁷⁰ Selline radikaalne metafoor aadli läbi aegade kestnud maaõiguse suhtes oli "Inlandis" haruldane ning mõjus seetõttu rõhutatuna.

Artiklis leitakse, et mõisnikud pole riigi majandusele kasulikud. Nad kulutavad tihti oma kapitali välismaal ära. Maarahvas aga elab rendisüsteemi tõttu liig

---

²⁶⁸ T. Rosenberg on eristanud uute sotsiaalsete struktuuride teket eesti külas 19. sajandi teisel poolel. Tema järgi moodustasid maaproletaarlased (sulased ja mõisatöölised), poolproletaarlased (popsid, maata talupojad) ja väiketalunikud - töötav ning ekspluateeritav mass - ca 68% kogu talupoegkonnast. (Über die Ausdifferenzierung der sozialen Schichtung im estnischen Dorf in der zweiten Hälfte des 19. Jh. - National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmensia 2. Ed. A. Loit. Stockholm 1985, S. 245-248).

²⁶⁹ Bemerkungen zu dem Aufsatz im 2. Heft zweiten Bandes der Baltischen Monatsschrift unter dem Titel: Der Proletarier-Charakter der bäuerlichen Ackerbau-Industrie in Liv- und Estland. - Inland 39 (1860), Sp. 701.

²⁷⁰ Zur Agrarfrage in den Ostseeprovinzen. - Inland 49 (1860), Sp. 882.

vaesetes oludes, nad ei konsumeeri piisavalt ning seetõttu manduvad ka linnad. Tähtajalised rendilepingud kahjustavad ka maaviljakust, kuna ei majandata mõistlikult. “Vaesest rahvast on huvitatud suurmõisnikud ning rentijad, sest palk langeb, väikeste maaomandite rent aga tõuseb. Ning seejuures ajab riik halba äri.”²⁷¹ Tõsiasi olevat see, et vaba maaomanik toodab enam kui rentnik. Huvitav on autori etteheide, et rendisüsteemi pooldajad ei taha tunnistada rentniku igaveses hädas hoidmist ja proletaarlaseks tegemist. Talupojad rändavad massiliselt maalt välja. Sissejuurdunud pahede kõrvaldamise asemel kirjeldavad mõisnikud talupoegade olukorda säravaimates toonides.²⁷²

Antud perioodi “Inlandi” veergudel on nii talupoja ebakindla majandusliku olukorraga kui ka Läänemere provintside aadli saamatu agraarpoliitikaga otseses korrelatsioonis maarahva väljarändamine kodumaalt Vene riigi lõunakubermangudesse. Seda sotsiaalset probleemi jõudis press kajastada täie tõsidusega, samuti “Inland”, kuigi siin kasutati nimetatud küsimuse puhul allikatena paljuski teistes väljaannetes ilmunud materjale. Majanduslike ajendite kõrval oli oluliseks ka lahkusulisus, kuid see ei leidnud siiski nii suurt rõhutamist.²⁷³

Kuna väljarändamisprotsess ei lõppenud enamasti töötatud ning loodetud eesmärgi saavutamise, siis on ajakirjanduses kajastatud ka hoiatav mõte. Maarahva elu-olu kirjeldamisel erinevate artiklite kaudu saab põhimõtteliselt rekonstrueerida sündmuste jada, mis ajendasid sellist pikka teekonda ning, miks mitte nii formuleerida, täiesti uue elu alustamist ette võtma. “St. Peterburgische Evangelische Sonntagsblattist” võetud kaastöö toob emigreerumise põhjusteks väljakannatamatu teotöö, kõrge rendi mõisnikule ning maa ja metsa puuduse²⁷⁴ - niisiis täiesti majanduslikud valupunktid, mis enamikule maarahvale olid tuttavad. Väljarändamist ajendasid veel kuuldused, nii refereeritakse “Inlandis” “Estländische Gouvernements-Zeitungit”, et riigi käest on võimalik tasuta saada viljakat maad Samaaras ja Saraatovis. Kuuldusi võimendasid omakorda religioossed entusiastlikud meelitused. Huvi väljarändamise vastu tekkis nii majanduslikult hästi kindlustatud kui ka vaeste talupoegade seas.²⁷⁵ Artikli autor kirjutab, et Vene riik oli huvitatud Krimmi

---

²⁷¹ Samas, Sp. 883.

²⁷² Samas, Sp. 884.

²⁷³ Talv, T. Eestlase-käsitus, Vikerkaar 12 (1992), lk. 58-59.

²⁷⁴ Die Esten im Samarschen Gouvernement. - Inland 25 (1862), Sp. 390.

²⁷⁵ Die ausgewanderten in Odessa befindlichen Esten. - Inland 12 (1862), Sp. 179.

taasrahvastamisest pärast tatarlaste lahkumist²⁷⁶ - ilmselt polnud siis kõik kuuldused maade jagamisest nii juhuslikud, iseasi oli muidugi nende formuleerimine ning interpreteerimine. Nagu mainitud, katkestasid oma rendilepinguid ning rändasid välja ka jõukad talupojad - see on seisus, mille tugevusest riik oli aga väidetavalt huvitatud.

Ihaldatud maale ümberasujad pididi kohale jõudes pettuma. Pikk reis oli inimestele laastavalt mõjunud, peale selle ei osatud vene keelt. Tingimused olnud kohutavad - eestlastele antud soolasel viljatul maal ei kasvanud midagi, osades külades valitses vaesus ning viletsus,²⁷⁷ ümberasunud olid kerjates ringi liikunud.²⁷⁸ "Inlandis" äratoodud artiklites maarahva väljarändamisest ning selle tagajärgedest kutsutakse üles hättasattunuid aitama - annetama ning toetama nende ümberasumist viljakatele maadele või siis hoopiski kodumaale tagasi. Seda ka siis, kui väljarändajad olid oma hädas ise süüdi. Viimasest ilmneb baltisaksa "eestkostekohustus" oma talupoegade eest.

Maarahva ümberasumisega seoses mainitakse "Inlandis" ka Juhan Leinbergi (tuntud prohvet Maltsvetina) nime. Tulenevalt väljarännanud lahkusuliste väikesest arvust võrreldes muude eesti kolonistidega, ei ole Leinberg kodumaast kaugel sugugi nii populaarne. Ilmselt kahandasid kodust eemal eestleitud karmid olud prohveti poolehoidjate hulka. Kuid "Inland" peatub Leinbergi sektil kui sotsiaalsel nähtusel ning analüüsib sisukalt selle fenomeni tekkelugu ning eksistentsivõimalusi. Selles nädalakirja huvitavas kaastöös avanevad ka laiemad, eestlust puudutavad taustad, milliseid varem sarnaselt polnud käsitletud. Nii näiteks ei võetud "Inlandis" põhjalikult arutada maarahva usuvahetusliikumist neljakümnnendatel aastatel, mis olulise ühiskondliku nähtusena oleks ajakirja profiilile sobinud, kuid jäeti välja tõenäoliselt tsensuuri kartusest.

Leinbergist ning ta poolehoidjatest kirjutaja ei hakka sekti suhtes võtma ranget taunivat seiskohta, pigem konstateeritakse, et tegu on kõrvalekaldega traditsioonilisest usust. "Eesti ja läti rahvake (Völkchen) on andnud märku iseseisvast religioosest elust, mille üle võiks ainult rõõmustada, kui see ei oleks asunud ebatervele tee." ²⁷⁹ Autor toob selle liikumise põhjuseks ühe pastori vastuse samale küsimusele Eestimaa

---

²⁷⁶ Samas, Sp. 180.

²⁷⁷ Nachrichten über die nach Krimm ausgewanderten Esten. - Inland 38 (1863), Sp. 605.

²⁷⁸ Die Esten im Samarschen Gouvernement. - Inland 25 (1862), Sp. 391.

²⁷⁹ Die Leinberg'sche Sekte in Estland. - Inland 7 (1862), Sp. 103.

sinodil: “ ... rahvas on rahulolematu, ta igatseb teisi tingimusi”.²⁸⁰ Sektantlust soodustavad erilised ajalised olud, eelkõige rasked katsumused oma mitmekülgsete füüsiliste ja psüühiliste häiretega, samuti maailmavaatelistes otsingute perioodid ning religioosne käärimine.²⁸¹ Põhimõtteliselt toobki “Inlandi” autor esile selle, et eestlaste alternatiivi otsimine sektantluse näol annab tunnistust ebakõladest baltisakslaste ning maarahva suhetes. Kuigi Leinbergi poolehoidjate hulk polnud suur, lõi see liikumine siiski kõneainet tekitanud pretsedendi. Ka “Inlandis” ilmneb selle teema käsitlemise puhul juba Läänemere provintsidest juurdunud seisuslik arusaam eestlastest kui talupojarahvast, kuid seda teatud mõõndustega.

Üldiselt võttes saab eestlasi vaevalt rahvaks nimetada, nad on ammu kaotanud oma rahvusteadvuse (Volksbewußtsein) ja on langenud talupoja seisuseni, millest välja saada on üleüldiseks püüdeks. Piir talupojaseisuse ning muude seisuste vahel on teravalt märgitud. Eestlane, niipea kui ta lakkab olemast talupoeg, niipea kui ta jõuab heaolu ning hariduseni, lakkab olemast eestlane.²⁸² “50 aasta eest oli see pärisorjade seisus. Seda nad enam ei ole, nad on vabad, aga nad pole veel oma vabadusest tõeliselt teadlikuks saanud, nad on vaimselt veel täiesti mitteküpsed”.²⁸³ Eestlasel on olemas kirik, seadused, mis tagavad ta kodanikuõigused, kuid puudused on ikka suured. Nende kõrvaldamiseks kulub palju aega.

Niisiis möönab kirjutise autor, et maarahvas püüab saada välja kõige madalamast seisusest ning selle soovi realiseerudes on ta loobunud oma rahvusest. Kuid samas lisandub sellele traditsioonilisele suhtumisele siiski ka teine vaatenurk, nimelt ajapikku oma vabadusest teadlikuks saades oleks tulevikus olemas ka muu alternatiiv saksastumise kõrval. See visioon on veel ähmane just oma juhuslikkuse tõttu, kuid küllaltki jõuline, ärritamaks baltisakslaslikku harjumuspärast kulgemist.

“Selle asemel, et ära kasutada talle antud õigusi, hariduslikke vahendeid, tahab ta rahuldada ebaselget ning korraldamata vajadust reformatsiooni järgi katkestades kõik suhted. Seda leiame taas kõikide viimase aasta liikumiste puhul. 1858 keeldub ta süüdlaslikust kuulekusest, 1860 tahab ta maalt välja, tahab endale luua täiesti uued tingimused, 1861 katkestab ta sidemed kirikuga; ja seejuures pole 1858. nagu ka

---

²⁸⁰ Samas, Sp. 105.

²⁸¹ Lexikon für Theologie und Kirche. Bd. IX. Hrsg: M. Buchberger. Freiburg im Breisgau 1937, S. 437.

²⁸² Die Leinberg'sche Sekte in Estland. - Inland 7 (1862), Sp. 105.

²⁸³ Samas, Sp. 105.

1860. aasta seisukoht vananenud, vaid ainult allasurutud. Me leiame mõlemad taas uuel kujul, ainult et nüüd on poliitiline liikumine sulandunud niivõrd religioossega, et ma ei julge otsustada, milline neist on ülekaalus”.²⁸⁴

Tsiteeritud lõik oma kompaktsuses pöörab tegelikult toonases maarahvakäsitluses täiesti uue lehekülje, rääkimata varasemas “Inlandis” kajastatust. Esmakordselt tuleb välja talurahva kangekaelne trügimine millegi uue poole, seejuures tallates katki tema jaoks seatud piirid. Viide 1858. aasta sündmustele (tõenäoliselt mõeldud kõige eredamat juhtumit - Mahtra sõda), oli “Inlandi” maarahva-käsitluses ka esmakordne. Varem jäid nädalakirjas talurahvarahutused kajastamata.

“Inland” on Juhan Leinbergi religioosse liikumise sidunud sotsiaalsete ja ka poliitiliste küsimustega, väites, et Leinberg võitles oma väljaastumistega puuduste vastu. “Iga ärev aeg tõstab esile mehi, kelle juhtimisele liikumine meelsasti allub ning omandab siis kindla iseloomu.”²⁸⁵ Nii saabki “Inlandis” just prohvet Maltsvetist isik, kelle juhtimisel ilmutab osa maarahvast sotsiaalset ning poliitilist iseteadvust, astumaks järgnevaid samme rahvuse emantsipeerumise teel. Kuigi juba neljakümnendatel olid aktiivsed üksikud eesti soost kõrge vaimuandega tegelased (Kreutzwald, Faehlmann jt), siis nende suhteid maarahvaga nähti pigem ÕESlikus teaduslik-filoloogilises kontekstis ja nende rahvuslikust liidrirollist ei rääkinud keegi, seda on hakatud tegema pigem hilisemates rahvusromantlistes ajalookäsitlustes. Ka “Inland” on neid estofiile sidunud just eepose konstrueerimise ning folkloori kogumise kaudu - tegevusega, nagu näha eelmises peatükis, mis tegelikult omas hoopis teist funktsiooni. Marginaalsele Leinbergile alles järgnesid “tõelised” ärkamisaegsed juhid (Hurt, Jakobson jt), kes siis hoopiski vastupidiselt mõne “Kalevipoja” looja veendumusele ammutasid eeposest tuge oma tegevusele ja kelle esile kerkides oli “Inland” ka oma tegevuse lõpetanud.

Ajavahemikul 1858-63 on “Inlandis” märgata baltisakslaste traditsiooniliselt erinevat suhtumist maarahvasse. Olles eelnevate perioodide suhtumise otseseks järjeks, võib selles siiski märgata mingit otsingumomenti. Oli tekkinud vajadus ümberhinnangute järgi, kus tuli üle vaadata baltisakslaste asend nii alati allutatud tundunud talupojarahva kui ka Vene keisririigi muutuvate struktuuride suhtes. See oli

---

²⁸⁴ Samas, Sp. 106.

“kohutav dilemma”, mis ootas lahendust: “kas baltisakslus peab oma olemasolu ka edaspidi põhjendama eelistatud seisuse tardunud printsiipidega, mille allkäigule maailma ajaloo kohtunik oma õnnistuse annab (...) - või peab saksa rahvus parema meelega otsima oma ajaloolist õigustust vene rahvaliidu (Völkerband) liikmena ülesande lahendusest, (...) et iga rahvus, iga seisus tema skeptri all vaba õhku hingavat.”²⁸⁶

Maarahva ja baltisakslaste suhte lahti- ja ümbermõtestamisel pöördutakse tagasi ajaloo juurde, siia mõõdustiku paigutub ka “Kalevipoja”-lugu, millest “Inlandis” viimasel perioodil aeg-ajalt juttu tehakse. Romantilise mõtteviisi kaudu kandub edasi veendumus, et rahva saagad on tema vaimsete võimete mõõt, mis määrab ära asendi rahvaste reas. Mõnda aega on saagad inimeste suus, kuid siis tuleb inimeste ellu reaktsioon ja nad kahvatuva, jäädes kestma fragmentidena ning hävivad lõpuks täielikult.²⁸⁷ Niiviisi pandi alus maarahva muinasaegsele iseolemise idüllile, mis vaba võõrastest ning pealesurutud elementidest. “Eestlaste saagade jaoks oli reaktsiooniks kristluse ja sellega seotud Euroopa tsivilisatsiooni sissetoomine kolmeteistkümnendal sajandil. Edaspidi sarnanes saaga hukkunud ja mahajäetud laevale ...”.²⁸⁸ Sellise vaate laevavrakk ja eelmises peatükis märgitud ahervare on täielikult kattuvad kujundid. Vraki rekonstrueerimine tehti ülesandeks Kreutzwaldile.

“Läänemere provintside saksa elanikkonnal on eesti rahvaga eriline suhe. Nad rikkusid tal tsivilisatsiooniga ära saaga atmosfääri. Ta on justkui laps, kes saanud päranduseks pärilinööri, kuid selle katki rebib ning ära viskab. Sakslased, kui eesti rahva vaimsed eestkostjad, on kohustatud olema arukamad kui kasvatamatu laps ning päranduse ükshaaval kokku korjama ja säilitama. Juba hakkavad eestlased vana varanduse üle rõõmustama. Selle väärtus ärkab aegamööda ta teadvuses.”²⁸⁹ Kui võrrelda sellist sakslaste rolli interpretatsiooni eespool esinenud kultuurikandja missiooniga, siis ka siin on märgata nihet - nimelt on selles lähenemises maarahva asend muutunud, teda kujutatakse võrdsemana kauges minevikupildis ning tulevikus oleks tal võimalus teiste rahvaste kõrvale tõusta. Teisest küljest saab selle interpretatsiooniga eesti rahvas rõhutu ja märtrirolli, mis tekkinud ebaõigluse

---

²⁸⁵ Samas, Sp. 106.

²⁸⁶ Kritische Streifzüge. - Inland 11 (1862), Sp. 162.

²⁸⁷ Die estnische Sage vom Kallewi-Poeg. - Inland 6 (1861), Sp. 89.

²⁸⁸ Samas, Sp. 89.

²⁸⁹ Samas, Sp. 90.

tulemusel. Mis sorti see roll on, see on teisejärguline küsimus. Oluline on roll iseeneses, ta eelduseks on rahvuiseloom. Rolli ja iseloomu puhul pole määrav reaalsus, vaid gruppi integreeriv funktsioon ja agiteeriv jõud.²⁹⁰

“Kalevipoja” väljaandmise ning soovi, seda maarahvale kättesaadavaks teha, suhtutakse “Inlandi” veergudel samuti mitmeti. Nii leiab üks kirjutaja, et Kreutzwaldi loomingu taotletavaks sihtgrupiks on liialt primitiivne ringkond. “Meie luuletaja oleks kindlasti võimeline looma kütkestavat idüllit, isegi eepilist luuletust kaasajast, aga paganlikku saagat Kalewipojast restaureerida - selleks on ta liiga haritud.”²⁹¹ Kuna eepos oli seotud pragmaatiliste kaalutlustega, - taastada lagunenenud “rahvusluuletus” eetilise tervikuna, et uuesti elustada endas kahtleva rahva rahvustunnet - siis ta ei täitnud oma eesmärki. Maarahvas ei saanud tekstist aru uue kirjaviisi kasutamise tõttu.²⁹² Lisaks sellele oli talupojale eepose hind liialt kallis, kasutu lisand olevat ka eesti keelega paralleelselt ära toodud saksakeelne tekst. Sooviti uue “Kalevipoja” rahvaväljaande üllitamist.²⁹³

Kuuekümnendate algul toimub ÕESI senises tegevuses muutus, seltsi uued eesmärgid peavad vastama toonastele ajaarengutele. Õpetatud seltsi 25. juubelile pühendatud koosolekul esineb esimees, Tartu Ülikooli geograafia, etnograafia ja statistika professor Carl Christian Gerhard Schirren²⁹⁴ (1826-1910) kõnega, milles ta pidas ÕESI asutjaliikmete tegevust ja entusiasmi naiivseks ning rõhutades 25 aasta jooksul toimunud suuri muudatusi, luges ette otsuse: “Õpetatud Eesti Selts, veendumuses, et talle on tehtud ülesandeks peale nende mineviku saatuste uurimise, mis on tabanud eestlaste rahvust ja tema keskele loodud saksa kolooniat, aidata kaasa niipalju kui ta vahendid ja kaastegevus lubavad, vähemalt selliste kultuuritingimuste ettevalmistamisele, mis, kuigi alles kauges tulevikus, tasakaalustavad rahvuslikud ja sotsiaalsed vastuolud valitseva ja valitsetava seisuse vahel; (...) on pärast poolt- ja vastupõhjenduste kaalumist otsustanud: eesti rahval kergendada saksa keele õppimist, paremini kui siiani õnnestunud, kahe käsiraamatu [lugemik, grammatikaõpik - A. K.] koostamisega...”²⁹⁵

²⁹⁰ Lemberg, E. Nationalismus. Bd. II. Reinbek bei Hamburg 1964, S. 71-73.

²⁹¹ Die Estensage vom Kalewipoeg in ihrer neuen Gestalt. - Inland 46 (1859), Sp. 879.

²⁹² Samas, Sp. 884.

²⁹³ Die estnische Sage vom Kallewi-Poeg. - Inland 6 (1861), Sp. 90.

²⁹⁴ DBBL, S. 680-681.

²⁹⁵ ÕESI otsus 9. juunist 1862. Tsit. C. Schirreni juubelikõnest 18.01. 1863. - Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft (1863), S. 5.

Säärased avaldused, üldse Schirreni tegevus, ärritasid eesti haritlasi, kelle meelest polnud antud olukorras seltsi selline tegevus sihipärane. Uuele ajavaimule kohane tegutsemine, millest Schirren lähtus, paistab olevat kõigi abinõude kaasamine venestuse kasvavale survele vastuseismiseks Läänemere provintsidest.²⁹⁶ Samuti kohtas erinevaid suhtumisi grammatika väljaandmisse "Inlandi" lugejaskonna hulgas. "Eesti rahva sõbrad ja liikmed võtsid siira rõõmuga vastu teate, et ÕES Tartus on võtnud südameasjaks eesti rahvuse harimise soosimise saksa keele levitamise näol. Sest nad on veendunud, et niikaua kui siin maal pole eestikeelset gümnaasiumi ega kreiskooli ja niikaua kui praegu ajalooliselt pärandatud institutsioonid üldse püsivad, ei saa rääkida märkimisväärselt eestlaste haridusest nende endi keeles."²⁹⁷ See on jällegi üks tüüpilisi toonaseid mõtteavaldusi, kus maarahva tulevikku nähakse valdavalt saksakeelsena, kuna see tundus lihtsalt endastmõistetavana.²⁹⁸ Baltisaksa ajaloolane Reinhard Wittram kirjutab, et "veel 1860. aastatel ei uskunud ükski Läänemereprovintside sakslane läti ja eesti keele tulevikku, rääkimata siis balti rahvaste poliitilisest tulevikust".²⁹⁹

Põhimõtteliselt on viimati tsiteeritud "Inlandi"-autoril õigus: ilma emakeelse kõrgema hariduse ja selle järjepidavusega oli maarahval raske, kui mitte võimatu luua uusi vaimseid väärtusi saavutamaks rahvusena hüppeliselt uut kvaliteeti. Küll aga oli võimalus säilitada vanu kogemusi ning justkui konserveeritud olekus valmistada ette kõigi muude väliste mõjurite abil järgnevat väikest sammu uuele tasandile. Väidetavalt olevat Tarvastu mehed juba 1860. aasta algupoolel välja tulnud mõttega asutada kõrgem eestikeelne õppeasutus. See idee konkretiseerus 1863 palvekirja näol Liivimaa kubernerile. Samuti jõudis Aleksandrikooli projekt ÕESI arutleda, kuid selle esimees Schirren blokeeris maarahva initsiatiivi, rõhutades *status quo* säilitamist ja maarahva saksastumise mõtekust.³⁰⁰

Ajaloolased R. Wittram ja M. Haltzel väidavad, et hoolimata mõnest katsest ei toimunud plaanipärast maarahva saksastamist. Ainukese markantse germaniseerimispoolajana nimetatakse Liivimaa kindralsuperintendanti Carl

²⁹⁶ Kärssin, A. Der Konflikt Schirren - Samarin. Deutschbalten zwischen Esten und Russen vom Beginn der Russifizierung bis in die 1860er Jahre. - Nordost-Archiv 2 (1995), S. 647-648.

²⁹⁷ Die Grammatik unter den Esten. - Inland 32 (1862), Sp. 503.

²⁹⁸ Rudolf Pöldmäe oletab, et selle artikli autoriks oli siiski C. R. Jakobson. - Keel ja Kirjandus 8 (1982), lk 417.

²⁹⁹ Wittram, R. Baltische Geschichte 1180-1919. München 1954, S. 199.

³⁰⁰ Kruus, H. Eesti Aleksandrikool. Tartu 1939, lk. 13-22.

Ferdinand Maximilian Anton Walterit³⁰¹ (1801-1869).³⁰² Ilmselt on vaieldav, kuivõrd plaanipäraselt eestlasi saksastada püüti. Käesoleva väitekirja autori arvates ei saa Carl Schirreni kuuekümnendatel toimunud aktsioone pidada juhuslikeks. Ajaloolised paratamatused olid nad niivõrd, kuivõrd tugevnes baltisakslaste reaktsioon Vene keskvoimu ambitsioonide vastu, kuid selleski kontekstis jäi saksastamine ikkagi saksastamiseks.³⁰³

Selle perioodi "Inlandis" peatutakse ka läti- ja eestikeelsel ajakirjandusel. Mõõndakse, et kuigi läti trükiste arv on tõusnud, jääb neid üha enam haridust taotlevatele lätlastele ikkagi väheseks. Kirjutise autor tunnustab maarahvast selle eest, et teenijad ei raiska puhkeaega ringikolamise peale, vaid loevad kodus raamatuid ja ajalehti.³⁰⁴ "Inland" toetab maarahva ajakirjandusturu aktiveerumist ning vastandab end "Baltische Monatschriftis" esinenud etteheidetele läti ajakirjandusele. Sellist kahe baltisaksa ajakirja ajakirjanduslikku konfrontatsiooni võis märgata juba arvamuste erinevuses maarahva proletaarlase-iseloomu kohta. Iseenesest oli selline nagelemine Läänemereprovintside saksakeelsel pressimaastikul väljaannete žurnalistliku külje arengut silmas pidades igati tervitatav nähtus, kuid samas maarahva väljavaateid arvestades oli sellele kahtlemata soodsam "langeva tähe" - "Inlandi"- suhtumine. "Tõusev täht" - "Baltische Monatsschrift"- sai konkreetset selle väitluse puhul konservatiivse arvamuse tribüüniks.

"Inlandis" kirjutaja peab kummaliseks "Baltische Monatsschriftis" esinenud etteheidet läti kirjanduse liiga kiirele arengule, kui turule tuli uus lätikeelne leht. Kus kohast pärinevat üldse mõõd, mis määrab selle, kui kaugele tohib läti kirjandus üldse areneda? Viidatakse läti kirjanduse alusepanijale pastor Gotthard Friedrich Stenderile³⁰⁵ (1714-1796), kelle mõistete järgi polnud läti kirjandus mitte kiirelt arenenud, vaid igasugusest ootustest maha jäänud. Raamatutest on 2/3 vaimuliku sisuga, varem oli veelgi enam. Riias ja Miitavis ilmub lätikeelne ajaleht - mõlematel on kolm-nelituhat tellijat!³⁰⁶ "Vähesed ennasttäis täieliku seisaku või siis heal juhul läti kultuuri võimalikult aeglase aastatuhandest aastatuhandesse progressi

³⁰¹ DBBL, S. 847.

³⁰² Wittram, R. Baltische Geschichte, S. 198; Haltzel, M. Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Rußlands. Marburg/Lahn 1977, S. 26.

³⁰³ Kärssin, A. Meenutades Carl Schirrenit. - Akadeemia 11 (1996), lk. 2278-2283.

³⁰⁴ Über die Lettische Literatur. - Inland 4 (1861), Sp. 53-54.

³⁰⁵ DBBL, S. 767-768.

³⁰⁶ Die lettische Literatur. - Inland 36 (1862), Sp. 574.

poolehoidjad leiavad iga, ainult kõige tagasihoidlikumalt vabameelse lätikeelse sõnakeste ennekuulmatu ja enneaegse ning isegi vaenuliku olevat kõige vastu, mis on saksapärase.”³⁰⁷

Tüli tekitajaks oli St. Peterburgis 1862 Krišjānis Valdemārsi eestvedamisel ilmumist alustanud läti ajaleht “Pēterburgas Avīses”. Leht kostis lätlaste majandusliku, kultuurilise ja sotsiaalse emantsipatsiooni eest ning tema toimetusest kujunes läti ärkamisliikumise vaimne keskus. Balti aadlile ja vaimulikkonnale polnud meeltnööda lehe agitatsioon ning neil õnnestus mõju avaldada “Pēterburgas Avīses” allutamiseks rangematele tsensuuritingimustele. Selle tulemusel katkes 1863 lehe ilmumine neljaks kuuks ning kaks aastat hiljem sootuks.³⁰⁸ “Inland” pidas läti lehe “headele kavatsustele” vastuastumist kogu lätikeelse kirjanduse (ei tehta vahet kirjandusel ja ajakirjandusel) arengu pärssimiseks. Hoiatatakse tagajärgede eest, mida võib tuua maarahva ajavaimust tingitud arengule kunstlike tõkete seadmine. “Venemaa sammub julgelt ja jõuliselt edasi ning pakub alles vabaks saanud talupoegadele vaevu kõike seda, mida on näha kiirelt õitselepuhkenud kirjanduses. Rootsis on rahvakirjandus ja ajakirjandus valgustatud ning vaba, Soomes puhkeb rahvuslik kirjandus rootsi oma kõrval õitsele ja meie juures peab valitsema igavene uni, igavene seisak! Laske balti talupoegadel oma vanas seisundis püsida ja selle pöördumatud tagajärjed ilmevad peagi, veel valusamalt, kui igavese une sõbrad üldse mõelda oskavad.”³⁰⁹

Ka see tsitaat oma jõulisuses kinnitab Baltimaile saabunud muudatuste aega ning ühes sellega värskemal tooni “Inlandi” värvikirevuses. Kuna autor on teadmata, siis see ebatraditsiooniline lähenemine võiks viidata kirjutaja madalamast seisusest päritolule või mõnele rahvasõbrale. Huvitav on võrdlusemoment teiste naaberriikidega. Kui soomlastega paralleele ikka aeg-ajalt tõmmati ja neid eeskujuks seati (imporditi ju eeposeideegi lahe tagant), siis rootslaste näidet pole “Inlandis” varem silma hakanud. Venemaa lääneprovintside vastandamisega Soomele-Rootsile tuleb päevavalgele mitte ainult Euroopas reliktsiks muutunud seisusühiskonna miinused, vaid ka maarahvast enesest tulenevad probleemid uutes tingimustes hakkamasaamisel.

---

³⁰⁷ Samas, Sp. 575.

³⁰⁸ Krišjānis Valdemārs, S. 971.

³⁰⁹ Die lettische Literatur. - Inland 36 (1862), Sp. 577.

“Inland” peatub perioodil 1858-1863 ka maarahva iseloomuomadustel. “Mõlemad rahvad, nii soomlased kui ka eestlased, on germaani mõjule tänu võlgu oma tsivilisatsiooni eest, küll aga on see lõunapool Soome lahte võrreldamatult madalamal tasemel kui põhjapool. Seda vastuolu võiks iseloomustada asjaolu, et Soomes ollakse suhetes rootsi elemendiga uhked oma soome päritolule, samal ajal kui eestlase ja lätlased suhetes sakslastega sarnast uhkust välja ei näita.”³¹⁰ Võib-olla oli sellise avalduse ajendiks paljude talupojaseisusest inimeste vabatahtlik germaniseerumine, mõisa või linna tööle asudes raiuti tihti katki täiesti teadlikult oma juured. 1860. aasta alguse “Inlandis” kirjeldab üks sakslane läti pulma, kus mõisateenijannast pruut olevat saksa keelt rääkinud nagu oma emakeelt, samuti oli silma hakanud, et üldse paljud lätlased räägivad saksa keelt. Seda tähelepanekut kommenteeris kohalik aadlik nii, et läti keel on suremas. Sellest olevat kahju, kuid seal pole midagi parata.³¹¹

Vastandiks maarahva silma torkanud liig vähesele uhkusele ehk siis eelnevas peatükis mainitud allaheitlikusele, avaldatakse “Inlandis” avalik kiri “Pärnu Postimehe” toimetusele, kus ilmneb eestlaste kangekaelsus ja ka rumalus. Need on tihti kattuvad mõisted. Esmakordne on uuritava ajavahemiku jooksul ka seegi pretsedent - varem on kommenteeritud ja refereeritud vene- ja saksakeelset pressit, kuid eesti ajalehest pole pikemates artiklites juttu olnud.

Pärnu ajaleht on refereerinud autori “Inlandis” ilmunud artiklit eestlastest. Autor kasutab võimalust ja selgitab, miks ta on eestlaste peale pahane. See, et eestlased on rumalad, polevat etteheide. Samamoodi ei saavat pimedale ette heita, et too ei näe. Kui aga pimedale käsi antakse ning kraavist välja tahetakse aidata ning too käseb end trotslikult rahule jätta - ning astub ikka ja jälle uuesti kraavi, kas siis ei pea tema peale pahandama?³¹² Sellist näitliku allegooriat pimedast laiendavad mitmed konkreetseid näited, kus püütakse näidata võimalusi, mille ärakasutamine eestlastel edeneda laseks. Kahe mittevõrdse osapoole suhtes ei saa alati kõike taandada tugevama survele, mida nõrgem trotslikult eirab. Paljuski jäi nõrgema passiivsuse taha kasulikkus, mida oleks saanud mõistlikult ja kasutoovalt rakendada.

---

³¹⁰ Finnische Bestrebungen im Jahre 1858. - Inland 3 (1859), Sp. 33.

³¹¹ Meine Erlebnisse in Kurland. - Inland 9 (1860), Sp. 178.

³¹² Offener Briefwechsel der Redaktion mit ihren Freunden. - Inland 18 (1861), Sp. 267.

Artikli autor kritiseerib eestlaste laiskust - iseloomuomadust, mida enamal või vähemal määral oli esinenud eestlasekäsitlustes alates valgustusest. Konkreetselt mainitakse seda, et kasutamata jäetakse madalamal asuvad viljakad maad ning valitakse ülaltpoolt halvemad, kuna seal on kergem künda. Samuti seda, et puuvilju tuuakse sisse Lätist, eestlased kasvatanud puuviljapuid ja marjapõõsaid lastele. Üheks puuduseks on ka mesinduse puudumine, mis on hea sissetulekuallikas.³¹³ Sekundaarse tootmise puudumist maal saaks vast seletada ka muude prioriteetidega talumajapidamistes, esmatähtis oli piima, liha, vilja, lina tootmine.

“Inlandis” leitakse, et vaegkohti pole mõtet vabandada sellega, nagu oleks eestlastel palju teha. Pidevalt on näha, kuidas nad aastalaatadel aega surnuks löövad. Kõige hullem viga on see, et eestlased ei hooli loomadest. See ongi peamine põhjus, miks nad ei saavuta heaolu. Juba sügisel müüakse lojustele määrtud hein maha. Eestlased koormavad tohutult hobuseid, seda hoolimata teeoludest. Iialgi ei lükka nad hobuse aitamiseks koormat tagant või tõmba eest. Artikli autor kutsub “Pärnu Postimeest” üles eestlasi manitsema ja vigadest alati kirjutama.³¹⁴ Loomapiinamisest kirjutatakse “Inlandis” veelgi, paistab nagu oleks varaseim suurpahe alkoholism asendunud uue suurpahega. Kui eelmine eestlastekriitik näis uskuvat avaliku sõna õpetavasse ja kasvatavasse rolli, siis uues artiklis mõõndakse hoolimata vähestest erandidest maarahva lootusetust neis asjus: “Kes on loll, see jääb ka lolliks” (Was dumm ist, muß dumm bleiben).³¹⁵ Tarvi Talv on oma käsitluses vastandanud levinud arusaama eestlaste loomapiinamisest tõsiasjaga, et talupoegi endid löödi tühisemategi asjade pärast.³¹⁶ Seega transfereeriti “üldarusaadav suhtluskeel” mõisnike hulgast maarahva hulka ning peksuõigus levis kui loomulik nähtus.

“Inlandi” maarahvakäsitluse neljanda perioodi (1858-1863) vältel jõudis lugajateni teavet, mis oma olemuselt polnud sugugi uus, kuid jäi varem nädalakirjas käsitlevate teemade spektrist välja. Lisaks juba mainitud vihjetele maarahva rahutustele, usuliikumistele leiab sel perioodil ka infot selle kohta, et pärast pärisorjuse kaotamist ja teosuhte muutumist on maarahval jurisdiktsioonis osalemise võimalus.³¹⁷ Nädalalehe sulgemiseelne aeg võib ajakirjanduslikust aspektist tunduda

---

³¹³ Samas, Sp. 268.

³¹⁴ Samas, Sp. 268-269.

³¹⁵ Über die Dummheit der Esten. - Inland 19 (1861), S. 288-289.

³¹⁶ Talv, T. Eestlase-käsitlus, Vikerraar 11 (1992), lk. 64.

³¹⁷ Ein Wort über unser Volksschulwesen, zunächst in Kurland. - Inland 15 (1858), Sp. 243.

ebastabiilsena ning otsinguliste katsetustena tõestamaks oma eksistentsi vajalikkust, kuid eestlaste ja lätlaste teema kohatine radikaalne vaatlus toonases baltisaksa kontekstis kinnitab pigem uue ajastu saabumist kuuekümnendate algul, mis võimaldas talurahva esindajatel hakata rahvusena sekkuma kodumaal toimuvatesse arengutesse ja unustama kriitilise eneserefleksiooni.

7. INLANDI MAARAHVAKÄSITLUSE PÕHITEEMAD JA NENDE ARENG

“Inlandi” saab vaadelda reas, mille moodustavad kolm 19. sajandil ilmunud ja kõigis Läänemere provintides levinud ajakirjanduslikku väljaannet - ajaleht “Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland”, nädalakiri “Inland” ise ja kuukiri “Baltische Monatschrift”. “Inlandil” on täita huvitav “ühendaja”-roll talle eelneva ja järgneva väljaande vahel. “Inlandi” ilmumise esimesed kaks aastat langevad kokku “Provinzialblatti” viimaste ilmumisaastatega ning neli aastat enne “Inlandi” hääbumist tuli baltisaksa ajakirjandusturule “Baltische Monatsschrift”. Nimetatud kolme väljaande taustal võiks eristada ka kolme erinevat generatsiooni ehk siis isegi kolme erinevat lähenemistendentsi baltisaksa kultuuriloos Läänemere provintside problemaatikasse.

Valgustuslikust hoost kantud sügavalt kriitiline Merkeli ajakirjanduslik professionaalsus asendus Bunge akadeemilise ning väljapeetud ühiskonnavaatega, mis omakorda valmistas pinna ette uuele, liberaalsetest vaadetest mõjutatud põlvkonna poliitilisele žurnalismile. Olles oma olemuselt ja ülesehituselt erinevad väljaanded, ilmnevad eelnevaid uurimistöid³¹⁸ kasutades teatud ühisjooned, kui võrrelda “Inlandis” maarahva teema käsitlel esilekerkinud tähelepanekuid näiteks “Inlandi” ilmumisaegade eelnevate ja järgnevate aastate jooksul nii “Provinzialblattis” kui ka “Baltische Monatsschriftis” jutuks tulnud eestlaste-lätlaste küsimusega. Niiviisi loodud sild möödunud sajandi kolmekümnendatest kuni kuuekümnendate aastateni peaks selgemini välja tooma erinevad arengud baltisaksa ajakirjanduse üldnimetatud esindajate maarahvakäsitluse erinevates punktides ning samuti aitaks selgemini jälgida taustinformatsiooni andvate ajalooliste muutuste mõju nii maarahvale endale kui ka neid käsitlevatele lähenemistele.

Üldjoontes langeb see ajavahemik - iseäranis “Inlandi” ilmumisaeg - kokku eesti ajalooteaduses väga laialtkasutatud M. Hrochi rahvusliku liikumise periodiseeringu nn A-faasiga,³¹⁹ mida too nimetab patriootilise agitatsiooni perioodiks. Antud uurimistöös vaadeldud maarahva-teema võimaldab samuti teha

³¹⁸ Vaitsenberg-Schwetje, K. Ajalehe “Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland” tegevusest; Lepikult, M. Rahvusküsimus “Baltische Monatsschriftis”.

³¹⁹ Hroch, M. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Prag 1968, S. 72.

mõningaid oletusi eestlaste-lätlaste rahvuseks kujunemise protsessi kohta, ja seda peatudes nädalakirjas "Inland" kirjutanud autorite seisukohtadel.

19. sajandi algul valgustuse mõjul Läänemere provintsidest üha enam esile tulev kirjanduslik kriitika oli vastavuses sotsiaalse mõõtsüsteemi muutumisega. Ta leidis üha enam poolehoidjaid isegi aadli hulgas ning sellega seoses hakkas tasapisi kehtima uus väärtuste süsteem.³²⁰ Talupoegade vaimse taseme tõstmine muutus avaliku diskussiooni objektiks, kus paljuski võtsid sõna just need, kes ise otseselt selle küsimusega kogu puutusid - pastorid ja literaadid.³²¹

Merkeli "Provinzialblattis" olid sarnaselt "Inlandiga" maarahvast kõneledes kaheks oluliseks teemaks talurahva kooliharidus - ja kultuuriküsimused ning agraar- ehk siis majandusküsimus.³²² See on ka eeldatav, kuna baltisakslased omasid tollal suhet eestlastesse ja lätlastesse just neis valdkondades, muus kontekstis ei saanud maarahvast rääkida. Samas tuleb muidugi mõõnda, et nii haridus kui ka majandus on siin küllalt laiad mõisted, neid ei saa maarahvakäsitluse puhul täpselt determineerida ning nad hõlmavad endas ka palju muid faktoreid.

"Provinzialblattis" kaastöölise hulgas on eristatav, et maarahva haridusküsimustes võtsid sõna eelkõige maapastorid ning agraarküsimustes kirjutasid mõisnikud. Haridus- ja kultuuriteemade alla mahtus õpetajate seminari vajalikkusest ja õpetamismetoodikast kirjutamine, samuti maarahva saksastamist puudutav küsimus. Agraarteemal kirjutajad vaidlesid rendilepingute ja 1816-1819 reformide teemal.³²³

Vaadeldes "Inlandi" maarahvakäsitluse raames erinevate teemade käsitlusi, eristuvad välja mitmed nn arenguread, mis on astmelise ülesehitusega. Nii liigub konkreetne teema "Inlandi" 28 ilmunisaasta jooksul ühelt astmelt teisele, omandades igas järgnevas faasis oma sisus midagi keerukamat, kvalitatiivselt uut. Ühelt poolt on selliste astmeliste arengute põhjuseks "Inlandile" ja ta autoritele mõju avaldanud Euroopas ja Läänemere provintsidest aset leidnud sotsiaal-kultuurilised ühiskondlikud nähtused, mis sõltusid ajaloo üldisest arengust, teiselt poolt aga võiks see iseloomustada ka mõnede ainete arengulugu baltisaksa maailmapildis, mida mõjutas

³²⁰ Wittram, R. Das Nationale, S. 150.

³²¹ Heeg, J. Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft. Zur politischen Publizistik der napoleonischen Zeit in den Ostseeprovinzen Rußlands. Frankfurt am Main 1996, S. 177.

³²² Vaitsenberg-Schwetje, K. Provinzialblatt. lk 85-86.

³²³ Samas, lk 86.

maarahva samasuseteadvuse genees - mille alustugedeks olid keel, oma mütoloogia ning vaimulaad - hoopis uue suhtumise tasandile. Sel tasandil ei tundunudki enam nii võõrastavana mõte, et eestlased-lätlased pole pelgalt madlalaim ühiskonnakiht, vaid midagi enamat.

Haridustemaatika "Inlandi" veergudel on üheks selliseks reaks. Selle algpunktina saab vaadata piiratud hariduse nõuet talupoegadele, mis oli seotud talupoja seisusliku staatusega. Kuna talupoja funktsiooni prioriteedid olid mujal kui haridusel, siis sellel astmel ei tekkinud vajadustki arutleda maarahva tulevikuväljavaadete üle laiemas plaanis. Selliseid piiranguid toetas ka alalhoidlik järjepidevusele manitsev mõttelaad, mis toetas varem kinnitunud ühiskondlikke rolle inertsist, seejuures isegi majanduslikku kasulikkust tajumata. Taluperemeheks saamine ja külakoolis käidud talvede hulk polnud koherentne.

Järgmiseks astmeks haridusküsimuste valdkonnas sai nõue reguleerida koolikorraldust ja laiendada rahvakoolis õpetatavate ainete spektrit. Samuti hakkas olulist osa mängima emakeelne lugemisvara, mis ei pruukinud olla sakraalse sisuga õpetav-hoolitsev ja "õiget" teed näitav hingekosutus. Juurde tuleb teatud praktiline aspekt, seda just üleriikliku kasulikkuse konteksti silmas pidades, kus maarahvast vaadeldi olulise riikluse aluskomponendina. Hariduse sidumine teatud globaliseerumisega muutis ka aadli ja talupoja traditsioonilist suhet, kuna moderniseeruvus riigis hakati seisuslikkusse taunivalt suhtuma. Läänemere provintsidest see nii tuntav polnud, kuid "Inlandi" on uuest vaimust kantud artiklid jõudnud küll.

Aste edasi maarahva haridustemaatika arengureas on Krišjānis Valdemārsi nõue maarahvale omakeelse erialahariduse (mereharidus) andmiseks. Kuigi see plaan lähtus riigi kameralistlikest huvidest, oleks ta haaranud võrratult rohkem eestlasi-lätlast, kui olid need üksikud ülikoolihariduse saanud maarahva esindajad. Kätte oli jõudnud olukord, kus talurahvas soovis kasutada rohkem, kui seda võimaldasid ettenähtud hariduslikud vahendid. Liikumaks kõrgemale astmele, mis võimaldanuks kogu haridusprotsessi vertikaalset arengut täiesti uue sisu suunas, tuli maarahval teha omapoolne samm, mis oli ühtlasi ta küpsuse tunnistuseks. Selle seisundi illustreerimiseks sobib hästi idee luua eestikeelne kõrgem õppeastus - Aleksandrikool.

Teiseks "Inlandis" selgelt esile tulevaks arengureaks on majandus-ja agraarprobleemistiku taustal jälgitav maa omandivormi küsimus ja sellega kaasnev arutelu. Siin on esimeseks astmeks ning järgnevale vundamendiks pärisorjuse kaotamine 19. sajandi algul Läänemere provintssides. Kuigi talupoja majanduslik olukord selle akti järel ei pruukinud muutuda paremaks või isegi halvenes, oli tegu uue õigusliku suhtega, mis mõjutas kahtlemata maarahva eneseteadvust.

Peatudes "Inlandis" talupoegade ning mõisnike vahelisel rendisuhtel, kaasneb sellega paratamatult kogu majanduslik kontekst. Halvad renditingimused ei motiveerinud talupoega efektiivselt maad harima ning maaviljeluses uuendusi rakendama. Viimane oli tingitud ka ülalmainitud kohati kangekaelsest jäikusest. Maarahvale soovitatakse "Inlandis" "loomuliku" teorendi säilitamist, kuna ta ei orienteeruvat ilma eestkosteta uuenenud turutingimustes ning ka näiteks kriisiaegadel säilib töö kui väärtushinnang. See oli vanameelsete mõisnike lähenemine neile soovitud omandisuhtele talupojaga.

Järgmiseks astmeks selles arengureas oli segarendi (teo- ja raharent koos) väljapakkumine, mis oleks üleminekuvormina aidanud asuda hiljem ainult rahalistesse suhetesse. Raharendi pooldajad rõhutasid nimelt talupoegade materiaalsel stabiilsust, mis kaasneb selle omandivormiga ning suurmat motiveeritust. Raharent valmistas ette pinna ka psühholoogilises mõttes, et asuda omandisuhetes samm edasi.

Diskussioon omandivormi ümber "Inlandis" päädis eraomandi nõudega maarahvale. See uuenemishoogsus riigis majanduslikult täiesti põhjendatud arusaam tundus Läänemere provintssides ilmselt liiga radikaalsena. Riigi huvid ei langenud kokku konservatiivse aadli huvidega. Vaene talupoeg tarbis vähe ja oli mõisaga tihedalt seotuna rahvamajanduslikult ebatulus. Eraomandi nõue ning võimalus saada ja olla maa pärisomanik tõi kaasa mentaliteedimuutuse, mis omakorda juhatas sisse rahvusliku teadvuse tõusu. Kuigi talude massiline päriksostmine ei langenud "Inlandi"-aega, oli see protsess aeglaselt käivitunud juba nädalakirja ilmumise jooksul.

Kolmanda arengureana võiks "Inlandi" kirjutistest esile tuua järk-järgulise arusaama tekkimise, et maarahvas on võimeline ise oma elutegevust koordineerima ning on saanud teadlikuks oma rahvuslikust omapäras. See arengurida on seotud kahe eelnimetatuga, kuna nii hea haridus ja eraomand kuulusid oluliste komponentidena

rahvusliku iseteadvuse tekkimise juurde. Andrejs Plakans rõhutab siinkohal ka veel teisigi, alates talupoegade vabastamisest maarahva eneseteadvust toetavaid aspekte. Nii vallakohtus ja vallavalitsuses olid *vabad* talupojad esindatud oma häälega. Samuti tekkis dokumentidele ja lepingutele oma nime alla kirjutades enese identifikatsiooni võimalus.³²⁴

Üheks tasandiks oli “Inlandi” maarahvakäsitluse puhul arusaam eestlastest-lätlastest kui rassirahvastest, mis olid “korrigeerimatud” ja seega ajalooliselt mittevajalikud, kuna nad ei suutnud kokkupuutes kultuurrahvaga midagi kasulikku õppida. Maarahvast vaadeldi rahvana kui paratamatult kaduvat nähtust, tema võimaluseks oli assimileeruda saklastega.

Sellele suhteliselt äärmuslikule visioonile vastandus tunduvalt leebem, valgustuslike mõjutustega seisukoht. Selles kasutatakse maarahvast rääkides “tukkumise” motiivi või selle “lapseealiseks” pidamist. Siinses kontekstis on nii tukkumine kui lapseealisus peaaegu et kattuvad mõisted. Mõlemal juhul on vaja kõrvalist mõjutajat, et maarahvas väljuks sellest seisundist. Tukcumise mõiste laieneb “Inlandis” Valdemārsi tekstis ka kogu Balti provintsidele, iseloomustamaks üldse Läänemere ääres valitsenud õhkkonda ja kapseldumist. Siin saaks paralleele tõmmata juliuseckardtliku “Stillebeniga”³²⁵, kui too kirjeldas provintsidest valitsevat ajatut rahulikkust.

Rahvast sai äratada korraliku kooliharidusega, alles siis sai tollel tekkida huvi enda tuleviku vastu. Samuti oli haridus stiimuliks edasi püüelda uuele tasandile. Olles uuel arenguastemel - majanduslikult kindlal alusel ja laiema silmaringiga - said eestlased-lätlased hakata omandama Euroopa kultuuri väärtusi ning üha enam teadlikumaks oma rahvuse omapärast.

“Inlandis” eristatakse mõnedes kirjutistes eestlaste rahvusteadvust ja rahvuslikku iseloomu. Ajaloo vältel oli eestlane kaotanud oma rahvusteadvuse, tal polnud oma eliiti. See oli allutatud võõrale kultuurile ning polnud suuteline taastootma kultuurilisi väärtusi, mis oleks alal hoidnud rahvusteadvust. Eestlastel oli küll säilinud rahvuslik iseloom oma tavade ja folkloori näol, kuid sellest ei piisanud, et maarahvast rahvusena ärkvele raputada. Talle hakati konstrueerima müütilist

³²⁴ Plakans, A. The Latvians. Stanford 1995, pp 81-82.

³²⁵ Eckardt, J. Die baltischen Provinzen Rußlands. Politische und culturgeschichtliche Aufsätze. Leipzig 1868, S. 420-444.

kangelaslugu, mille eesmärgiks oli rahvustunde teadvustamine. See oleks üheks astmeks rahvustunde tekkimise arengureas.

Kõrgeim aste selles reas, millest "Inlandi" ilmumise lõpuperioodil juttu tuleb, avaldub Juhan Leinbergi sektantlusest kirjutades. Pärisorjusest vabastatud maarahvas, kes algul polnud oma vabadusest veel tõeliselt teadlikuks saanud, on 19. sajandi keskpaiku hakanud ilmutama isepäisuse tundemärke. Ta pole enam kuulekas, mässab, rändab maalt välja, katkestab sidemed valitseva kirikuga. Selles oma suuna ajamises on poliitilise ja sotsiaalse iseteadvuse alge. Seda võimendab veel rõhk emakeelsele haridusele, mis pidi tagama rahvusena uue kvaliteedi. Lisaks tekkis innukalt loetav emakeelne ajakirjandus ja rahvakirjandus, kus pöörduti maarahva kui kindla sihtgrupi poole.

Lisaks neile kolmele arengureale torkab "Inlandis" silma väljastpoolt provintse pärit autorite osa maarahvast ja neid puudutavatest teemadest kirjutajate hulgas. Seda eelkõige ilmselt sellepärast, et need autorid - peatudes suhteliselt lühidalt provintsis või siis reisil olles - nägid kohalikke olusid läbi teise prisma. Muutusi täis Euroopast tulnutenä, omasid nad ühiskondlikku süsteemi teist suhtumist. Tegu oli selle põlvkonnaga, kes oli paratamatult osa saanud Napoleoni tõusust ja langusest ja selle mõjudest hilisemale Euroopa ühiskondlikule ülesehitusele. Sealt ka kriitika kohalike olude ning provintside seisusliku ülesehituse pihta.

Ka kohalikud nn literaadid olid õppinud Saksamaal või oli tegu riigisakslastega, kes otsisid Balti mere ääres paremaid elatumisvõimalusi, kuid juba nende haridusliku taustaga kaasnev obligatoorselt eeldatav kriitiline suhtumine ei pääsenud "Inlandi" veergudel niivõrd maksvusele. Ilmselt võib möönda, et siinsete literaatide põlvkond, kes tegutses 19. sajandi teise kolmandiku jooksul, oli end sobitunud mugavalt kohalikku süsteemi ja polnudki huvitatud tõsisemat liiki avaldustest. Veelahe kohalike ja "külaliste" vahel ilmneb kriitika radikaalsuse astmes.

Tõenäoliselt polegi nii oluline see asjaolu, kas väljastpoolt Läänemere provintse pärit kirjutajad kirjeldasid adekvaatselt maarahva eluolu või kaldusid kirjanduslikesse liialdustesse. Talupoegade olme ja suhted mõisaga olid piirkonniti erinevad ning reisikirjanikud peatusid kohtadel liiga põgusalt selleks, et omandada kogu informatsiooni valitsevast olukorrast. Kuid see pilt, mis saadi esmamuljena, oli piisavalt kriitiline ja baltisakslaste liigset heaolu ning vanameelset suhet maarahvasse

tauniv. "Inlandis" esinevad baltisakslaste eneseõigustuspüüded, millega tõrjuti kriitikat, toovad välja teatud kõhkluse - rõhumine järjepidavusele, vanadele õigustele, ülemale kultuurile, ei kattunud enam Euroopas kasutatava retoorika mõistetega. Lõhe kohalike konservatiivse ja liberaalse partei vahel ning konsensuse saavutamatus mõjutas paratamatult ka maarahva olukorda, millest tegid oma järeldused kriitikud.

Siinkohal võiks veel kohalik-võõras suhte näitlikustamiseks peatuda "Inlandi" esimeses ilmumispooles nädalakirja veergudele pääsenud kahel diskussioonil, millelaadseid enam hiljem kahjuks lehes polnud. Mõlemad kriitikud - nii J. G. Kohl kui ka E. Meyer - polnud Läänemere provintsidest läbisõidul, vaid olid koha peal viibinud aastaid ja tundsid ilmselt valitsevaid olusid suhteliselt hästi. Olles piisavalt erinevad inimesed oma maailmavaatelt, kattusid ometigi mõningad punktid nende "Inlandi"-kirjutistes, milles kritiseeriti baltisaksa ühiskonnasuhteid. Konteksti, milles Meyer halvustas konservatiivset kirikut ja Kohl mõisnikke, kuulus ühe osana ka maarahvas.

Kumbki mees heidab omal viisil ning erineval motiivil probleemist kirjutades valitsevale kihile ette, et see pole maarahva "silmi avanud". Meyer kritiseerib seda, et eestlased ei tea Bayle'st, Lessingist ja Lutherist seda, mida vaja ning Kohl omakorda seda, et sakslaste hirmuvalitsus on pärssinud "tukkuva" talurahva talentide esilekerkimist.

"Inlandi" ilmumisaeg langes ajavahemikku, mil estofiilide huvi maarahva vastu ning nende äratustegevus muutus rahvuslikuks ärkamisajaks. Nimetatud ajavahemikus - seda arvamust esindatakse valdavalt ka nädalakirja kolme esimese perioodi jooksul - ei juletud maarahva tulevikust midagi erilist loota ja pilgud pöörati mineviku poole. Jaan Unduski sõnul ei uskunud Faehlmann ja tolelaegne Kreutzwald veel oma rahva *uuestisündi*, hakates poeetiliselt rekonstrueerima minevikku, rajati hoopiski valmis tulevik - tekkis tekst, millele "rajati tõusva rahva ideoloogia".³²⁶

Undusk on oma artiklis ära toonud nn rahvuslikust eelärkamisajast, ajavahemikust 1828-1857 kuus tekstinäidet neljalt kirjamehelt, kus saksa kultuurifilosoofias esinev sünekdoohi (osa terviku asemel) printsiip oli haaratud estofiilsesse ülesehitustöösse.³²⁷ Kunagise terviku uurimine järgijäänud tükkide abil,

---

³²⁶ Undusk, J. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdoohi printsiip. - Keel ja kirjandus 11 (1995), lk 747.

³²⁷ Samas, lk 746-748.

et mõista ja ka taastada kunagist terviklikku kunstiteost, on ka "Inlandis" kasutatav mõttetüüp maarahva kultuuriga tegelemisel. Fragmentideks, millega püütakse nädalakirjas "Inland" mineviku rekonstrueerida on nii "ahervare" kui ka "laevavrak". "Inlandis" jätkub selle motiivi kasutamine veel isegi 1861. aastal - seda küll arikilis, kus kirjutatakse "Kalevipojast" -, kui räägitakse pärilinöörist, millelt on pudenenud pärlid laiali ning mis tuleb hoolikalt kokku korjata.

Ülaltoodut silmas pidades oleks võimalik luua aluskonstruktsioon, millel rajanedes proovida rahvusteoreetiku Anthony D. Smithi teeside sobivust eesti ja läti rahvusliku teadvuse ja liikumise geneesile ning vaadelda just "Inlandi" näite põhjal siinse rahvusluse võimalikku eellugu põhinedes mitte ainult eesti ajalookirjutuses tihti kasutatud modernisti Ernst Gellneri rahvusluse mudelil. (Õigemini kasutatakse eesti ajalookirjutuses modernistliku ja etnitsistliku rahvusluskäsitluse segavormi, kuid Smithi ei mainita.) Samuti annab "Inlandis" käsitletu kinnitust Toivo U. Rauna ja Andrejs Plakansi täiendustele M. Hrochi rahvusliku liikumise mudeli A-faasis.³²⁸ Ka Raun ja Plakans on oma artiklis toetunud A. Smithile.

Raun ja Plakans leiavad, et sotsiaalmajanduslik faktor, mida Hroch marksistina rõhutas, moodustab ainult osa rahvusliku liikumise tekkeloos. Hrochi järgi aitasid pärisorjusest vabastamine (1816-1819), agraarreform (1849-1860), rahamajanduse tulek 19. sajandi keskpaiku paigaldada rahvusliku liikumise vundamendi.³²⁹ Ka "Inlandi" maarahva käsitluses tuleb ühe teemakompleksina selgelt esile agraarprobleemistik ning sellega seonduv omandiküsimus ning majanduslik rahulolu, mida eespool kirjeldati teise astmeliselt muutuva arengureana.

Majandusfaktorile lisavad Raun ja Plakans sama olulised kultuurilised ning intellektuaalsed faktorid. Nende hulgas eristavad ameerika ajaloolased nii sisemisi arenguid kui ka välismõju. Esile tõstetakse silmapaistvat haridussüsteemi ning kvalitatiivset paranemist eestlaste hulgas 1840. aastatel. Samuti mainitakse baltisaksa ja eesti natsionalismi vastastikust mõju, mis kuuekümnendatel aastatel stimuleeris eesti rahvuslikku liikumist. Lisaks sellele on oluline Soome mõju väljastpoolt, mis muutis eesti teadlikkust.³³⁰ "Inlandi" vastavast teemaringist esilekerkinud esimese arnegurea puhul on juttu haridustaseme erinevatest astmetest ja muutustest selles

---

³²⁸ Raun, T., Plakans, A. An Assessment of Miroslav Hroch's Model. - Journal of Baltic Studies, Vol. XXI, No. 2 (1990), pp 131-144.

³²⁹ Samas, p 132.

valdkonnas. Ka Soome mõjust on nädalakirjas juttu tehtud, seda valdavalt eeposest või kirjaviisist kõneledes. Samuti on "Inlandis" toodud 1862 rahvakirjanduse arengu positiivse näitena Soomet ja Rootsit.

Baltisaksa ja eesti natsionalismi vastasmõju peaks tegelikult laiendama Läänemere provintside iseärasusena valitseva kolmnurksituatsiooni mõjule, kus tuli juurde ka vene rahvosluse osa. Möödunud sajandi keskpaiku tegutsesid sakslased paljuki vene riigi surve all olles. F. Golczewski laiendab siingi Hrochi arusaama rahvusliku teadvuse väljakujunemisest ning toob sotsiaal-majandusliku valdkonna näitena kolmikuhte kohta talupoegade usuvahetuse, mille eest nad said venelastelt maad.³³¹ Ka Raun ja Plakans rõhutavad religiooni olulisust tekkivale rahvuslikule teadvusele Eesti talupoegade hulgas. Näitena tuuakse asjaolu, et nii konversatsiooni kui ka rahvuslik liikumise keskused olid Põhja-Liivimaal. Religioosne pluralism võis talupoegi julgustada enda teadlikule määramisele.³³² Vaadeldes religiooni kultuurilis-intellektuaalsete faktorite osana ning selle tähtsust maarahvale, tuleb tõdeda, et "Inlandi" veergudele on religioon selles kontekstis pääsenud piiratud kujul - nimelt prohvet Maltsvetist kirjutades. Nädalakirjas on käsitlemata jäänud nii konversatsiooniliikumine ja vennastekogudustega seonduv, millel ilmselt tsensuurilised põhjused.

Sotsiaal-majanduslike ja kultuurilis-intellektuaalsete faktorite kogumiku ühenduse on Rauna ja Plakansi arvates leidnud Smith oma käsitluses, kus oma (maarahva) intelligentsi esilekerkimist vaadeldakse kui majanduslike muutuste arengu refleksiooni. See tegi võimalikuks hariduse edu ning töid kaasa uue sotsiaalse ühiskonnakihi esiletõusu, mis tegeles antud etnilise grupi kultuurilise unikaalsusega. Siinkohal ei tohi unustada ka kogu Vene riigi poliitilist konteksti. Näiteks on Rauna ja Plakansi arvates võimalik, et enne 19. sajandi viiekümnendate teist poolt oli eesti rahvuslik liikumine allasurutud seisundis, selle esiletulekut pärssis Nikolai I range poliitika.³³³

---

³³⁰ Samas, p 132.

³³¹ Golczewski, F. Nationalismus im Baltikum. Überlegungen zur Theorie und historischen Realität. - Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Hrsg. v. O. Pelc und G. Pickhan. Lüneburg 1996, S. 410.

³³² Raun, T., Plakans, A. An Assessment. p 137.

³³³ Samas, p 132.

“Inlandi” kolmandas arengureas vaadeldakse esimese ja teise rea koosmõjul samasuseteadlikkuse teket ning sellest järk-järgult esiletükkivaid rahvustunde algeid. “Inland” oli vaheetapp, sild, mis ühendas Merkeli traditsioonilisest baltisaksa ajalookontseptsioonist erinevat suhtumist maarahva võimalustesse uute, maarahva enda seast esile kerkinud juhtide - eelkõige Jakobsoni - ajaloonägemuse ning talurahva tulevikupotentsiaaliga. “Inlandis” puudus see paatos, ses mõttes oli ta akadeemilisem ning ka erapooletum oma erinevate arvamustega, kriisiaegadel aga kirjutati hoopis teistel teemadel. Küll aga teadvustus “Inlandi” abiga Läänemere provintside elanikele “ärkava eestluse olulisim kirjanduslik eeldus”³³⁴ - Kreutzwaldi eepos “Kalevipoeg”. Samas kahtlesid toleaeagsed nii baltisaksa ja eesti päritolu estofiilid eestlaste võimes areneda moodsaks rahvuseks. Lisaks polnud hetkel eepos sellisena otseselt üleakantav rahvuse loomisesse.”Eepose teksti esteetiline iseseisvus oli siiski liiga suur, et teenida tõusvat eestlust ideoloogilise manifestina.”³³⁵

Eestlastele on kahtlemata huvipakkuv rahvuslusuurimise kahe suurkuju Ernst Gellneri ja Anthony D. Smithi vahel 1995. aastal toimunud niinimetatud Warwick’i debatt, kus arutledes rahvuste modernsuse küsimuste ümber vaatles kumbki teadlane oma seisukohalt ka eestlaste näidet. Selles väitekirjas ei laskuta rahvusluse ning rahvuste eri lähenemiste analüüsile rohkem, kui seda vajab eestlaste näide etnitsist Smithi ja modernist Gellneri vaidluses.³³⁶ “Inlandi” maarahvakäsitluses esilekerkivad punktid, kasvõi kahe nn arengurea koosmõju ja sümbioos kolmandas arengureas, panevad magistritöö autorit pigem kalduma Smithi ideede poole, mis vastanduvad arusaamale rahvuslusest kui poliitilisest liikumisest ning rahvuste kunstliku päritolu teesile.

Smithi arvates kaasnevad modernistide rahvuslusteooriatega mõningad probleemid. Esiteks on nad liiga üldistavad ning ei arvesta mõningate juhtumite spetsiifilisust. Teiseks on nende materialism tihti eksitav, rahvuslust võib ilmnedagi igat liiki sotsiaal-majanduslikus miljöös, nii pre-industriaalsetes kui ka industriaalsetes tingimustes. Kolmanda ja kõige olulisema probleemina näeb Smith modernistide ideed, et rahvused ja rahvuslus on moderniseerimise produkt. See ei arvesta etnilise

---

³³⁴ Undusk, J. Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. Merkel-Jakobson-Hurt. - Keel ja Kirjandus 11 (1997), lk 730.

³³⁵ Samas, lk 730.

³³⁶ Ülevaatlilikult on rahvuslusest ning erinevatest lähenemistest sellele kirjutanud Tanel Mätlik ajakirjas Akadeemia 10 (1996), lk 2030-2041.

pärandi ning kultuurilise külluse säilivust.³³⁷ Smithi meelest on modernistide kontseptsioonis ainult pool tõde.

Gellneri arvates võib olla veendumus, et rahvused ja rahvuslus on modernsed, ainult pool tõde, sest sellest on küllalt, kuna see teine pool on ülearune. Ta leiab, et modernismi väga selgeks näiteks on eestlased. “19. sajandi alguses polnud neil isegi nime enda jaoks. Neid vaadati lihtsalt kui inimesi, kes elasid maal, olles vaenulikud saksa ja rootsi kodanike ja aristokraatide ning vene administratsiooni vastu. Neil polnud etnonüümi. Nad olid ilma mingisuguse etnilise eneseteadvuseta kategooria.” Sellest ajast peale on eestlased edukalt loonud moderniseerimisprotsessi abil elava (vibrant) kultuuri.³³⁸ Gellner on arvamisel, et eestlased löid 19. sajandi kestel rahvuse *ex nihilo*.³³⁹

Viimase Gellneri mõtteavaldusega pole Smith nõus. Rahvuslased nägid end kui äratajaid. “... rahvuse keha üksnes suikus, kuid see polnud eluta.” Rahvuslastel polnud jumalikku jõudu luua *ex nihilo*.³⁴⁰ Rahvuste formeerumine toimus etnistsistide arusaamade järgi pikema aja jooksul kui alates XVI-XVII sajandil toimunud pöördest, nad rõhusid “etnose” järjepidevusele ajaloo.³⁴¹ Väide, et rahvuslust pole võimalik luua ei millestki, vaid selleks on vaja alust, ehk siis “suikuvat keha”, on sarnane “Inlandis” esinenud käsitlustele maarahvast, kus kasutati ka tukkuva rahva või lapseas rahva motiivi. Kui etnistsistid näitasid väitega etnilise identiteedi kestmist läbi ajaloo ilma poliitilise riikluseta, siis “Inlandi” autorite puhul oli ilmselt valdav herderlik tsükliline arengukontseptsioon. Kuid igatahes on mõlemas lähenemises olemas see arusaam, et miski pole tekkinud eimillestki.

Gellneri jaoks on rahvuse genealoogia paigutatud modernsuse nõudesse ning mitte eelmodernsesse minevikku. Ta väidab, et rahvustel pole muud - esivanemaid ega sugupuud - peale moodsa ühiskonna vajaduste. “Kõrgkultuur” on ainuke moodsa, mobiilse ja industriaalse ühiskonna ühendaja. Alates 17. sajandist on maailma pöördumatult muundanud majanduslike ja teaduslike muutuste hulk. Traditsionaalne agro-literaarsed ühiskonnad asendusid kasvuleorienteeritud, mobiilsete

---

³³⁷ Anthony D. Smith's opening statement. *Nation and Nationalism* 2 (1996), p 361.

³³⁸ Ernest Gellner's reply. “Do nations have navels?” - *Nation and Nationalism* 2 (1996), pp 367-368.

³³⁹ Samas, p 369.

³⁴⁰ Smith, A. D. *Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner's theory of nationalism*. - *Nation and Nationalism* 2 (1996), p. 374.

³⁴¹ Mätlik, T. *Rahvuslusest ning rahvusidentiteedist*. - *Akadeemia* 10 (1996), lk 2036.

industriaalühiskondadega. Gellner siiski möönab, et rahvuslus kasutab minevikku, kuid selektiivselt.³⁴²

Just viimases näeb Smith modernistide teooria ambivalentsi. Ta analüüsib seda kolmest vaatepunktist lähtudes: esiteks rahvuste põlvnemisest, teiseks kultuurilisest järjepidevusest ning muutustest ja kolmandaks kollektiivse mälu rollist lähtudes.

1) Gellner ütles, et rahvastel pole esivanemaid (ja kui oleks, siis poleks see relevantne), sest rahvused algavad koos industriaalühiskonnaga. Smithi meelest siiski osa rahvaid usub, et neil on ühised esivanemad (collective parents) ja need on olulised valitseva situatsiooni jaoks, need legitimeerivad uut tüüpi ühiskonda. Seda veendumust põhjendatakse faktidega, et hoolimata läbielatud muutustest jätkavad rahvused mineviku ühiskondadega selliste iseloomulike omaduste jagamist nagu oma nimi, territoorium, keel, müüdid, traditsioonid, mälestused kuldsetest aegadest. Ühe sõnaga moodustab see kõik ajaloolise kultuuri.³⁴³

Siinkohal tõstab Smith esile eeposte rolli rahvuste loomise protsessis, mis näitab, et siiski pöörduti mineviku poole. Mõlemad eeposed [“Kalevala” ja “Kalevipoeg”, A. K.] tähistavad soomlaste ja eestlaste pärimist raua-aegsest kultuur-ühiskonnast ning annavad rahvastele nende eellaste ja heroilise etnilise mineviku kaudu väarikustunde. Sel viisil kinnitavad nad rahvusliku genealoogia võimu. Rahvuslastel õnnestus leida, ehkki tihti liialdatult, ajaloolisi ühendusi ning nii käivitada mehanism, mis kindlustas ühenduse või isegi järjepidevuse moodsa rahvuse ja ühe või mitme mineviku vahel.³⁴⁴

2) Gellneri jaoks juhatab modernism sisse radikaalse kultuurilise murrangu. Lihtsates ja traditsioonilistes ühiskondades organiseerib sugulus sotsiaalset elu ning müüdid, traditsioonid, sümbolid rõhutavad ja väljendavad seda sugulusstruktuuri. Modernsel ühiskonnal puudub sarnane struktuur, välja arvatud bürokraatia võimalus. Kõrgkultuuri (high culture) kontseptsioon saab Gellneri rahvuslusteooria võtmesõnaks. Kõrgkultuur on tark ja haritud massikultuur, ta on juhitud ning hästi kultiveeritud “aia”-kultuur. Madal kultuur (low culture) on vastupidiselt metsik, spontaanne, suunamatu. See on tekkinud ühiskonnas, kus enamus rahvastikust on toidu tootjatena rakendatud eliidi teenistusse, kes on täielikult sotsiaalselt ja

---

³⁴² Smith, A. D. *Memory and modernity*, pp. 374-375.

³⁴³ Samas, p. 376.

³⁴⁴ Samas, p. 378.

kultuuriliselt ära lõigatud talupoegade massist. Sellises ühiskonnas pole vajadust ega kohta ei rahvustele ja rahvuslusele. Paljud vanad madalad kultuurid on kadunud, neid asendavad uued kõrgkultuurid või rahvused.³⁴⁵

Smith leiab, et osa madalaid kultuure pole katkenud, vaid saanud kõrgkultuurideks. Siia kategooriasse kuuluvad näiteks soomlased ja eestlased. "Kuidas saab madalast kultuurist kõrgkultuur? [...] Miks said need "ruritaanlased" teadlikuks oma lokaalsest rahvakultuurist ja proovisid muuta selle, mis oli madal kultuur, kõrgeks rahvusena olemiseks?"³⁴⁶

Ehk siis, kas oli tõesti tegemist madala kultuuriga? Smith tõstab eestlaste puhul esile (põhinedes küll T. U. Raunale³⁴⁷) eestikeelseid religioosseid tekste reformatsiooniajast, Tartu Ülikooli rajamist ja Forseliuse kooli 17. sajandist, eesti kirjakultuuri aluse esilekerkimist poolteistsada aastat enne romantistlikku liikumist Balti riikides 19. sajandi keskpaiku. See näitab, et muutumine kõrgkultuuriks oli rohkem astmeline ning pikemalt väljajoonistunud, kui modernistid seda oletavad.³⁴⁸

Smith möönab küll seda, et eestlaste keel ja kultuur tuli moderniseerida - lihtsustada, standardiseerida, sekulariseerida - , kuid seda kultuuri ei asendatud, vaid adapteeriti, avardati, hajutati. Smithi arvates pole enamus modernseid keeli ja kultuure leiutatud, vaid nad on ühendatud ning tihti järjepidevuses vanade kultuuridega, mida siis rahvuslased adapteerivad ja standardiseerivad.³⁴⁹

3) Kolmanda modernistliku ambivalentse punkti juures toob Smith välja kollektiivse mälu rolli rahvuste kujunemise juures. Ta näeb siin modernistliku käsitluse puhul kahte probleemi. Esiteks on modernistide "rahvus" ilma jäetud identsusest. See on võrdsustatud modernse kõrgkultuuriga või on siis seotud riigiga. Praegu on rahvustel tõesti objektiivsed atribuudid nagu nimi, piiritletud territoorium, ühine majandus. Kuid samaväärselt olulised on ka palju subjektiivsemad omadused nagu teistest eraldav müütide ja mälestuste kapital, samuti üldise massikultuuri elemendid.³⁵⁰

---

³⁴⁵ Samas, pp. 378-380.

³⁴⁶ Samas, p. 380.

³⁴⁷ Raun, T., U. Estonia and the Estonians. Stanford 1987.

³⁴⁸ Smith, A., D. Memory and modernity. - Nation and Nationalism 2 (1996), p. 380.

³⁴⁹ Samas, pp. 380-381.

³⁵⁰ Samas, p. 382

Teiseks usaldavad Smithi arvates modernistid strukturealseid seletusi. Enamuse moderniste jaoks on rahvuste ja rahvuseluse päritolu, tõus ja eksisteerimine kapitalismi, industrialismi, militarismi, klassikonfliktide või nende kombinatsioonide tagajärg. Ideedest on mööndud ka sekularismi, valgustuse ja mõnikord romantismi mõjusid rahvuseluse algupäralt. Neist ainult romantism arvestab kollektiivse mälu osa. Smith leiab, et esivanemate maa on kollektiivse kogemuse jagatud mälestustes kohaks, kus toimusid rahvusi vorminud olulised sündmused; kohaks, kus tegutsesid kangelased, pühakud ning kuhu on maetud esivanemad. "Võiks peaaegu öelda: pole mälu, pole identiteeti; pole identiteeti, pole rahvast." Seega on kollektiivsed mälestused rahvuse loomise ja reprodutseerimise vajalikud komponendid.³⁵¹ Smithi järeltuleks on: *nihil ex nihilo*.

Kollektiivse mälu sarnaseid jooni on ka nädalal kirjal "Inland", mida suunas Bunge poolt paika pandud ajalookeskne programm. "Inland". Antud väitekirjas pole pikemalt peatunud maarahvast puudutaval etnograafilisel temaatikal (välja arvatud "Kalevipoeg"), mis valgustas rahvaluulet, keelt, uskumusi ning kombeid, kuid mis sobiks näidatena Smithi etnitsistlikku rahvuskäsitlusele. Samuti peab mainima üldse 19. sajandi herderlikke suundumusi Läänemere provintides, mil folkloori uurimine muutus estofiilsest filoloogilisest huvist ärkamisaegse rahvusromantika jõujooneks, et jõuda põhikomponendina maarahva uuenenud rahvus- ning ajalooteadvusesse. Rahvaluule kogumisega tegelesid samuti nii ÕES (1836) Tartus, Eestimaa Kirjanduslik Ühing (1842) Tallinnas ning loomulikult Eesti Kirjameeste Selts (1872).

Et mitte absolutiseerida Smithi etnitsistlikku käsitlust, tuleb märkida, et eesti rahvuseluse see etapp, mis langeb kokku "Inlandi" ilmumisaajaga, sobib paremini Smithi teooriaga, kuid hilisem ajajärk, alates sajandi lõpust, sobib Gellneri modernistlikku rahvuselusteooriasse. Gellneri teoorial põhinedes kirjutab T. Karjahärm: "Eesti rahvuseluse kandjaks sai huvigrupp, mille sünnitas moderniseerimine agraarühiskonna rüpes. See grupp oli dünaamiline, kasvav ja mitmekesisuv, ent tema tuuma moodustas rahvuslik haritlaskond ja keskklass."³⁵² Kuid ka Karjahärm laiendab oma teksti järgmises lõigus Gellneri rahvuseluskontseptsiooni ning pöördub tegelikult (ja ilmselt ebateadlikult) Smithi poole: "Sajandivahetusest kujundasid eesti vaimse eliidi nägu akadeemilised

---

³⁵¹ Samas, pp. 382-384.

haritlased, kelle arv plahvatuslikult kasvas. Ka see esimese põlve intelligents pärines enamasti maalt, talutarest ja jäi sellega seotuks nii perekondlike sidemete (seal oli vanamatekodu) kui ühiste huvidega.”³⁵³ Eelnev näitab seda, et rahvosluse ning rahvuse teke ja areng on kompleksed fenomenid, mida on raske hõlmata universaalsete rahvuslusteooriatega.

---

³⁵² Karjahärm, T. Eesti rahvosluse ideed. - Akadeemia 10 (1995), lk 2051.

³⁵³ Samas, lk 2051-2052.

8. KOKKUVÕTE

Maarahva-teema käsitlemine "Inlandi" veergudel peegeldab baltisaksa ühiskonna avaliku arvamuse tervikut selle teatud killustatuses. "Inland" oli oma ilmusmisajal ainuke kolme Läänemere provintsi haarav populaarteaduslik väljaanne, mille lai teemadering andis kirjutajatele võimaluse ka eestlaste ja lätlaste kohta erinevates valdkondades arvamust avaldada. Avaldatav sõltus paljuski Vene riigi keskviimu piirangutest, kuid sellest hoolimata saab "Inlandi" pidada oluliseks kultuurivaramuks, mis aitab iseloomustada maarahva olemist enne ärkamisaega, ühtlasi iseloomustades ka kirjutajaid endid.

Kõigepealt tuleb rõhutada "Inlandi" 28 ilmumisaasta jooksul toimunud muudatust maarahva käsitluses. Eestlaste-lätlaste teema tegi selle aja vältel läbi astmelise evolutsiooni ning teadvustus uute väärtuste ja arvamuste lisandudes baltisaksa ühiskonnas muutuva suurusena. Algne seisusesüsteemile omane suhtumine alamkihti ja traditsiooniline talupojapilt muutub igal järgneval tasandil ja erineb "Inlandi" ilmumise lõpuperioodil märgatavalt varasemast.

Maarahvast kirjutasid "Inlandis" nii kohalikud kui ka Saksamaalt pärit publitsistid, sõna võtsid esto- ja lettofiilid ning samuti konservatiivse aadli esindajad. Sellest käsitluste mitmekesisusest tõusevad eriti esile haridus- ja majandustemaatika, mis olid otseselt seotud talurahva elu-oluga antud ajahetkel ja ka tulevikus. "Inlandi" kolme aastakümnega muutub piiratud haridusnõue maarahvale omakeelse erialahariduse taotluseni ning teorendi poolehoidjatele seatakse vastukaaluks eromandi nõue.

Muutuste keerises seisev maarahvas areneb "Inlandi" käsitluse põhjal küllaltki jõudsalt edasi ja ei vaja kuuekümnendate aastate alguseks võõrast eestkostet. Emakeelse ajakirjanduse tekkimine ja lugemisvara muretsemine ning enese tunnetamine ühtsena ja trotslikuna loob uue pildi talupojast vastandudes varasemale kujutlusele alkoholilembesest ja ebamajanduslikust maarahvast. Õpetatud Eesti Seltsi poolt kogutud ja avaldatud mütologiseeritud maarahva minevikukäsitlus eepose näol, millest ka "Inlandis" juttu, paneb hiljem aluse eestlaste rahvuslikule ideoloogiale.

"Inlandi" veergudel omistatakse maarahvale oluline osa kogu riigi rahvamajanduse kontekstis. Moderniseeruva Vene riigi suhtumine talupoega ei

ühtinud baltisaksa mõisnike arusaamaga, riigi prioriteedid olid teised. Talupoeg ei pruukinud ka oma uuest rollist ja võimalustest kohe aru saada (või ei tahtnud ta seda), nii on “Inlandi” jõudnud ka kirjutisi maarahva rumalusest ja jäikusest.

Käesoleva magistritöö põhiteemat vaadeldes, saab teha ka teisigi tähelepanekuid, mis kirjutaja arvates olulised. Uurimuses leitakse, et “Inlandi” näitel saaks käsitletava regiooni (Vene riigi Läänemere provintsid) puhul maarahva rahvusteadvuse tekkimisprotsessi vaadelda rahvuslusuurija A. D. Smithi teooria valguses. Smithi etnitsistliku lähenemise abil saaks põhjendada maarahva staatust nn etnilise ühendusena ja selle liikumist järgimisesse etappi ehk sinna, kus algab maarahva kujunemine moodsaks rahvuseks, mille iseloomustamiseks sobib omakorda hästi Eestis tihti kasutatud E. Gellneri modernistlik rahvusteooria.

Magistritöös on Eesti ajaloo teaduses ilmselt “Inlandist” enim tuntud konflikti Ulmanni ja Meyeri vahel, kus jutuks eestlaste kultuur ja tulevikuvõimalused, interpreteeritud laiemas Euroopa kontekstis. Leitakse, et nimetatud vastuolu ei ole võimalik vaadelda ainult eestlastekeskselt, sest diskussiooni ajend oli mujal. Kuigi “Inland” oli taotluslikult lokaalne, saab ka selle väitluse, kus üheks objektiks maarahvas, näitel iseloomustada riigisakslaste ja Läänemere provintside sakslaste vahelist lõhet maarahvapildis. Seda tunnistavad ka “Inlandi” veergudele jõudnud kirjutised mitte-baltlastelt.

Väitekirja kirjutamise vältel tõdes autor, et segadus valitseb “Inlandi” hilisemate toimetajate täpsete ametiaegade dateerimisel. Erinevate allikate andmed on kohati vastuolulised, eriti puudutab see ajajärku, kui isikud toimetaja ametikohal tihti vahetusid. Siit tuleneb ka järgmine tähelepanek “Inlandi” kriisiaegade kohta. Eesti ajalookirjutuses on nädalakirja eksisteerimisprobleemid puutumata jäänud ja “Inlandi” tuntakse kui tugevat ajakirjanduslikku väljaannet, kellel on palju kaastöölisi, tellijaid ja hea toimetaja. See mulje on petlik, sest üldse mitte lühike “Inlandi” kriis põhjustas lõpuks nädalakirja sulgemise. Samas aga vähenda see “Inlandi” representatiivsust teiste baltisaksa ajakirjandusväljaannete hulgas.

Antud uurimuse üheks tulemuseks on veendumus, et G. Merkeli ajalehe “Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland” sulgemisele aitasid palju kaasa nädalakirja “Inland” esimesed eestvedajad F. G. v. Bunge ja C. E. Napiersky. Selles konfliktis asusid “Inlandi” käivitajad paremal sotsiaalsel positsioonil kui

ajakirjanikuna leiba teeniv Merkel. Võimalus on spekuloida, kas tegu oli ka omavahelise konkurentsiga baltisaksa ajakirjandusturul.

“Inlandi” vooruseks on tema mitmekülgne sisu, mistõttu on ta hea allikas erinevate valdkondade uurijaile. Magistritöös antud läbilõige maarahvakäsitlusest “Inlandis” ei haara arusaadavalt kõike eestlasi ja lätlasi puudutavat, mis ilmus nädalakirja veergudel, see on üheks välja pakutud võimaluseks teemale läheneda.

9. ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Untersuchung beschäftigt sich mit der Geschichte der deutschbaltischen Journalistik und versucht die Abhandlung des Landvolkes am Beispiel der Zeitschrift "Das Inland. Ein Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands's Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur" in der damaligen deutschbaltischen Ständegesellschaft darzustellen. Als Landvolk betrachtet man die nichtdeutsche, zahlreichste Bevölkerungsschicht der Ostseeprovinzen Rußlands - also die Esten und Letten.

Die in Tartu 1836-1863 erschienene Wochenschrift "Inland" war nah an den Mitwirkerkreis der Gelehrte Estnische Gesellschaft gebunden. Seinem ursprünglichen Programm nach beinhaltete das "Inland" umfangreiche Themengebiete, es war lange Zeit die einzige, sich über drei Ostseeprovinzen verbreitende populärwissenschaftliche Zeitschrift. Eher die akademische Linie verfolgend und sich von der Politik fernhaltend, entsprach das "Inland" in der um Mitte des 19. Jahrhunderts stattgefundenen gesellschafts-politischen Verwandlungen nicht mehr dem Zeitgeist und die Herausgabe jener Wochenschrift wurde als Folge der Redaktionkrisen und mangelnden Abonnentenzahl gestoppt.

Das "Inland" hatte während seiner 28-jährigen Erscheinungszeit 10 Chefredakteure, von denen der Begründer der Wochenschrift, Rechtswissenschaftler und Historiker F. G. v. Bunge der bekannteste ist. Auffallend ist, daß die späteren Redakteure des "Inlands" im Vergleich zu Bunge keine solche anerkannte Persönlichkeiten des akademischen und gesellschaftlichen Lebens der Ostseeprovinzen waren. Dies mag auch einer der Gründe sein, warum das "Inland" seine Wert und Verbreitung verlor und wirkungslos wurde. Trotzdem dient das "Inland" als eine umfangreiche und interessante Quelle für die Forschung der damaligen gesellschaftlichen Zustände.

Die Landvolk-Abhandlung in "Inland" widerspiegelt die Gesamtheit der öffentliche Meinung deutschbaltischer Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Obwohl die Zensurschranken einige Themenbehandlungen in der Wochenschrift ausschlossen, konnte einiges von der Vielfalt der Meinungen über Esten und Letten diskutiert und publiziert werden.

In der vorliegenden Forschungsarbeit versucht man die Landvolk-Abhandlung "Inlands" im kultur-geschichtlichen und sozial-politischen Zusammenhang zu betrachten, ebenso interessant scheint die Auseinandersetzung unterschiedlicher Mentalitäten. Dies ermöglicht die Verwandlung und Entwicklung der Landvolk-Abhandlung während der fast eine Menschengeneration langen Erscheinungszeit des "Inlands" zu folgen. Diese Zeitspanne ist ausreichend, um die Veränderungen zu bemerken und sie charakterisieren zu können. Man macht auch den Versuch in diesem Kontext die Entstehung des nationalen Bewußtseins von Landvolk vor der Erwachungszeit herzustellen.

Die Erscheinungszeit des "Inlands" wird in 4 Perioden eingeteilt. Diese Einteilung hing ursprünglich von der Häufigkeit des Vorkommens von Landvolk-Thematik und der Veränderung des Inhalts als auch der Qualität behandelten Themas ab. (Es ist zu bemerken, daß vor allem die Titelgeschichten "Inlands" in der Forschungsarbeit untersucht worden sind) . Ebenso wurde bei Periodisieren die Amtszeit der Redakteure und wesentlichen gesellschaftlichen Ereignissen und Veränderungen in den Ostseeprovinzen berücksichtigt.

Im Allgemeinen durchliefen alle vier Zeitabschnitte in "Inland" zwei große Themenkomplexe, die mit dem Landvolk gebunden sind. Es wurde viel sowohl über Bildung und Kultur als auch über Wirtschaftslage und Agrarzustände von Esten und Letten gesprochen. Diese Thematik entwickelte sich stufenweise, anfängliche Einstellung von Autoren "Inlands" gegenüber dem Landvolk wurde ernster und jede neue Ebene brachte etwas qualitativ neues in die Überlegungen. Am Hintergrund dieser zwei erwähnten "Entwicklungsreihen" läßt sich gleichzeitig auch das dritte Themenbereich festzustellen, nämlich die Genese des Nationalbewußtseins von Landvolk, das in 60er Jahren des 19. Jahrhunderts immer mehr aufblühte.

In der traditionellen Ständegesellschaft entwickelte sich die ursprüngliche Forderung der beschränkten Bildung während der drei Jahrzehnte von "Inland" zum Anspruch auf höheren muttersprachlichen Ausbildung für das Landvolk. Diese Entwicklung beinhaltet diverse Schulverordnungen, Versorgung der muttersprachlichen Bücher, Entstehung der estnisch- und lettischsprachigen Journalistik. Ins Auge fällt die Haltung der Zentralmacht, wonach das gebildete

Bauernstand für die Volkswirtschaft nützlicher wäre als ungebildete, ebenso wurde die Verschwendung des Adels kritisiert.

Die wirtschaftliche Lage des Landvolkes und die Fragen der Eigentumsform wurde aktuell im neuen Rechtszustand des Bauern, der mit der Aufhebung der Leibeigenschaft Anfang des 19. Jahrhunderts entstand. Die in "Inland" dargestellten Engpässe und die Diskussion über Pachtsysteme gipfelten sich in der Forderung des Privateigentums für das Landvolk. Auch dieser radikaler Anspruch entsprach dem Staatsinteresse.

Sowohl die Steigerung des Bildungsniveaus als auch Privateigentum brachten eine Mentalitätsveränderung mit sich, allmählich erhob sich die Auffassung, daß das Landvolk selbst fähig ist, sein Existenz ohne den jeglichen Vormund zu führen. Ebenso wurde es bewußt seiner nationalen Eigenart.

Johs Körssin
11.01.1899

10. KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

10.1 Allikad

Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curland's Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur. 1836-1863.

C. E. Napiersky kiri S. Uvarovile 1838 sügisel. Venamaa Ajalooarhiiv Peterburis, F 772, N 1, T 1126, lk 1-5. Avaldatud K. Vaitsenberg-Schwetje diplomotöös "Ajalehe "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland" tegevusest. Tsensuuriprobleemid ja kaastöölised." Tartu 1992.

Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853-1897. Toim. E. Jansen jt. Tallinn 1953.

Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele 1847-1866. Toim. E. Ertis jt. Tallinn 1956.

Register zum Inland. 1836-1863. Dorpat 1875.

10.2 Teatmeteosed

Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Bearb. v. A. Hasselblatt und G. Otto. Dorpat 1889.

Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig 1875-1912. (ADB)

Bibliotheca Livoniae Historica. Süstematisches Verzeichnis der Quellen und Hilfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands. Koost. Ed. Winkelmann. Berlin 1878. (BLH)

Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710-1960. Köln/Wien 1970. (DBBL)

Deutsche Biographische Enzyklopedie. Hrsg. v. W. Killy. München 1995-1998. (DBE)

Eesti ajaloo bibliograafia 1877-1917. Koost. E. Blumfeldt ja N. Loone. Tartu 1933-1939.

Eesti biograafiline leksikon. I-IV. Akadeemilise ajaloo-seltsi toimetised II. Tartu 1926-1929. (EBL)

Eesti biograafiline leksikon. Täiendusköide. Akadeemilise ajaloo-seltsi toimetised X. Tartu/Tallinn 1940.

Enciklopedičeskij slovar'. Sankt-Peterburg 1890-1907.

Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Hrsg. v. O. Brunner ua. Stuttgart 1992.

Lexikon für Theologie und Kirche. Hrsg. M. Buchberger. Freiburg/Breisgau 1937.

10.3 Kirjandus

Ahrens, Ed. Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache. Reval 1845.

Annist, A. Kalevipoeg kui kunstiteos. (F.R. Kreutzwaldi "Kalevipoeg". III osa) Tartu 1944.

Annus, E. Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675-1940. Tartu 1993.

Arbusow, L. Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurland. Riga 1918.

Aufklärung in den baltischen Provinzen Rußlands. Hrsg. von O.-H. Elias ua. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Bd. 15.) Köln/Weimar/ Wien 1996.

Bulmerincq, A. Baltische Presse. - Baltische Monatsschrift I (1862), S. 48-99.

Confino, A. Die Nation als lokale Metapher: Heimat, nationale Zugehörigkeit und das Deutsche Reich 1871-1918. - Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 5 (1996), S. 421-435.

Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Hrsg. von G. v. Pistohlkors. Berlin 1994.

Diedrichs, H. Georg Friedrich von Bunge. - Baltische Monatschrift 44 (1897), S. 357-386.

Eckardt, J. Die baltischen Provinzen Russlands. Leipzig 1869.

Eckardt, J. v. Beiträge zur Geschichte des deutschbaltischen Zeitungswesens. Ludwigshafen/Rhein [1929].

Eesti ajakirjanduse ajaloost V. Toim. E. Lauk. Tartu 1978.

Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust XVII sajandist XX sajandini. Koost. J. Peegel. Tartu/Tallinn 1994.

Eesti talurahva ajalugu. I kd. Toim. J. Kahk. Tallinn 1993.

Eesti talurahva sotsiaalseid vaateid XIX sajandil. Toim. J. Kahk. Tallinn 1977.
Engelhardt, R.v. Die Deutsche Universität Dorpat. Reval 1933.

Fragen an die deutsche Geschichte. Hrsg. Deutscher Bundestag, Referat der Öffentlichkeitsarbeit. Katalog. Bonn 1996.

- Garve, H. Konfession und Nationalität. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas.) Marburg/Lahn 1978.
- Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. G. v. Rauch. Köln/Wien 1986.
- Golczewski, F. Nationalismus im Baltikum. Überlegungen zur Theorie und historischen Realität. - Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. (Norbert Angermann zum 60. Geburtstag.) Hrsg. v. O. Pelc u. G. Pickhan. Lüneburg 1996.
- Grosberg, O. Die Presse Lettlands. Riga 1927.
- Habermas, J. Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Neuwied/Berlin 1965.
- Haltzel, M. Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Rußlands. Marburg/Lahn 1977.
- Heeg, J. Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft. Zur politischen Publizistik der napoleonischen Zeit in den Ostseeprovinzen Rußlands. Frankfurt/Main 1996.
- Hehn, J. v. Vom baltendeutschen Zeitschriftenwesen. - Deutschtum im Ausland 6 (1939), S. 330-338.
- Hradetzky, H. Schüler-Verzeichnis des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums 1805-1890. Reval 1931.
- Hroch, M. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas. Prag 1968.
- Iggers, G. Deutsche Geschichtswissenschaft. München 1971.
- Jansen, E. Carl Robert Jakobson muutuvast ajast. Tallinn 1987.
- Jansen, E. Die estnische Nationalbewegung: sozioökonomische Bedingungen und soziokulturelle Charakteristika. - Eesti TA Humanitaar- ja sotsiaalteadused 4 (1992), lk 260-274.
- Jansen, E. Faehlmanni aeg. - ÕES aastaraamat 1988-1995. Tartu 1995. Lk 37-50.
- Jansen, E. Veel kord ärkamisaja kultuurimurrangust. - Keel ja Kirjandus 5-6 (1993), lk 239-303; 344-357.
- Jürjo, I. Das nationale Erwachen der Esten im 19. Jahrhundert - ein Verdienst der deutschbaltischen Aufklärung? - Nordost-Archiv 2 (1995), S. 409-430.

- Karjahärm, T. Eesti rahvustluse ideed. - Akadeemia 10 (1995), lk 2051-2077.
- Koch, Fr. Anfänge des baltischen Zeitungswesens. - Rigasche Rundschau 258 (1939), S. 12-13.
- Kohl, J.G. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. Bd I. Dresden/Leipzig 1841.
- Krišjanis Valdemārs. Lietiškā un privātā sarakste. Red. V. Zelče. Riga 1997.
- Kruus, H. Eesti Aleksandrikool. Tartu 1939.
- Krümmer, H. Der Proletarier-Charakter der bäuerlichen Ackerbau-Industrie in Liv- und Esthland. - Baltische Monatschrift II (1860), S. 99-133.
- Kärssin, A. Der Konflikt Schirren-Samarin. Deutschbalten zwischen Esten und Russen vom Beginn der Russifizierung bis in die 1860er Jahre. - Nordost-Archiv 2 (1995), S. 643-652.
- Kärssin, A. Meenutades Carl Schirrenit. - Akadeemia 11 (1996), lk 2276-2283.
- Lemke, M. Nikolaevskije zandarmy i literatura 1826-1855 gg. S-Peterburg 1909.
- Lemberg, E. Nationalismus. Bd. I-II. Reinbek bei Hamburg 1964.
- Lenz, W. Der baltische Literatenstand. Marburg/Lahn 1953.
- Lepik, M. Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest. Tartu 1938.
- Levitskij, G. Biografičeskij slovar'professorov i prepodavatelej Imperatorskago Jur'jevskago, byvšago Derptsikago, Universiteta za sto let' ego suščestvovanija (1802-1902). T. II. Jur'jev 1903.
- Lukas, L. Võõra motiiv baltisaksa kirjanduses. - Akadeemia 11 (1997), lk 2322-2343.
- Martin Luther. Eine Spiritualität und ihre Folgen. Hrsg. v. H. Bungert. (Schriftenreihe der Universität Regensburg. Bd. 9) Regensburg 1983.
- Mätlik, T. Rahvustlusest ja rahvusidentiteedist. - Akadeemia 10 (1996), lk 2030-2041.
- National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmensia 2.) Ed. A. Loit. Stockholm 1985.
- Nipperdey, Th. Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat. München 1991.
- Nirk, E. Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus. Tallinn 1968.

Oinas, F. Kalevipoeg kütkeis. Toronto 1979.

Petuhov, E.V. Imperatorskij Jurjevskij, byvshij Derptsij, Universitet' za sto let' ego sušcestvovanija (1802-1902). T. I. Jur'ev' 1903.

Pezold, L. v. Schattenrisse aus Revals Vergangenheit. Reval 1901.

Raun, T. U. Estonia and the Estonians. Stanford 1987.

Raun, T.U., Plakans, A. The Estonian And Latvian National Movements: An Assessment of Miroslav Hroch's Model. - The Journal of Baltic Studies Vol.XXI, No.2, 1990, pp 131-144.

Raun, T.U. The Latvian and Estonian National Movements, 1860-1914. In: The Slavonic And East European Review Vol.64, No. 1, 1986, pp. 66-80.

Põldmäe, R. C. R. Jakobsoni ajakirjanduslikust debüüdist. – Keel ja Kirjandus 8 (1982), lk 416-421.

Schultz, G. Ein Vortrag über “Kalewipoeg” im Juli 1939 (masinkirjaline järeltrükk). Originaal: G.E.G. Mappe IX. Nr. 202.

Schultz, G. v. Zur Geschichte und zum Verständnis der estnischen Volkspoesie. - Baltische Monatsschrift II (1860), S. 431-448.

Seeberg-Elverfeldt, R. Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse. - Zeitschrift für Ostforschung 4 (1977), S. 651-670.

Seltsid ja ühiskonna mutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini. Toim. E. Jansen ja J. Arukaevu, Tartu/Tallinn 1995.

Sitzungsberichte der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft. Dorpat 1863.

Smith, A. D. Euroopa rahvus või rahvuste Euroopa. - Akadeemia 3 (1996), lk 482-493.

Smith, A. D, Gellner, E. The nation: real or imagined: The Warwick Debates on Nationalism, 24. Oct.1995. - Nations and Nationalism 2 1996), pp 358-388.

Sozialgeschichte der baltischen Deutschen. Hrsg. v. W. Schlau. Köln 1997.

Staël von Holstein, R. Baron. Baron Hamilkar von Fölkersahm. Riga 1907.

Statut der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Dorpat 1839.

Suits, G. Kreutzwaldi kaastööst “Inlandis” ja ta sekeldustest ametivõimudega 1843. aastal. (Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat I.) Lk 210-220.

Taube, A. Freiherr v. Georg Julius von Schultz (Dr. Bertram) 1808-1875. Möglichkeiten und Grenzen der Estophilie unter den Deutschbalten im 19. Jahrhundert. - Zeitschrift für Ostforschung 4 (1977), S. 577-596.

Talurahvaliikumine Eestis 1841.-1842. aastal. Dokumentide kogumik. Toim. A. Traat. Tallinn 1982.

Talv, T. Eestlaste-käsitus baltisaksa nädalakirjas "Das Inland" 1836-1863. - Vikerkaar 11-12 (1992), lk 59-64; 57-62.

Thimme, H. Kirche und nationale Frage in Livland während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. (Schriften der Albertus-Universität, Geisteswissenschaftliche Reihe.) Königsberg 1938.

Tobien, A. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. Bd. II. Riga 1911.

Undusk, J. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. - Keel ja Kirjandus 9-11 (1995), lk 577-587; 669-679; 746-756.

Undusk, J. Kolm võimalust kirjutada ajalugu. Merkel-Jakobson-Hurt. - Keel ja Kirjandus 11-12 (1997), lk 721-734; 797-811.

Undusk, J. Saksa keel eesti kirjaruumis: kolm lühikäsitlust 2. Adressaat ja keel baltisaksa kirjaruumis. - Acta Collegii Humaniorum Estoniensis 2/1995, lk 112-125.

Valton, A. Rahvuseluse vaateid. Tallinn 1997.

Wittram, R. Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180-1919. Grundzüge und Durchblicke. München 1954.

Wittram, R. Das Nationale als europäisches Problem. Göttingen 1954.

Wittram, R. Liberalismus baltischer Literaten. (Abhandlungen des Herder-Instituts. Bd. IV. Heft 9.) Riga 1932.

Wittram-Hoffmann, R. Baltische Monatsschrift (Baltische Monatshefte). Register 1859-1939. Marburg/Lahn 1973.

10.4 Käsikirjad

Lepikult, M. Rahvusküsimus "Baltische Monatsschriftis" 1859-1867. Diplomitöö, juh. S. Vahtre. TÜ Eesti ajaloo õppetool. Tartu 1993.

Vaitsenberg-Schwetje, K. Ajalehe "Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland" tegevusest. Tsensuuriprobleemid ja kaastöölised. Diplomitöö, juh. S. Vahtre. TÜ Eesti ajaloo õppetool. Tartu 1992.